मनोहरभाई शिक्षण प्रसारक मंडळ, आरमोरी
द्वारा संचालित

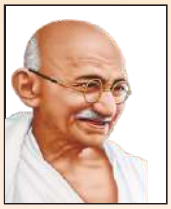

महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न. पं. वाणिज्य महाविद्यालय, आरमोरी

जि. गडचिरोली

नॅक पुनर्मानांकित 'अ' दर्जा

शब्दशिल्प

२०२२

(स्वातंत्र्य अमृत महोत्सव विशेषांक)

☎ (07137) 266043/ 266558 www.mgcollegearmori.org
mgcollege.armori@gmail.com

महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न. पं. वाणिज्य महाविद्यालय, आरमोरी

(स्वातंत्र्य अमृत महोत्सव विशेषांक)

*** मुख्य संपादक**

प्रा. डॉ. नोमेश मेश्राम
प्रा. डॉ. विजय रैवतकर
प्रा. डॉ. किशोर वासुर्के

*** सहायक संपादक**

प्रा. दिलीप घोनमोडे
प्रा. स्नेहा मोहुर्ले
प्रा. अनिल राऊत
प्रा. वैभव पडोळे

*** संपादन सहाय्य**

कु. रेश्मा चंदनखेडे (विद्यार्थी प्रतिनिधी)
कु. मिताली मंडल (विद्यार्थी प्रतिनिधी)
कु. प्राची सहारे (विद्यार्थी प्रतिनिधी)
कु. समिक्षा उईके (विद्यार्थी प्रतिनिधी)

*** प्रकाशक**

डॉ. लालसिंग खालसा
प्राचार्य, महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न. पं. वाणिज्य महाविद्यालय, आरमोरी

*** अक्षर जुळवणी व मुद्रण**

विवेक मुद्रणालय
कारगील चौक, गडचिरोली – ४४२६०५
मो. ८८८८६०३८३३

सर्वाधिकार प्रकाशकाकडे सुरक्षित

स्वातंत्र्याच्या यज्ञकुंडात प्राणांची आहुती देऊन
भारतमातेसाठी सर्वस्व त्यागलेल्या तमाम ध्येयवेड्या
स्वतंत्रता सेनानी व क्रांतिकारकांना समर्पित...

महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न. पं. वाणिज्य महाविद्यालय, आरमोरी

आमचे प्रेरणास्थान

दलितमित्र

स्वर्गीय वामनरावजी वनमाळी

संस्थापक अध्यक्ष

मनोहरभाई शिक्षण प्रसारक मंडळ, आरमोरी, जि. गडचिरोली

आमचे प्रेरणास्थान

स्वर्गीय मुरलीधरराव वामनरावजी वनमाळी

अध्यक्ष

मनोहरभाई शिक्षण प्रसारक मंडळ, आरमोरी, जि. गडचिरोली

स्वर्गीय अब्दुलभाईजी पंजवानी

संस्थापक कार्याध्यक्ष

मनोहरभाई शिक्षण प्रसारक मंडळ, आरमोरी, जि. गडचिरोली

आमचे मार्गदर्शक

श्री. रिद्धेश्वर वामनरावजी वनमाळी

सचिव

मनोहरभाई शिक्षण प्रसारक मंडळ, आरमोरी, जि. गडचिरोली

मनोहरभाई शिक्षण प्रसारक मंडळ, आरमोरी

* कार्यकारी मंडळ *

अध्यक्ष

श्रीमती सुनिताताई मुरलीधरराव वनमाळी

उपाध्यक्ष

श्री. नुरअल्लीभाई अब्दुलभाई पंजवानी

सचिव

श्री. रिद्धेश्वर वामनरावजी वनमाळी

कोषाध्यक्ष

श्री. हरिश्चंद्र महादेवराव बोंदरे

सहसचिव

श्री. दिपकराव बळीरामजी बेहरे

सदस्य

श्री. नामदेवराव काशिनाथजी सोरते

सदस्य

श्री. मयुर मुरलीधरराव वनमाळी

सदस्य

श्री. उमाकांत हरिभाऊ वनमाळी

सदस्य

श्री. धनंजय वामनरावजी वनमाळी

सदस्य

श्री. दिपक वामनरावजी वनमाळी

सदस्य

श्री. प्रकाश मोहन भोयर

प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा

महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. नसरूद्दीनभाई पंजवानी वाणिज्य महाविद्यालय,
आरमोरी, जि. गडचिरोली

महाविद्यालयातील प्रशस्त प्रयोगशाळा आणि ग्रंथालय

* प्राचार्यांचे मनोगत *

आमच्या महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या प्रतिभेला, कल्पनांना आणि विचारांना चालना देणारा, त्यांच्या लेखनकौशल्याला हक्काचे व्यासपीठ बहाल करणारा 'शब्दशिल्प-२०२२' हा वार्षिकांक वाचकांच्या हाती सोपविताना मनस्वी आनंद होत आहे. हा वार्षिकांक म्हणजे आमच्या विद्यार्थी-विद्यार्थीनींच्या प्रतिभेचा शब्दाविष्कारच. आमच्या 'शब्दशिल्प' २०१५-१६ या वार्षिकांकास गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोलीच्या वतीने आयोजित वार्षिकांक स्पर्धेत विद्यापीठस्तरीय प्रथम पुरस्कार प्राप्त झाला. तसेच शब्दशिल्प २०१६-१७ आणि शब्दशिल्प-२०१४-१५ या दोन्ही वर्षी प्रकाशित झालेल्या आमच्या वार्षिकांकाला विद्यापीठस्तरीय द्वितीय पुरस्कार प्राप्त झाला. तसेच २०१७, २०१८, २०२० च्या वार्षिकांकानासुध्दा उत्कृष्ट वार्षिकांक म्हणुन विद्यापीठाने गौरवान्वीत केले. त्याबद्दल प्रथमतः मी 'शब्दशिल्प' च्या प्रकाशनाची धुरा समर्थपणे उचलणाऱ्या संपादक मंडळातील डॉ. नोमेश मेश्राम, डॉ. विजय रैवतकर आणि डॉ. किशोर वासुर्के यांचे अभिनंदन करतो व गोंडवाना विद्यापीठाचेही आभार मानतो.

शब्दशिल्प वार्षिकांक-२०२२ प्रकाशित करीत असतांना अत्यांनद होत आहे, कारण सदर वार्षिकांक स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवात प्रकाशित होत आहे. देशभर एक ना अनेक उपक्रम राबवून स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव साजरा केला जात आहे. या वार्षिकांकात विद्यार्थ्यांनी स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवाच्या गाभ्याला धरुन आपल्या प्रतिभेचा, विचारांचा आणि आपल्या कल्पनेचा शब्दाविष्कार अत्यंत उत्तमरित्या केला आहे व त्यातून राष्ट्रप्रेम, देशप्रेम, राष्ट्रध्वज या विषयीची अनुपम श्रद्धा व्यक्त केली. स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव संपूर्ण देशभर साजरा होत असतांना महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांनी शब्दशिल्प वार्षिकांकासाठी भारतीय स्वातंत्र्याशी सबंधित विविध विषयांवर आपले मंथन करुन शब्दफुलांनी शब्दशिल्प कोरले याबद्दल विद्यार्थ्यांचे मी अभिनंदन करतो आणि विद्यार्थ्यांच्या भविष्यातील लेखनाविष्कारासाठी शुभेच्छा चिंतितो.

विद्यार्थ्यांच्या कलागुणांना व त्यांच्या प्रतिभेला दिशा मिळावी, त्यांच्या निर्मिती आणि सर्जनप्रेरणेचा विकास होण्याच्या दृष्टीने 'शब्दशिल्प'ची निर्मिती करण्यात आली. या माध्यमातून विद्यार्थ्यांची कलाजाण आणि महाविद्यालयाच्या उत्तरोत्तर प्रगतीची वाटचाल आपणासमोर मांडण्याचा प्रयत्न केला गेला.

महाराष्ट्रातील गडचिरोलीसारख्या अतिदुर्गम जिल्ह्यात सन १९८१ मध्ये स्व. वामनरावजी वनमाळी यांच्या प्रेरणेतून निर्माण झालेल्या महाविद्यालयाच्या या इवल्याशा रोपट्याचे आज वटवृक्षात रूपांतर झाले आहे. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ आणि गोंडवाना विद्यापीठ येथे या महाविद्यालयाचे सन्मानपूर्वक नाव

घेतले जाते. या महाविद्यालयाचे नॅकद्वारा पुनर्मूल्यांकन झाले असून महाविद्यालयाला 'अ' दर्जा प्राप्त झाला, ही आम्हा सर्वांसाठी अतिशय अभिमानाची अशी गोष्ट आहे.

संस्थापक अध्यक्ष स्व. वामनरावजी वनमाळी व त्यांच्या सहकाऱ्यांनी या दुर्गम, मागासलेल्या भागातील तरुण पिढीला उच्च शिक्षणाची दारे खुले करण्याचे जे स्वप्न पाहिले होते त्या स्वप्नांची पूर्तता करण्याच्या दृष्टीने आमचे महाविद्यालय अग्रणी राहिले आहे. उच्चशिक्षण, कौशल्य विकास आणि ज्ञानसंपन्न व्यक्तिमत्त्व निर्माण करण्यासाठी महाविद्यालय सतत धडपड करीत असते.

महाविद्यालयाची भव्य वास्तू, प्रशस्त पटांगण, अत्याधुनिक उपकरणांनी युक्त वर्गखोल्या, प्रयोगशाळा, समृद्ध ग्रंथालय आकर्षणाचे केंद्र आहेत. आज ग्रंथालयात हजारो पुस्तके तसेच जर्नल्स उपलब्ध आहेत. याचा फायदा आदिवासी ग्रामीण क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांना होत आहे. याचा मनस्वी आनंद होतो.

महाविद्यालयात पदवी स्तरावर तीनही शाखेत जवळजवळ सगळेच विषय उपलब्ध आहेत. कला शाखेत मराठी, इतिहास, समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र व विज्ञान शाखेत गणित, रसायनशास्त्र, भूगर्भशास्त्र, प्राणिशास्त्र अशा विषयांत पदव्युत्तर शिक्षण घेण्याची सोय आहे. शिवाय गणित, प्राणिशास्त्र, मराठी, इतिहास, समाजशास्त्र या विषयांत आचार्य पदवीकरिता संशोधन केंद्राची मान्यता असून महाविद्यालयात संशोधन कार्य करण्याची उत्तम सोय आहे. या ज्ञानपरिसरात ज्ञानदानाबरोबर समाजोपयोगी असे संशोधनकार्य संशोधन केंद्राद्वारे केले जाते, हे विशेष.

मनोहरभाई शिक्षण प्रसारक मंडळाने व महाविद्यालयातील प्रशासनाने नेहमीच शिक्षणातील अत्याधुनिक दृष्टिकोणाचा स्वीकार केला. त्यानुसार महाविद्यालयात Microbiology, Geology, Environmental Science, Music, Home Science असे महत्त्वपूर्ण विषय सुरू करण्यात आले.

राष्ट्रपिता महात्मा गांधी, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज व स्व. वामनरावजी वनमाळी यांच्या प्रेरणेतून व सामाजिक बांधीलकीतून संस्था व महाविद्यालय सतत कार्य करीत आली आहे. त्यानुसारच विद्यार्थ्यांना महापुरूषांचे विचार व कार्य यांची माहिती व्हावी या उदात्त हेतूने डॉ. आंबेडकर अध्ययन व संशोधन केंद्र आणि महात्मा गांधी अभ्यास केंद्राची स्थापना करण्यात आली. महाविद्यालयात यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाचे केंद्रही सुरू करण्यात आले. त्यानुसार पदवी व पदव्युत्तर स्तरावर शिक्षण दिले जाते.

आमच्या महाविद्यालयाद्वारे कौशल्य विकासावर नेहमीच भर देण्यात येतो. महाविद्यालयात विद्यापीठ अनुदान आयोग पुरस्कृत 'कम्युॅनिटी कॉलेज' स्थापन करण्यात आले असून या अंतर्गत 'ड्रेस डिझायनिंग' या रोजगाराभिमुख शिक्षणाची उत्तम सोय करण्यात आली आहे. शिवाय सेरिकल्चर, सर्टिफिकेट कोर्स इन मेंटनन्स ऑफ होम अप्लायन्सेस, स्पोकन इंग्लिश, ऑफिस ऑटोमेशन, ट्रायबल टुरिझम अशा विविध रोजगारक्षम व्यावसायिक शिक्षणाची सोय महाविद्यालयात आहे. विद्यार्थ्यांना एम.पी.एस.सी., यु.पी.एस.सी., स्टॉफ सिलेक्शन, रेल्वे, बँकिंग अशा विविध क्षेत्रांत यशस्वी होण्याच्या दृष्टीने स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्राची स्थापना करण्यात आली आणि त्यादिशेने सातत्याने विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले जाते.

विद्यार्थ्यांना रोजगारक्षम करून त्यांना आर्थिकदृष्ट्या आत्मनिर्भर करण्यासाठी प्रधानमंत्री कौशल विकास योजनेंतर्गत ड्रेस डिझायनिंग कोर्स महाविद्यालयात सूरू करण्यात आले. सामाजिक क्षेत्रात सदोदीत अग्रेसर असलेल्या आमच्या महाविद्यालयाची उन्नत भारत अभियान राबविण्यासाठी केंद्रशासनाने निवड केली

तसेच उच्चशिक्षणात भरीव कामगिरी करण्यासाठी व महाविद्यालयात आधारभूत सुविधांच्या विकासासाठी रूसाकडून (राष्ट्रीय उच्च शिक्षा अभियान) महाविद्यालयाची निवड झाली ही आमच्या दृष्टीने निश्चितच अभिमानास्पद बाब आहे.

महाविद्यालय क्रीडा क्षेत्रात अग्रेसर राहिला आहे. विविध खेळांत आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय स्तरांवर महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांनी सुयश संपादन केले. राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाने महाविद्यालयाच्या स्थापनेपासून आजपर्यंत सामाजिक उत्तरदायित्वातून समाजोपयोगी कार्य केले आहे. विद्यार्थ्यांत सामाजिक भान विकसित करण्याच्या दृष्टीने या विभागाचे प्रयत्न सातत्याने सुरू असतात. महाविद्यालयाने २०१५ ते २०१९ पर्यंत दत्तक ग्राम योजनेंतर्गत कासवी हे आरमोरी तालुक्यातील गाव सामाजिक बांधीलकीतून दत्तक घेतले होते. तसेच उन्नत भारत अभियान अंतर्गत अंतरजी, रामपुरी, आष्टा, कासवी, पालोरा या गावांच्या सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, आरोग्य, कृषी अशा विविध क्षेत्रांत गावाचा सर्वांगीण विकास घडवून आणणे, हे आमचे ध्येय आहे. त्या दिशेने महाविद्यालय व्यवस्थापन, प्रशासन व महाविद्यालयातील कर्मचारीवृंदाच्या पुढाकारातून सातत्याने समाजोपयोगी विविध उपक्रम तेथे राबविले जात आहेत.

कोविड काळातही महाविद्यालयाने ऑनलाईन पध्दतीने शैक्षणिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक उपक्रम राबविले. महाविद्यालयाने शासनाद्वारे चालविलेल्या विविध सामाजिक–सांस्कृतिक उपक्रमांत सातत्याने सहभाग घेतला आहे. महाविद्यालयाचा शासन स्तरावर नेहमीच गौरव करण्यात आला. २०१३–१४, २०१४–१५ या सत्रांत सलग दोनदा शासनाचा जिल्हास्तरीय आणि विद्यापीठस्तरीय जागर जाणिवांचा पुरस्कार, रस्ता सुरक्षा राज्यस्तरीय पुरस्कार महाविद्यालयास प्राप्त झाले असून महाराष्ट्र शासनाच्या वतीने महाविद्यालयाच्या उल्लेखनीय कामगिरीचा हा सन्मान आहे, ही निश्चितच संस्थेसाठी सन्मानाची बाब आहे.

महाविद्यालय सामाजिक बांधीलकीतून आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या, मागासवर्गीय, अल्पसंख्याक, अपंगासाठी अनेक प्रकारची आर्थिक सहायता देते. सर्व शासकीय सोयी, सवलती व शिष्यवृत्ती महाविद्यालयातर्फे विद्यार्थ्यांना देण्यात येतात. त्यांना सर्वोतोपरी मदत करण्याची भावना महाविद्यालयात कार्यरत सर्व कर्मचाऱ्यांमध्ये आहे. हे मला अभिमानाने सांगावेसे वाटते.

संस्थेत कार्यरत सर्व विद्याशाखेतील प्राध्यापक, कर्मचारी आधुनिक दृष्टीचा स्वीकार करण्यास तत्पर आहेत. उच्चशिक्षित तसेच आचार्य पदवी संपादन केलेले प्राध्यापक मंडळी संस्थेत आहेत. ते ज्ञानक्षेत्रात उत्तरोत्तर संशोधनकार्य करीत आहेत. महाविद्यालयातील बहुतांश प्राध्यापकांनी विद्यापीठ अनुदान आयोगाद्वारे बृहत व लघू संशोधन प्रकल्प पूर्ण केले आहेत. महाविद्यालयातील प्राचार्य तसेच प्राध्यापकवृंद यांनी अमेरीका, ताईवान, श्रीलंका या देशांत आपल्या शोधनिबंधांचे सादरीकरण केले. विविध स्तरांवरील चर्चासत्र, कार्यशाळा आणि परिषदा यांत महाविद्यालयातील प्राध्यापकांचा सहभाग असतो. तसेच त्यात ते शोधनिबंधांचे वाचन करतात, ही संस्थेसाठी अभिमानाची बाब आहे. चर्चासत्र, कार्यशाळा, परिषदा, संमेलने याचे आयोजन महाविद्यालय निरंतर करीत असतो. या विविध उपक्रमांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यात सामाजिक, सांस्कृतिक, नैतिक मूल्यांचा विकास करणे हे आमचे उद्दिष्ट आहे.

मनोहरभाई शिक्षण प्रसारक मंडळ, आरमोरीचे अध्यक्ष स्व. किशोरभाऊ वनमाळी यांचे या संस्थेच्या विकासात अनन्यसाधारण योगदान आहे. विद्यमान सचिव मा. मनोजभाऊ वनमाळी आणि संस्थेचे समस्त

पदाधिकारी तसेच संपूर्ण विद्याशाखांचे प्रमुख सदैव गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाचे ध्येय बाळगून बदलत्या काळानुसार विद्यार्थी व एकूणच समाजहिताच्या अनेक महत्त्वाकांक्षी योजना आणण्यासाठी प्रयत्नशील असतात. महाविद्यालयातील भव्य इंडोअर स्टेडीअम, 'कम्युॅनिटी कॉलेज' हे त्याचेच फलित होय. पुढेही असे उपक्रम आणण्यास संस्था व महाविद्यालय तत्पर आहे.

अत्याधुनिक शिक्षणप्रणालीचा महाविद्यालयाने स्वीकार केला. ज्ञान आणि कौशल्यविकास यावर अधिक भर दिला जात आहे. महाविद्यालयातील विद्यार्थी ज्ञानसंपन्न व स्वावलंबी कसे होतील, समाजात उत्तम नागरिक म्हणून त्यांना ओळख कशी मिळेल यासाठी संस्था प्रामाणिक व जबाबदारीने गेल्या कित्येक दशकांपासून निष्ठेने कार्य करीत आहे.

'शब्दशिल्प' या वार्षिकांकाचा विद्यार्थ्यांच्या साहित्यिक विकासात महत्त्वपूर्ण वाटा असतो. प्रत्येकात एक कलावंत दडलेला असतो. प्रत्येकाची कला ही समोर येईलच, असे सांगता येत नाही. यासाठी 'शब्दशिल्प' सारखे व्यासपीठ हवेच. आमच्या विद्यार्थ्यांच्या प्रतिभेने संपन्न झालेला लेखनप्रपंच म्हणजे 'शब्दशिल्प'! या वार्षिकांकात समाविष्ट लेखक, कवी नवोदित व उदयोन्मुख आहेत. त्यांच्या लेखनकलेला दाद देऊन त्यांचा उत्साह वाढत राहो व त्यांचे साहित्यविश्व असेच फुलत राहो त्यातून एखादा सर्जनशील कवि–कलावंत निर्माण व्हावा अशी मंगलकामना करतो. आणि विद्यार्थ्यांनी परिश्रमपूर्वक प्रयत्न सुरू ठेवून सर्व क्षेत्रात यशाची सर्वोच्च शिखरे गाठावी अशी अपेक्षा करतो.

– डॉ. लालसिंग खालसा
प्राचार्य
महात्मा गांधी कला, विज्ञान व
स्व. न.पं. वाणिज्य महाविद्यालय, आरमोरी

* संपादकीय *

स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवानिमित्याने प्रकाशित होत असलेल्या आमच्या शब्दशिल्प – २०२२ या वार्षिकांकात लेख, कविता, कथा इत्यादी साहित्य देऊन आमचा राष्ट्रप्रेमाने नटलेला वार्षिकांक साकार करण्यात सहकार्य करणाऱ्या विद्यार्थी–विद्यार्थीनींचे सर्वप्रथम अभिनंदन करतो. आज संपूर्ण भारतात स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव अतिशय उत्साहात व जल्लोषात साजरा केला जात आहे. या निमित्याने भारत मातेच्या थोर सुपुत्रांना, महान क्रांतीकारकांना विनम्र वंदन करुन त्यांना आदरांजली अर्पण करण्यासाठी प्रस्तुत शब्दशिल्प या विशेषांकाचे प्रयोजन आहे. भारतीय स्वातंत्र्याला ७५ वर्ष पुर्ण होत असल्याबद्दल व जनतेच्या देहामनात या रोमहर्षक स्वातंत्र्य लढ्याच्या स्मृती कायम तेवत रहाव्यात, स्वातंत्र्य संग्रामातील अज्ञात नायक, क्रांतिकारक तसेच स्वातंत्र्य लढ्यात घडलेल्या विविधांगी घटना यांचे स्मरण व्हावे, स्वातंत्र्यासाठी चेतवलेले स्फुल्लिंग कायम तेवत रहावे, देशभक्तीची जाज्ज्वल्य भावना कायमस्वरूपी जनमानसात रहावी या उदात्त उद्देशाने आपल्या दैदिप्यमान इतिहासाचे अभिमानपुर्वक संस्मरण करण्यासाठी आपल्या देशात 'आजादी का अमृत महोत्सव' हा उपक्रम राबविण्यात येत आहे. महाविद्यालयाने स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवाच्या निमित्ताने सामुहिक राष्ट्रगीत, परिसर स्वच्छता, रॅली, तिरंगा वाटप, घरोघरी ध्वजारोहण, देशभक्तीपर गायन, देशभक्तीपर नृत्य, अशी अनेक उपक्रमे राबविली. यातीलच एक उपक्रम म्हणजे संपुर्णपणे राष्ट्रप्रेमाला समर्पित असलेले हे 'शब्दशिल्प–२०२२'वार्षिकांक!.

महात्मा गांधी महाविद्यालयाच्या विद्यार्थी मित्र–मैत्रिणींच्या प्रतिभेचा सहजसुंदर आविष्कार असलेले 'शब्दशिल्प' सहृदय रसिक वाचकांच्या हाती सोपवताना मनस्वी आनंद होत आहे. आमच्या 'शब्दशिल्प' २०१५–१६ ला गोंडवाना विद्यापीठाचा प्रथम क्रमांकाचा 'उत्कृष्ट वार्षिकांक पुरस्कार' मिळाला. सन २०१६–१७, २०१७–१८, २०१८–१९ मध्ये सुद्धा 'शब्दशिल्प' ला विद्यापीठस्तरीय उत्कृष्ट वार्षिकांक पुरस्कार प्राप्त झाला. साहित्याच्या अनेक रसिकांनी आमची सर्व वार्षिकांक वाचल्यानंतर नेहमीच अंकाच्या उत्तमतेची पावती दिली. 'शब्दशिल्प' २०१४–१५ ला सुध्दा विद्यापीठाचा द्वितीय क्रमांक प्राप्त झाला. याबद्दल विद्यापीठ व सर्वांचे धन्यवाद वार्षिकांकाचा संपादक या नात्याने व्यक्त करतो.

आरमोरीसारख्या ग्रामीण व आदिवासीबहुल भागात वास्तव्य करणारी व तथाकथित शहरी संस्कृतीपासून दूर असणारी गडचिरोली जिल्ह्यातील ही मुले साहित्यसृष्टीच्या उंबरठ्यावर अजूनही धडपडताहेत. असे असले तरी प्रस्तुत 'शब्दशिल्प' त्यांच्या आंतरिक भावना व संवेदना यांचे सच्चे प्रतिबिंब आहे, यात तिळमात्र शंका नाही.

सृजनशीलतेच्या हिरव्याकंच उद्यानात उमललेल्या नवोनवोन्मेषी फुलकळ्यांचा शब्दसुगंध म्हणजे 'शब्दशिल्प' म्हणजे आमच्या तरुणांच्या हळुवार भावनाचे शब्दरूप ! विचार, भावना, कल्पना, चिंतनाच्या वारूवरून अखिल विश्वाची केलेली स्वैर मुशाफिरी म्हणजे 'शब्दशिल्प'! आणि 'शब्दशिल्प' म्हणजे मनोहरभाई

शिक्षण प्रसारक मंडळ, आरमोरी द्वारा संचालित महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. नसरूद्दीनभाई पंजवानी वाणिज्य महाविद्यालयाने आपल्या विद्यार्थ्यांचे लेखनकौशल्य वृद्धिंगत करण्यासाठी हक्काचे उपलब्ध करून दिलेले व्यासपीठ होय.

झाडीपट्टीचा परिसर हा अनेक गुणी कवी, लेखक, कलावंताची खाण आहे. आरमोरीतील आमच्या महाविद्यालयानेही अनेक कवी, कलावंत, साहित्यिक झाडीपट्टीला दिले आहेत. प्रतिभावंतांच्या प्रतिभेला पंख देण्याचे, व्यक्तिमत्त्व विकसित करण्याचे, विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक उत्तरदायित्वाचे भान निर्माण करण्याचे व त्यांच्या कल्पकतेला चालना देण्याचे कार्य महाविद्यालय अव्याहतपणे करीत आहे. विद्यार्थ्यांच्या वाङ्मयीन प्रतिभेला जागृत करण्याच्या उद्देशानेच आम्ही सातत्याने वार्षिकांक प्रकाशित करतो.

'शब्दशिल्प' २०२२ या वार्षिकांकासाठी विद्यार्थ्यांकडून विविध विषयांवरील साहित्य मागविण्यात आले. याला कला, विज्ञान व वाणिज्य या तिन्ही शाखेतील पदवी व पदव्युत्तर विद्यार्थ्यांकडून उत्स्फूर्त प्रतिसाद मिळाला. यात स्वातंत्र्यपूर्व काळातील समाजजीवन, भारतीय क्रांतिकारक, भारतीय सामाजिक विचारवंत, पुढारलेला भारत, भारताची विविध क्षेत्रात झालेली नेत्रदिपक प्रगती, भारतीय संस्कृती इ. विषयांवरील लेख, कविता प्राप्त झाल्यात. यापैकी काही लेख, कविता अस्सल व प्रातिभिक चुणूक दाखवणाऱ्या आहेत. तर काही विद्यार्थ्यांना निरंतर परिश्रम, वाचन व चिंतनाची गरज आहे हे प्रकर्षाने नोंदवावेसे वाटते.

'शब्दशिल्प' आकाराला येण्यात खरी प्रेरणा आहे ती मनोहरभाई शिक्षण प्रसारक मंडळाचे सचिव मा. मनोजभाऊ वनमाळी व महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा यांची. तसेच माझ्यासोबत संपादनाचे कार्य करणारे मराठी विभागाचे प्रा. डॉ. विजय रैवतकर, डॉ. किशोर वासुर्के तसेच संपादक मंडळातील प्रा. दिलीप घोनमोडे, प्रा. स्नेहा मोहुर्ले, प्रा. अनिल राऊत, प्रा. वैभव पडोळे यांनी 'शब्दशिल्प' पूर्णत्वाला नेण्यासाठी घेतलेल्या परिश्रमाबद्दल त्यांचे आभार. तसेच विद्यार्थ्यांकडून साहित्य संकलन करणारे संपादक मंडळाचे विद्यार्थी प्रतिनिधी कु. रेश्मा चंदनखेडे, कु. मिताली मंडल, कु. प्राची सहारे, कु. समिक्षा उईके या विद्यार्थ्यांचेही मनस्वी आभार. 'शब्दशिल्प' या विद्यार्थ्यांच्या साहित्यिक अभिव्यक्तीचे दर्शन घडविणाऱ्या वार्षिकांकात समाविष्ट आमचे नवोदित कवी, लेखक तसेच हे वार्षिकांक प्रकाशित करण्यासाठी ज्या प्राध्यापक, शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांचे प्रत्यक्ष–अप्रत्यक्ष सहकार्य लाभले त्या सर्वांचे व या वार्षिकांकाची सुबक छपाई अल्पावधित करून दिल्याबद्दल विवेक मुद्रणालय, गडचिरोली येथील श्री. विवेक घोंगडे व रोशन होकम यांचे आभार मानून या 'शब्दशिल्प' च्या निर्मितिकार्यातील सर्व सर्जनशील विद्यार्थी, विद्यार्थीनींना त्यांच्या उज्वल साहित्यिक भविष्यासाठी मनःपूर्वक सदिच्छा देतो. विद्यार्थी मित्रांनी याहूनही सकस व सामाजिक बांधिलकीने ओतप्रोत असलेले लेखन करावे व राष्ट्रविकासाच्या उदात्त कार्यात स्वयंप्रेरणेने सहभागी व्हावे अशी आशा बाळगतो. प्रसिध्द कवी दुष्यंतकुमार त्यागी म्हणतात –

हो गई है पीर पर्वतसी अब पिघलनी चाहिए
इस हिमालय से कोई गंगा निकलनी चाहिए।
सिर्फ हंगामा खड़ा करना मकसद नही है मेरा
मेरी कोशिश ये है की ये सूरत बदलनी चाहिए।

– प्रा. डॉ. नोमेश मेश्राम
संपादक

* अनुक्रमणिका *

शब्दशिल्प २०२२
(स्वातंत्र्य अमृत महोत्सव विशेषांक)

मराठी विभाग

स्वातंत्र्योत्तर चळवळीतील चिमूर क्रांतीत राष्ट्रसंतांचे योगदान	१–४
शूरवीरांना	५
देशभक्ती गीत	५
धडा देशप्रेमाचा	६
जय हिंद	६
भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत स्त्रियांचे योगदान	७–१०
ऋण या जन्माचं	१०
भारतीय स्वातंत्र्यसेनानी यांच्या जीवनावरील कविता	११–१४
भारतीय स्वातंत्र्यसेनानी व आंदोलने	१५–१६
स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव केवळ इव्हेंट ठरु नये	१७–१८
जय भारत	१९
अजूनही कानात माझ्या	१९
भारत के सैनिक	२०
सरदार वल्लभभाई पटेल जीवनकार्य	२१–२२
असा भारत हवयं	२२
भारतीय संस्थानाच्या विलीनीकरणात सरदार पटेल यांची भूमिका	२३–२५
स्वातंत्र्यानंतर भारतापुढील आव्हाने	२६–२७
मला अपेक्षित भारत	२८–२९
देशभक्ती	३०
भगत सिंगाच्या स्वप्नातील स्वतंत्र भारत आणि आजचा भारत	३१–३२
मी पाहिलेला महापूर	३३
सहा कविता	३४–३६
काही कविता	३७–३९
वर्तमान भारत : विकास आणि विषमता	४०–४१
माझ्या स्वप्नातील भारत	४२
राष्ट्रीय पर्यावरण असंतुलन आणि राष्ट्रीय पर्यावरणीय कायदे	४३–४४
घटनाकार भारतरत्न बाबासाहेब आंबेडकर	४५–४६
माई सावित्री ती	४६
पर्यावरण संरक्षण : काळाची गरज	४७–४८
भारतीय शेती आणि हवामान बदलाचे धोके	४९–५०

इंग्रजी विभाग

Challenges in Healthcare after Indian Independent	51
Investment Opportunities in India's Healthcare Sector	52
India of my Dreams	53
Changing India	54
Go Ahead! Go Ahead!	55
Love of Physics and Hunger	56
Our Flag	56
This is Land of	57
I Love my Nation	57
Indian Culture	58
A Story of a Mother	59
Interest	60
Skill India, Swaccha Bharat, Made in India, Digital India	61-62
Patriotism and its Examples Introduction	63-65
Article On Digital India	66-67
Ideal Village	68
Pre-Independence India	69
Various Historical Event Related To Independence	70-71

हिंदी विभाग

भारत की आजादी में सुभाषबाबू का योगदान	७२–७३
आजादी के अमृत महोत्सव में युवाओ का कर्तव्य	७४–७५
आजादी का आंदोलन और डॉ. आंबेडकर	७६–७७
समाज संस्कारहीन बनकर न रह जाये	७८–८०
भारत की बढती आबादी	८१–८३

या भारतात बंधुभाव नित्य वसू दे,
दे वरचि असा दे ।
हे सर्व पंथ संप्रदाय एक दिसू दे,
मतभेद नसू दे ।।

वं. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज

मराठी विभाग

स्वातंत्र्योत्तर चळवळीतील चिमूर क्रांतीत राष्ट्रसंतांचे योगदान

■ **रागिणी सहारे** एम. ए. (मराठी) भाग २

राष्ट्रपिता म. गांधींनी १९४२ साली ८ ऑगस्टला 'करेंगे या मरेंगे' असा संदेश दिला आणि सारा भारत देश जागा झाला. या स्वातंत्र्याच्या संग्रामात आपणहून अनेकांनी उडी घेतली. लाखो भारतवासी घरादारावर तुळशीपत्र ठेवून 'स्वराज्य आम्ही मिळविणारच !' म्हणत या यज्ञकुंडात सामील झाले. एक विशिष्ट ध्येय उराशी बाळगून हृदयातील गुरुदेवाला जागृत करत स्वातंत्र्यदेवतेसाठी अहोरात्र झटले. अशा वीररत्नांत वं. राष्ट्रसंत तुकडोजी अग्र आहेत. १६ ऑगस्ट १९४२ च्या चिमूर क्रांती संग्रामात राष्ट्रसंतांनी व त्यांच्या वीररस पूर्ण अभिव्यक्तीनी अनेक योद्धे निर्माण केले. भजनांनी व आपल्या अमृतवाणीने एक आगळं लोकोद्धारक चैतन्य लोकांत संचारलं. सदैव क्रांतीचे गीत गात देवभक्तीकडून देशभक्तीकडे महाराजांचा प्रवास झालेला दिसतो. या दृष्टीने राष्ट्रसंत चिमूर क्रांतिपर्वाचे मुकुटमणी ठरतात. चंद्रपूर जिल्ह्यातील चिमूर हे गाव १९४२ च्या क्रांतीने जगभर गाजले. या क्रांतिपर्वाची तयारी महाराजांनी आधीपासून केली होती. राष्ट्रसंत म्हणत, 'जग हे नेहमीच क्रांतिशील आहे; क्रांती हा त्याचा जन्मसिद्ध हक्कच आहे. ते सर्व बाजूंनी सदैव क्रांतीचे गीत गात चालले असते... जगाचा तोल क्रांतीद्वारे एका सुवर्णमध्यावर आणून ठेवायचा असतो. या वयातच जगाला शांती लाभते. ज्यांना हा मध्यबिंदू ओळखून कार्य करण्याची दृष्टी आलेली असते, तेच समाजाचे खरे पुढारी समजले पाहिजेत. हे कार्य एकट्याने होणारे वा एकट्याकरिताच करावयाचे नसल्यामुळे त्याला आश्रम, शाळा, कीर्तने, व्याख्याने इत्यादी साधनांद्वारे 'सर्वामुखीमंगल' बोलवून कार्य करावे लागते.' (श्रीगुरूव.पू.अं. १०) यानुसारच महाराज कार्यसंयोजन करीत आले होते. केवढी तरी कार्यशक्ती व सेना महाराजांनी निर्माण केली होती. वं. महाराजांनी आपल्या क्रांतीला 'बॉंब'चं रूप न देता 'वीणे' चं रूप दिलं होतं. 'वीणा आपल्या झंकाराने विषारी सर्पालाही वश करू शकते! आपल्या प्रभावी स्वरांनी अंधारात दीपही उजळू शकते आणि सर्वांच्या

हृदयात झोपलेल्या प्रभूला जागृत करून जगाला स्वर्गही बनवू शकते' (क्रांतिवीणा–संदेश) हा महाराजांचा विश्वास वाणीवीणेद्वारे प्रभावी कार्य करीत होता. वाणी जेव्हा वीणेचं काम करते तेव्हाच क्रांती, परिवर्तन व बदल घडू शकतो, असे क्रांतिदूताला नेहमी वाटे.

चिमूर परिसराचा विचार करता साधारणतः १९२६ ते १९४२ या सोळा वर्षांच्या काळात चिमूर क्षेत्रात सर्वांत अधिक कुणाचा प्रभाव पडला असेल तर तो राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा आहे. या काळात संपूर्ण जनमत महाराजांच्या बाजूने होते. महाराजांचे बालपणही या परिसरात गेले असल्यामुळे अनेक मित्र, भक्त, आप्तस्वकीय महाराजांचे निर्माण झाले होते. अतिशय आदराने व सन्मानपूर्वक महाराजांचे नाव येथील लोकांचे ओठी तेव्हाही होते, आजही आहे. रामदेघी–नेरी–चिमूर–गोंदेडाकडील सर्व आयाबाया, पाटील–मालगुजार आदी प्रेमीजन महाराजांना 'देवबाबा' म्हणत. याला कारणही तसेच होते. शब्दांची कसरत, खंजिरीची मोहिनी, भजनांची अमृतधारा अणि सर्वांप्रती असलेला मायेचा जिव्हाळा, प्रेमाचा ओलावा, भक्तिरसाचा गिलावा येथील जनमानसांवर खोल पडला होता आणि म्हणूनच या देवबाबाची हाक आली की हजारो लोक जमत. शेकडो युवक देवबाबाची आज्ञा मानत. त्यांचे शब्द ऐकण्यासाठी सर्वांचे कान आसुसलेले असे. चिमूरच्या क्रांती संग्रामात या देवबाबाने देश तारण्यासाठी स्वातंत्र्यवीरांना संजीवनी दिली.

इथल्या क्रांतीने जगाचे लक्ष वेधले. २१ क्रांतिवीरांना फाशीची शिक्षा, २८ क्रांतिवीरांना जन्मठेप, ३०० चिमूरवासीयांना ब्रिटिशांनी अटक केली आणि तीन क्रांतिवीर हुतात्मे झाले. चिमूर परिसरात 'भारत छोडो', 'चले जाव', 'चालते व्हा' असे विदर्भवासी ब्रिटिश सत्तेला सांगायला विसरले नाहीत. या क्रांतीचे स्फुल्लिंग गावागावांत, गल्लीबोळात उमटत होते. ८ ऑगस्ट १९४२ ला म. गांधी, पं. जवाहरलाल नेहरू या नेत्यांनी 'करा अथवा मरा' हा नारा दिला आणि भारतातील लोकमानस नव्या स्फूर्तीने पेटून उठले. ब्रिटिशांनी स्वातंत्र्य नेत्यांना ९–१० ऑगस्टला अटक केली, पण भारतवासी थांबले नाहीत. स्वातंत्र्य चळवळ नेताहीन झाली, पण चळवळीची वाताहत झाली नाही. आता हीच चळवळ जनतेची झाली. 'चले जाव'च्या गर्जनेने देशातील सारी शहरे, सारी गावे पेटून उठली. यात चिमूरची क्रांती लक्षवेधी आहे. यात राष्ट्रसंतांचे योगदान बहुमोल मानावे लागेल. 'देश हमारा हिंदुस्थान । रखेंगे हम उसकी शान' असा जयघोष साऱ्या आसमंतात दुमदुमत होता. मातीतली माणसं या चळवळीत पेटून

उठत होती. ते जळते दिवस होते. या जळत्या दिवसावर ब्रिटिश सत्ता पाणी टाकायला निघाली पण ही चळवळ पूर्ण विझवू शकली नाही. चिमूर पेटून उठले. ही वीरांची भूमी ठरली. राष्ट्रसंतांच्या प्रेरणेने म. गांधींच्या संदेशाने ही चळवळ चिमुरात फोफावली. 'उठा जागे व्हा, देशासाठी प्राणाची बाजी लावा' 'ब्रिटिश सत्तेचा बीमोड करा, गुलामगिरी संपवा' या नाऱ्यांनी चिमूर दुमदुमले. राष्ट्रसंतांच्या क्रांती दौऱ्याने इतिहास रचला. वं. राष्ट्रसंत महाराज अलौकिक व्यक्तिमत्त्वाचे धनी होते. देवभक्ती व देशभक्ती ह्या एकाच नाण्याच्या दोन बाजू होत, असे ते मानीत. ते देवभक्तीत देश पाहात व देशभक्तीत देव जाणत होते. म्हणूनच धार्मिक, सामाजिक, राष्ट्रीय संस्था महाराजांच्या मार्गदर्शनासाठी त्यांच्याभोवती फिरत

होत्या. हिंदू असो वा मुसलमान सगळेच महाराजांना मानाचा मुजरा व त्यांचा आदर करीत असत. अनेकांना महाराज आधारवड वाटत. राष्ट्रसंत १३ ऑगस्ट १९४२ ला चिमूरला आले. या वेळी आष्टीचे रामचंद्र जवळेकर, महादेव बिजवे, वरखेडचे नारायण बोकडे महाराजांसोबत होते. ही क्रांतिज्योत जेव्हा चिमूरला आली तेव्हा तिथल्या कार्यकर्त्यांना अधिकच स्फूर्ती आली. दादाजी कोहळे, बालाजी रायपूरकर, उद्धवराव कारेकर आदी मंडळींनी महाराजांच्या क्रांतिज्योतीचे हार्दिक स्वागत केले. ही चेतनारॅली अनेकांच्या अचेतन मनाला चेतना देऊन गेली. त्यामुळे क्रांतीचे बीज रोवले गेले. वं. महाराजांचे भाषण व क्रांतीभजन हा चिमूरवासीयांसाठी स्फूर्तिदायक ठेवा होता. त्यांच्या वाणीतून समोरच्यांच्या मनात नवचेतना संचारे. काही वीरश्रीचे आदर्श महाराज राष्ट्रधर्माची प्रतीके म्हणून वापरीत. त्यामुळे स्फूर्ती निर्माण होत असे. लोकजागरणाचे कार्य करताना राष्ट्रसंत भाषणाच्या आधी जमलेल्यांना अनेकविध संबोधने वापरीत. भारतीय हिंदू वीरांनो ! संतांनो नि लोकांनो ! श्रीकृष्णाच्या भक्तांनो ! आर्याच्या बंधूनो ! मारुतीच्या मुलांनो ! वीर तरुणांनो ! वारकऱ्यांनो ! वीर सैनिकांनो ! श्रीमंतांनो ! गरिबांनो ! शक्तिदूतांनो ! इत्यादी संबोधनांनी ते आपल्या भाषणाची सुरुवात करून आवाहन करीत. जनतेची नाडी ओळखूनच महाराज भाषणाची सुरुवात करीत. १३, १४ आणि १५ ऑगस्ट १९४२ च्या रात्री महाराजांची चिमुरात जाहीर स्फूर्तिदायक भजने झालीत. भजनाच्या प्रत्येक शब्दात देशभक्तीची धग होती. ब्रिटिशांना स्पष्ट शब्दांत सुनावत युवकांच्या सळसळत्या रक्ताला देशासाठी वाट मोकळी करण्याकरिता इंग्रजांविरुद्ध लढण्याकरिता महाराजांची ही भजने महाभाष्ये ठरली. त्यांनी देशप्रेमाची प्रेरणा निर्माण केली.

१६ ऑगस्ट १९४२ चा दिवस रविवार, नागपंचमी सेवादलाचे कार्यकर्ते उद्धवराव खेमसकर यांनी बिगुल फुंकला. सारे स्वयंसेवक अभ्यंकर चौकात जमले. प्रभात फेरी किल्याजवळ येताच पोलिसांनी धाड टाकली. हिंसक वळण लागू नये म्हणून स्वयंसेवकांच्या लाठ्या परत घेतल्या. महाराजांची राष्ट्रीय भजनं गात प्रभातफेरी निघाली.

'वीरगर्जना' गर्जू लागली. 'चमकू द्या रक्त वीरांचे । उघडू द्या कर्ण शूरांचे । फोडू द्या भंड क्रूरांचे ।।' असे म्हणत भराभर लोक प्रभात फेरीत जमा होऊ लागले. 'प्यारा हिंदुस्थान है । गोपालोंकी शान है । वीरों का मैदान है, जिसमें भक्तों के भगवान है ।' हे महाराजांचे नुसते भजनच नव्हते तर एक उत्कृष्ट संचलन गीत होते. म्हणण्यात प्रखरता होती. देशभक्तीचा ध्यास होता, स्वातंत्र्याची आस होती. इंग्रजांचे अत्याचार वाढले. तेव्हा ब्रिटिश साम्राज्याला उघड उघड धक्का देणारं आणि संघटनेचं बळ वाढविण्यासाठी महाराज एक क्रांतिकारी भजन मोठ्या आवेशात म्हणत. ते गीत म्हणजे, 'अब काहे को धूम मचाते हो, सारे ? दुखवाकर–भारत आते है नाथ हमारे' या गीताने इंग्रजांच्या आसुरी सत्तेतून लोकांना सोडविण्यासाठीचे बळ दिले. यानंतर महाराजांना नागपूरच्या सेंट्रल जेलमध्ये २० सप्टेंबर पर्यंत ठेवण्यात आले. त्यानंतर रायपूर जेलमध्ये नेण्यात आले. महाराज तिथे क्र. ४९७ क्लास १ मध्ये बंदिस्त होते. जेलमध्ये असताना या राष्ट्रसंताला काहीही वाटले नाही. कारागृहाला मंदिर मानून महाराज जेलमध्ये राहिले. बंदिगृहात भजन गायिले, लिहिले. कारागृहातील कैद्यांना प्रबोधन केले. यावेळी महाराजांचा आचार्य विनोबा भावे यांच्याशी जवळून परिचय झाला. राष्ट्रसंतांच्या बहुगुणी व्यक्तित्वामुळे सारे भारावले व तुरुंगातून सुटकेसाठी जनतेने प्रयत्न केले. भक्तांनी जेलसमोर सत्याग्रह करण्याची तयारी केली. शेवटी ५ डिसेंबर १९४२ च्या केसरीत मथळा छापून आला की,'चिमूर काण्डच्या कारणामुळे मध्यप्रदेश सरकारने संत तुकडोजींना स्थानबद्ध करून ठेवले होते, परंतु यास लोकमतानी विरोध केल्यामुळे त्यांना तुरुंगातून मुक्त केले आहे.' राष्ट्रसंतांचे तुरुंगातील जीवन पाहून अनेकांनी त्यांना प्रणाम केला. ०२ डिसेंबर १९४२ ला सुटका करण्यात आली होती. पण वर्धा, चंद्रपूर जिल्ह्यात त्यांना प्रवेशबंदी होती. ही तब्बल पावणेतीन वर्षे प्रवेशबंदी होती. प्रवेशबंदी असली तरी महाराजांची चौफेर व चौकस नजर होती.

आष्टी–चिमूरमधील स्वातंत्र्य संग्रामाचे जनक राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज आहेत, असा गुप्त अहवाल इंग्रजांना माहीत झाला. चंद्रपूरला २८ ऑगस्टला पहाटेस बाबूपेठेतील चातुर्मास्य शिबिरात असताना सुब्रह्मण्यम व सर्कल इन्स्पेक्टर शर्मा यांनी राष्ट्रसंतांना अटक केली. महाराज हसत हसत म्हणाले, 'अच्छा जी, चलिये ! 'चिमूर क्रांतीनंतर राष्ट्रसंतांना अटक तर झालीच पण न्यायाधीश विकेन्डनने चिमूरच्या २१ क्रांतिवीरांना फाशी व २८ क्रांतिवीरांना जन्मठेपेची शिक्षा सुनावली. ३५ क्रांतिवीरांना पाच वर्षांपेक्षा अधिक मुदतीचा सश्रम कारावास व १३८ क्रांतिवीरांना पाच वर्षांपेक्षा कमी मुदतीचा सश्रम कारावास देण्यात आला. यात कर्तेपुरुष, गरीब कामगार, मजूर होते. त्यांच्या कुटुंबाची वाताहत झाली. महाराजांनी यांच्यासाठी सहायता निधी जमवून ग्रामोद्योग केंद्र उभारले. २७५० रुपयांचा निधी महाराजांनी पाठविला व बंदी उठविल्यानंतर स्वतः केंद्राला भेट दिली. सांत्वन केले. मानवतेच्या पूजाऱ्याने अभूतपूर्व क्रांती केली. राष्ट्रसंताचे चिमूर क्रांतीचे योगदान ऐतिहासिक असून प्रेरणा देणारे आहे.

शूरवीरांना

■ **प्रदिप गजबे** बी. ए. भाग १

देऊनिया आहुती प्राणांची,
वाचविले आपल्या भारतभूमीला .
संकटे सारी स्वतःची झेलुनी,
स्वतःच्या तनाच्या चिंधड्या होऊनी,
जीवन आपुले त्यागले या कर्मभूमीला
मनी ध्यानी नसतांना,
अचानक आलेला वारशत्रूचा झेलुनी,
कवटाळले ज्या देशवीरांनी मृत्यूला
सदैव असेन प्रणाम माझा,
शहीद झालेल्या देशभक्तांना ..
भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी लढलेल्या
शूरवीरांना ..

देशभक्ती गीत...

■ **एम. एस. मंडल** बी. ए. भाग २

मेरा भारत, मेरा भारत
मेरा भारत हि मेरी पहचान है।
मेरी जान, मेरा तुही अभिमान है।
मेरा भारत, मेरा भारत ।।धृ।।
मेरा देश हि है
मेरा लिए खास
मै करता हु
मेरे तिरंगे से प्यार ।।१।।
मै कही भी रहु
मै कही भी जाऊ
मै करता रहुंगा
मेरे तिरंगे से प्यार
मेरे तिरंगे से ही प्यार ।।२।।

धडा देशप्रेमाचा

■ **शशीकला आहा** बी. ए. भाग १

मान्य कि कोणत्या मातीत जन्म घेणं,
हे आपल्या हातात नसतं;
पण त्याच मातीशी ईमान राखणं,
यालाच बहुदा देशप्रेम असं नाव असतं...
पण तेव्हा धर्म, जाती, पंथ सारं
फक्त चार भितीपुरतं असायला हवं
आणि घरचा उंबरा ओलांडला कि,
मग प्रत्येकाने फक्त देशभक्त दिसायला हवं...
छे! छे! गरज नाही कि तुम्ही
सैन्यात पोलिसातच जायला हवयं
इमाने इतबारे सारं काम करा तूमचं
देशाला तुमच्याकडून अजून काय हवयं?...
हो! पण तुमच्यातलं थोडसं राखून
बघा एखाद्या गरजूलाही काही देता येईल...
तुम्हालाही मिळेल समाधान थोडं,
आणि त्याच्या चेहऱ्यावरही हसू येईल...
अशीच एकमेकांना साथ देऊन
नवा देश घडवायचाय..
.आणि इथल्या मातीमध्ये पुन्हा

जय हिंद

■ **कु. वैशाली भगवंतराव गाढवे**
बी. ए. भाग ३

दिले मिळवूनी स्वातंत्र्य आम्हा राखली रे लाज
चला आळवू तयांना जय हिंद बोलू आज
जोवरी आहे सृष्टी सृष्टीत त्याचा त्याग
चला आळवू तयांना जय हिंद बोलू आज
जय हिंद जय हिंद जय जय जय हिंद ।।धृ।।

गुलामी पाहिली ती व्यथा ही साहिली ती
बेजार होतो जनता रक्तात न्हालीती
मदमस्त सत्तेचा त्यांचा जिरविला माज
चला आळवू तयांना जय हिंद बोलू आज
जय हिंद जय हिंद जय जय जय हिंद ।।१।।

ओढूनी खांद्यावरी कफण होती रे डोळे लाल
हाती धरून फिरती क्रांतीची रे मशाल
घरदार सोडुनिया निघाले विश्व विजयास
चला आळवू तयांना जय हिंद बोलू आज
जय हिंद जय हिंद जय जय जय हिंद ।।१।।

भारतीय स्वातंत्र्यचळवळीतील स्त्रियांचे योगदान

■ **कु. मालविका प्रदीप नन्नावरे** बी. ए. भाग ३

इ. स. १९४७ मध्ये भारत स्वतंत्र झाला. त्या स्वातंत्र्याच्या प्राप्तीसाठी लाखो-करोडो स्त्री-पुरुष व बालक-बालके यांनी आपले प्राण दिले आहेत. १९९७ ते १९९८ हे भारताच्या स्वातंत्र्याच्या सुवर्ण महोत्सवाचे वर्ष, स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून गेली ५० वर्षे स्त्रियांच्या स्वातंत्र्ययुद्धातील कामगिरीकडे सतत दुर्लक्ष झाले आहे. महिला नेत्यांचे गुणगाण अवश्य झाले परंतु आपण एक गोष्ट विसरलो. आंदोलनाला कर्तबगार नेत्यांची आवश्यकता असते त्यापेक्षा कितीतरी पटीने बलिदान करायला निघालेल्या स्वयंसेवकांची असते. म्हणूनच या बड्या नेत्यांबरोबर समाजातील सर्व थरांतील महिलांनी कोणती कामगिरी केली हेही पाहणे जरुरीचे आहे. भारताचा पहिला स्वातंत्र्यसंग्राम १८५७ मध्ये झाला. १८५७ चे स्वातंत्र्ययुद्ध म्हटले की आपल्याला झाशीची राणी आठवते.

राणी लक्ष्मीबाईने फक्त युद्धाचे नेतृत्व केले नाही, तर मध्यप्रदेशातील स्त्रियांना युद्धाच्या कामात सहभागी करण्यास प्रेरणा व उत्तेजन दिले. लक्ष्मीबाईच्या दोन दासी काशी व सुंदर या युद्धकलेत प्रवीण होत्या, त्यांची राणीवर फार मोठी निष्ठा होती. राणी ग्वाल्हेरच्या किल्यातून दासीच्या वेशात रात्रीची निघून गेली. काशीने विधवा राणीचा वेष केला व राणीच्या पलंगावर झोपून राहिली. सुंदर शेवटपर्यंत राणीबरोबरच लढत राहिली, हुतात्मा झाली. लक्ष्मीबाईने स्त्रियांना गट लढाईचे शिक्षण देऊन तयार केले. घोड्यावर बसणे, बंदुका व तोफा चालविणे, भालाफेक, तलवारीचे हात व पोहणे आदी शिक्षण देऊन तयार केले. असे शिक्षण या गटातील महिलांना दिले जाई, ललिता बक्षी नावाची एक प्रसिद्ध घोडेस्वार राणीच्या सेनेत होती.

झलकारी नावाची एक दलित महिला गस्त घालणे, गवंडीकाम करणे या कामात वाकबगार होती. राणीच्या स्वयंसेविका व महिला सैनिक शहर व किल्ला

यांच्या सुरक्षिततेचे काम पाहत असे. इतकेच नाही तर ब्रिटिशांच्या बंदुकीच्या टापूतूनही त्या जीवाची पर्वा न करता युद्ध सामग्री घेऊन येत, सैनिकांच्या औषधपाण्याची व्यवस्था बघणे, त्यांच्यासाठी जेवण बनविणे, ही कामे त्या करीतच. त्याशिवाय पुरुषांच्या पलटणला सर्व प्रकारचा मदत करण्यात, त्या गुंतलेल्या असत. ना होती त्यांना आपल्या संसाराची पर्वा, ना स्वत:च्या जीवाची. राणीच्या पलटणीतील मोतीबाई नावाची महिला अत्यंत बुद्धिमान व मुसद्दी होती. लढाईचा आराखडा व सैन्यांच्या व्यूह रचणेत तिचाच सल्ला महत्त्वाचा मानला जात असे.

अझीझन नावाची कलांवतीण ब्रिटिशाच्या सैन्यातून बातम्या काढून आणण्याचे काम करीत असे. या सर्व स्त्रियांनी १८५७ साली या देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी आपले प्राण अर्पण केले. राणी लक्ष्मीबाईच्या नेतृत्वाखाली सर्वसाधारण स्त्रीवर्गाने कामगिरी केली, त्याचे श्रेय राणीच्या नेतृत्वाला आहेच; पण म्हणून तिच्या हाकेला ओ देऊन आलेल्या या स्त्रियांचे महत्त्व कमी होऊ शकत नाही. लक्ष्मीबाईप्रमाणेच एक बादशाहीण व काही राण्या आपले ऐशआरामाचे जीवन सोडून १८५७ च्या स्वातंत्र्य युद्धात सामील झाल्या होत्या. झीनत महल ही दिल्लीचा शेवटचा बादशाहा बहादुरशहा जफर यांची पत्नी होती. बेगम झीनतने कधी आपल्या लाल किल्याबाहेर डोकाहूनही पाहिले नव्हते. बादशाहीन या नात्याने बेगमने लोकांना अपले मतभेद मिटवून एक होण्याचे आवाहन केले. या आवाहनाचा लोकांवर खूप मोठा प्रभाव पडला.

१८५७ च्या युद्धाचे डावपेच लढविण्यात झीनत महलचा मोठा सहभाग होता, असे मानले जाते. बेगम हसरत महल ही अवधच्या नवाब वाजिदअली शहा यांची पत्नी . वाजिदअली शहा राजाच्या जीवनापेक्षा कलावंताचे जीवन अधिक पसंद करीत. परिणामी ब्रिटिशांनी त्यांचे राज्य खालसा केल्याबरोबर त्यांनी पाठविलेल्या ठिकाणी ते निघून गेले. बेगमने त्यांच्याबरोबर न जाता अवधवर ताबा ठेवून इंग्रजाबरोबर लढणे पसंत केले. राणी व्हिक्टोरीयाने प्रसिद्ध केलेल्या जाहीरनाम्याला तिने सडेतोड उत्तर दिले. इंग्रजांशी तिने निकराने झुंज दिली. १८५९ पर्यंत ती इंग्रजांना भूलवत राहिली. तात्या टोपे व नानासाहेब पेशव्यांसारखे १८५७ मधील मातब्बर नेतेही अखेर तिच्याच आश्रयाला आले होते. एवढ्या मोठ्या साम्राज्याशी टक्कर देणे ही काही मामुली बात नव्हती.

या तिन्ही राण्यांनी व त्यांच्या सहकारी महिलांनी भारताच्या स्वांतत्र्याकरिता जे बलिदान केले ते कधी आपण विसरू शकत नाही. उत्तरेप्रमाणेच, दक्षिणेकडेही काही राजांनी स्वातंत्र्याकरिता प्राण अर्पण केले. मद्रास प्रांतातील शिवगंगा नावाच्या छोट्या संस्थानाचा राजा बटूकनाथ देवर यांची राणी वेलुंचीयार हिने ब्रिटिशांना आपल्या युद्ध कौशल्याने हैराण केले. ब्रिटिशांनी तिच्यापुढे हात टेकले व तिला हटविण्यासाठी डाकू कटू याची मदत घेतली. त्याच्या धमकावण्याला राणी वेलूने व तिच्या प्रजेने दाद दिली नाही. शेवटी या झगड्यात राणी हुतात्मा झाली. १८५७ च्या अंध:कार युगात या राणीने स्वातंत्र्याची मशाल तेवत ठेवली होती. राणी भीमाबाई ही इंदूरच्या होळकर घराण्यातील.

सन १८१७ मध्ये होळकरांचा इंग्रजांनी महिदपूर येथे मोठा पराभव केला. या लढाईचे नेतृत्व राणी भीमाबाईने स्वीकारले होते. पराभव झाला म्हणून खचून न जाता राणीने जंगलाचा आश्रय घेऊन परत आपल्या सैन्याची रचना केली. गनिमी काव्याने लढून तिने इंग्रजांना जेरीस आणले. दोन्ही बाजूंचे खूप नुकसान झाले. कंपनी कमांडर सर मालकम साहेबाला राणीचा पत्ता लागला. राणीला त्याने घेरले. त्या घेराव्यातून राणी घोडा अडवत बाहेर पडली. काय झाले हे ब्रिटिश फौजेला कळण्यापूर्वीच राणी वायुवेगाने निघूनही गेली. ती इंग्रजांच्या हाती लागली नाही ते नाहीच. भीमाबाईंचे पुढे काय झाले, हे कळले नाही.

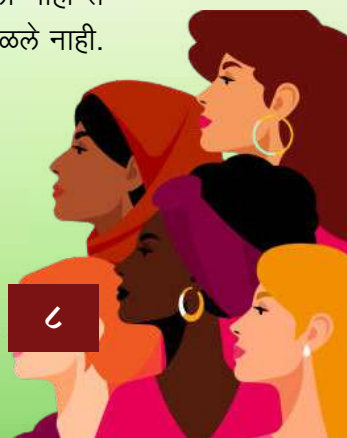

कर्नाटकात कित्तूर नावाचे एक लहान संस्थान होते. या संस्थानातील अलोट संपत्तीची माहिती मिळाल्यामुळे या संस्थानातील ब्रिटिश अधिकाऱ्यांच्या तोंडाला पाणी सुटले त्यांनी संपत्ती मिळवण्यासाठी कित्तूरवर हल्ला केला. या संस्थानाची राणी चेन्नमा हिने इंग्रजांचा धुव्वा उडविला. त्यांचा सेनापती थॅकरे युद्धात मारला गेला. चेनम्मा राणीची शौर्यगाथा कानडी साहित्यातील लोकगीतात वर्णन केली आहे.

सन १८५७ मध्ये महाराष्ट्रातील नरगुन्ह नावाच्या एका छोट्या संस्थानातील राण्यांनीही ब्रिटिश राज्याच्या विरोधात शस्त्र उभारलेले व त्या शहिद झाल्या. उत्तरप्रदेशात एक तुलसीपूर नावाचे संस्थान आहे. तुलसीपूरची राणी ईश्वरकुमारी हिला १८५७ मध्ये ब्रिटिशांच्या विरुद्ध युद्ध करणे भाग पडले. तुलसीपूरचा राजा दिग्रजसिंग इंग्रजांच्या कैदेत होता, तो तिथेच मरण पावला. ईश्वरकुमारीने धीर सोडला नाही. १८५९ मध्ये इंग्रज असिस्टंट म्हणतो की, या राणीला शर्थीचा प्रयत्न केल्याशिवाय जिंकताच येणार नाही. एकटीने लढणे अगदीच कठीण झाल्यावर राणी ईश्वरकुमारी बेगम हसरतला जाऊन मिळाली.

१९ व्या शतकातील भारताच्या या सुकन्यांनी आपल्या देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी बलिदान केले. त्यांची कथा खरोखरच प्रेरणादायक आहे. १८५७ चे स्वातंत्र्ययुद्ध चिरडून टाकण्यास इंग्रजांनी भले-बुरे सर्व उपाय अंमलात आणले. खूप अन्याय, अत्याचार व हिंसा केली. लाखोंना झाडावर टांगून फाशी दिली. भयंकर घबराट निर्माण केली. १८८५ मध्ये काँग्रसची स्थापना होईपर्यंत, अशी अवस्था आपल्या देशात होती. काँग्रेसच्या स्थापनेनंतर ५६ वर्षातच काँग्रेसच्या अधिवेशनाला महिला जाऊ लागल्या. पंडिता रमाबाई यांच्या नेतृत्वाखाली १९९२ साली बंगाल व महाराष्ट्र मिळून ८-१० महिला पहिल्या प्रथम काँग्रेसच्या अधिवेशनाला गेल्या. घराच्या बाहेरील सार्वजनिक कामात भारतीय महिलांचे पहिले पाऊल पडले. यानंतर दरवर्षी काही महिला आपला पती अगर पित्याबरोबर काँग्रेसच्या वार्षिक अधिवेशनाला हजर राहू लागल्या, परंतु या स्त्रिया समाजाच्या निंदेच्या भयाने अधिवेशनात भाग घेत नसत. तुम्ही घ्या ना भाग; तुम्ही बोलाना असा आग्रहही त्यांना कुणी करत नसे.

श्रीमती कादंबिनी गांगुली हिने प्रथम व्यासपीठावर जाऊन बोलण्याचे धाडस केले. महिलांसाठी व्यासपीठाचा दरवाजा तिने उघडून घेतला. आपल्या भाषणात तिने महिलांना काँग्रेसच्या कामकाजात भाग घ्यायचा अधिकार मिळालाच पाहिजे या मुद्यावर जोर दिला. ''महिला म्हणजे काही कटपुथल्या बाहुल्या नाहीत. पुढच्या वर्षीच्या अधिवेशनात तुम्ही बायकांचे पुतळे जागोजागी उभे करा. आम्ही आता इथे पुतळे बनविण्यासाठी येणार नाही.'' असे तिने जोरात ठणकावले. कादंबिनीबाईच्या भाषणाचा काँग्रेस कार्यकर्त्यांवर खूप प्रभाव पडला. स्त्रियांची अबोल भावना बोलकी झाली. हळुहळू स्त्रिया काँग्रेसच्या अधिवेशनात आपले विचार मांडू लागल्या. या पार्श्वभूमीवर विसाव्या शतकातील स्वातंत्र्यलढ्यात स्त्रियांचा सहभाग कसा होता त्याची कथा आपण पाहू.

महात्मा गांधींच्या भारतातील आगमनापूर्वीही महाराष्ट्रात नाशिक शहरात स्वदेशीची शिकवण देणारी एक महिला सभा होती. स्वा. वीर सावरकर यांची वहिनी येसू सावरकर या सभेच्या संस्थापिका. सावरकर बंधू अंदमानच्या कालकोठडीत शिक्षा भोगत होते. 'अभिनव भारत' या त्यांनी स्थापन केलेल्या संघटनेतील बहुतेक कार्यकर्ते तुरुगांत होते. त्यांच्या बायकांना बंडखोराच्या बायका म्हणून पोलिसांकडून त्रास होई. सासरची व माहेरची माणसेही सरकारी भयामुळे त्यांना जवळ करीत नव्हती. येसू वहिनींनी या स्त्रियांची ''आत्मनिष्ठ युवती संघ''नावाची संघटना स्थापली. या स्त्रियांनी स्वदेशीचे व्रत घेतले व त्याचा प्रसार केला. काचेच्या

बांगड्यांचा चुडा भरणे हे सुवासिनीचे प्रमुख लक्षण, आपल्या देशात पूर्वी काच बनत नसे.

बांगड्या विदेशी असल्यामुळे सुवासिनीचे हे आवश्यक लक्षण असूनही त्यांनी हातात काचेची बांगडी घालायचे सोडले. साखर परदेशी म्हणून तिही सोडली. मराठीतील त्या वेळेचे प्रसिद्ध कवी विनायक यांच्या देशभक्तीपर कवितांवर सरकारने बंदी घातली होती. स्वाभिमानी युवतींनी त्यांच्या कविता पाठ करून त्यांचा तोंडी प्रसार करून त्या लोकप्रिय करण्याचे फार मोठे देशकार्य केले. युवती संघातील स्त्रिया मध्यम व कनिष्ठ वर्गातील होत्या. सरकारी त्रासाने गांजल्या होत्या. तरीही त्यांनी स्वदेशी जागरणाचे आपले काम चालू ठेवले.

बेगम हजरत महल, झाशीची राणी लक्ष्मीबाई यांनी १८५७ च्या स्वातंत्र्यलढ्याची सूत्रे आपल्या हातात घेतली. याचाच परिणाम या स्वातंत्र्यलढ्यात हिंदु-मुस्लीम बांधवाचे ऐक्य झाल्याचे दिसून येते. सत्याग्रह लढ्यात स्त्रियांचा सहभाग मोठ्या प्रमाणावर होता. परदेशी मालाच्या दुकानांसमोर व दारूच्या दुकानांसमोर निदर्शने करण्यात त्या पुढे होत्या. शेकडो स्त्रियांनी तुरुंगवास पत्करला. पोलिसांच्या अत्याचारांना त्या धैर्याने सामोरे गेल्या. कस्तुरबा गांधी, कमलादेवी चटोपाध्याय, अवंतीकाबाई गोखले, लीलावती मुन्शी, हंसाबेन मेहता अशा कितीतरी स्त्रियांनी सत्याग्रहात पुढाकार घेतला होता.

विसाव्या शतकात सार्वजनिक जीवनात स्त्रियांचा सहभाग वाढू लागला. राष्ट्रीय चळवळीत व क्रांतिकार्यात स्त्रियांचा मोलाचा सहभाग होता. १९३५ च्या कायद्यानंतर प्रांतिक मंत्रिमंडळामध्येही स्त्रियांचा समावेश झाला. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भारतीय संविधानातून स्त्री-पुरुष समतेचे तत्त्व स्पष्टपणे नमूद करण्यात आले.

अशाप्रकारे भारतीय स्वातंत्र्यसंग्रामामध्ये स्त्रियांचे योगदान महत्त्वाचे व स्फूर्तिदायी ठरले आहे.

ऋण या जन्माचं...

■ **गणेश तिवाडे** बी. ए. भाग २

दोन पाय माझ्या ताईचे
घरभर मला फिरवणारे
गणुदादा म्हणत
असंगत मिरवणारे...
दोन हात माझ्या भावाचे
चालायला शिकविणारे
मार्गातील अडथळे सारून
नवी वाट दाखवणारे
दोन खांदे बाबांचे
हसत खेळत जिथे झालो मोठा
ज्यावर बसून मी पाहल्या
आयुष्याच्या नागमोळी वाटा
दोन शब्द मैत्रिणीचे
मन शांत करणारे
गोंधळ गर्दित असतानाही
एकांतात गाठणारे
दोन शब्द मित्राचे
आधार देणारे खात्रीचे
आठवन बनून साठलेले
एकच हृदय माझ्या आईचे
अंत:करणातल्या मायेचे
सगळे काही समावणारे
आसमंतात न मावनारे...
एवढेच ऋण या जन्माचे कधीही न फिटणारे

भारतीय स्वातंत्र्यसेनानी यांच्या जीवनावरील कविता

■ **आसावरी गुलाब लोणारे** बी. ए. भाग ३

बाळ गंगाधर टिळक
(१८५६-१९२०)

'स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध अधिकार आहे
तो मी घेतल्याशिवाय राहणार नाही'

स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध अधिकार आहे
तो मी घेतल्याशिवाय राहणार नाही
सिंह गर्जना ज्यांनी केली !
ज्यांच्या या गर्जनेनी ब्रिटिश सरकार
पूर्ण हादरुन गेली !!
ब्रिटिश सरकारची जुलूम अन् दडपशाही
ज्यांनी केली नाही मान्य !
ते भारतीय असंतोषाचे जनक
थोर देशभक्त लोकमान्य !!
समाजाची अन् लोककल्याणाची
होती त्यांना तळमळ !
सुरू केली त्यांनी लोकजागृतीची
व्यापक चळवळ !!
त्यासाठी मराठा व केसरीचा अंक
केला सुरू !
सरकारचे डोके ठिकाणावर आहे का ?
हा प्रश्न सरकारला विचारला !!
सरकारच्या अन्यायाचे जनतेसमोर
वाचले पाढे !
न्याय मिळविण्यासाठी दिले
अन्यायी सरकारशी लढे !!
राजद्रोहासारखे आरोप अंगावर
घेऊन हिमतीने लढले !
तुरूंगवास भोगला परी स्वातंत्र्याचे
रणांगण नाही सोडले !!
स्वातंत्र्यासाठी दु:ख सोसले
एक ना अनेक !
नाव त्याचे बाळ गंगाधर टिळक
बाळ गंगाधर टिळक !!

सरदार वल्लभभाई पटेल
(१८७५ –१९५०)

'कर मत दो'

लोहपुरुष की ऐसी छबी
ना देखी, ना सोची कभी
आवाज से सिंहसी दहाड थी
हृदय में कोमलता की पुकार थी
एकता का स्वरूप जो इसने रचा
देश का मानचित्र पल भरमे बदला
गरीबो का सरदार था वो
दुश्मनो के लिए लोहा था वो
आंधी की तरह बहता गया
आंधी की तरह बहता गया
ज्वालामुखी सा धकधकता गया
बनकर गांधी का अहिंसा का शस्त्र
महकता गया विश्व में जैसे कोई ब्रम्हास्त्र
इतिहास के गलियारे खोजते है जिन्हे
ऐसे सरदार पटेल अब ना मिलते विश्व में

सुभाष चंद्र बोस
(१८९७–१९४५)

'तुम मुझे खुन दो,
मै तुम्हे आजादी दुंगा'

माँ को जंजीरों में देखकर
बेटा कैसे सो सकता है।
दुनिया वाले बडे अदब से
जिन्हे नेता जी कहते है।।
अपना तन–मन, धन–जीवन
जिसने भारत माँ को सौंप दिया ।
आजादी का बिगुल बजाकर
अंग्रेजो को सौप दिया ।।
आजादी के लिए जिसने
आजाद हिंद फौज बनाया था ।
थोडा–थोडा करके
पचास हजार को साथ मे लाया था ।।
हो स्वाधीनता से
प्रेम जिसे, कब हाथों पर हाथ धरे रहते है।
दुनिया वाले बडे अदब से
जिन्हे नेता जी कहते है।।

लाल बहादुर शास्त्री

(१९०४–१९६६)

'जय जवान, जय किसान'

२ अक्तुबर को जन्म हुआ था
नाम लाल बहादुर शास्त्री था ।
कद में भले ही छोटे थे वो
पर गुणों में बहुत महान थे ।
साधा जीवन उच्च विचार
यही उनकी पहचान थी ।
गांधीवादी विचारधारा के
वो सच्चे अनुगामी थे ।
आजादी की लढाई के वो
सक्रीय योगदानी थे ।
अपने श्रेष्ठ कर्मो के कारण
वो भारत की शान थे ।
उनकी देशभक्ती और कर्मनिष्ठा पर
परे देश को अभिमान है।

भगत सिंह

(१९०७–१९३१)

'इन्कलाब जिंदाबाद'

भारत देश का था वो दुलारा,
झुके उसके आगे शीश हमारा ।
हँस कर झूल गया फाँसी पर,
वो है पुरे हिंदुस्तान को प्यारा ।
किया काम बेशक हिंसा का तुमने,
केवल यही है दोष तुम्हारा ।
देश के लिए हो गए कुर्बान,
और बडा दिया गौरव हमारा ।
तेरी देशभक्ति पर सब है न्यौछावर,
तेरा साहस है सबसे न्यारा ।
भारत देश का था वो दुलारा,
झुके उसके आगे शीश हमारा ।

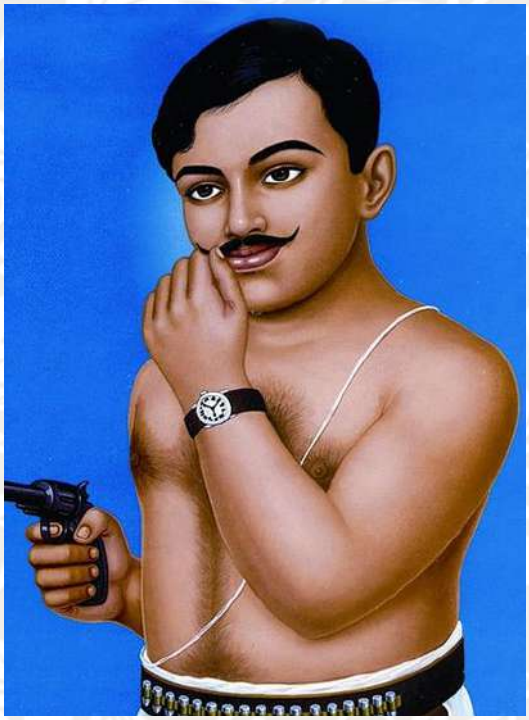

चंद्रशेखर आजाद
(१९०६–१९३१)

'आजाद ही रहे है, आजाद ही रहेंगे'

क्रांती की मशाल लिए
वो निकला था घर से
बांध के माँ भारती की
चुनर अपने सर पें ।
यही था कृपान उसका
यही उसकी ढाल था
दिल में शेष लिए
वो भारत का लाल था ।
ना खबर थी शाम की
ना फिकर थी यारों की
भारत के इस लाल ने
नींद उडा दी गोरों की ।
गुलामी में जन्म लिया
ना गुलाम मरुँगा
आजाद था, आजाद हुँ,
आजाद रहुँगा ।
थी प्रतिज्ञा अडिंग उसकी
पत्थर की लकीर थी
अंग्रेजी हुकूमत की छाती में
चुभती थी तीर सी ।
क्रांतिकारी दल बनाया
कांकोरी को अंजाम दिया
गोरों की साँसो को
बन्दुक से विराम दिया ।
छलनि था शरीर उसका
सीने पर घाव था
गोलियों की होलीयां थी,
पर मूंछों पर ताव था ।
कई बार भेष बदले
बदले उसने नाम कई
माँ भारती की स्वाधीनता हेतु
किये बडे काम कई ।
बल से घेरा शत्रु ने जब
भारत माँ को याद किया
अकेला भिडा सेना से वो
दुश्मन से दो हाथ किया ।
अकेले अंग्रेजी सेना को
दातों चने चबवा दिए
अंतिम गोली रही जब शेष
तब स्वयं अपने प्राण लिए ।
जीते जी छू ना सके
वो माटी, के लाल को
शहीद का लहु देख
रोना आये काल को ।
आओ मिलकर याद करे
हम शेखर महान को
चंद्रशेखर नाम जिसका
भारत के आजाद को ।

भारतीय स्वातंत्र्यसेनानी व आंदोलने

■ **आदित्य बदकवार** बी. ए. भाग ३

''जमाने भर से मिलते है आशिक कई
मगर वतन से खुबसुरत कोई सनम नही
नोटो मे लिपट कर, सोने मे सिमटकर मरे है कई
मगर तिरंगे से खुबसुरत कोई दफन नही'

भारताच्या स्वातंत्र्याचा विचार केला तर विविध थोरपुरुषांनी,विरांगणांनी, स्वांतत्र्यसैनिकांनी म्हणजेच देशभक्तांनी आपल्या कर्तृत्वाचा ठसा स्वातंत्र्याच्या इहितहासात सुवर्णक्षरांनी कोरलेला दिसून येतो. यांनी आपल्या शरीरातील रक्ताच्या शेवटच्या क्षणापर्यंत देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी प्राणांची आहुती दिली. त्यांना त्या परिस्थितीमध्ये सुद्धा स्वतंत्र असलेला देश आणि लहरत असलेला तिरंगा हेच त्यांचे स्वप्न आणि सर्वस्व होते.

स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव म्हणजेच आपल्या स्वातंत्र्याचा ७५ वा वर्षे हा वर्ष आपल्या सर्वांचा उत्सवाचा, आनंदाचा आहे. याला शासनाची सहमती प्राप्त झालेली आहे. तर मग हे वर्ष स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव म्हणजेच स्वातंत्र्याप्रती दिवाळी, दसऱ्या सारखा साजरा करावा.

''कण कण करोनी कोटी केले.
कण कण न खर्चिला स्व:हितासाठी
पण पण करुनी कण कण झिजले
महात्मा गांधी जनतेसाठी लढले..''

महात्मा गांधी यांनी भारतीय राजनीती संपूर्ण बदलून टाकली. सत्याग्रह व अहिंसा या शस्त्राचा उपयोग करणारे म्हणून त्यांना ओळखले जायचे. या शस्त्राच्या आधारेच त्यांनी अनेक सत्याग्रह, आंदोलने यशस्वी केले या आंदोलनापैकीच एक आंदोलन ते म्हणजेच चले जाव आंदोलन/भारत छोडो, चळवळ तर

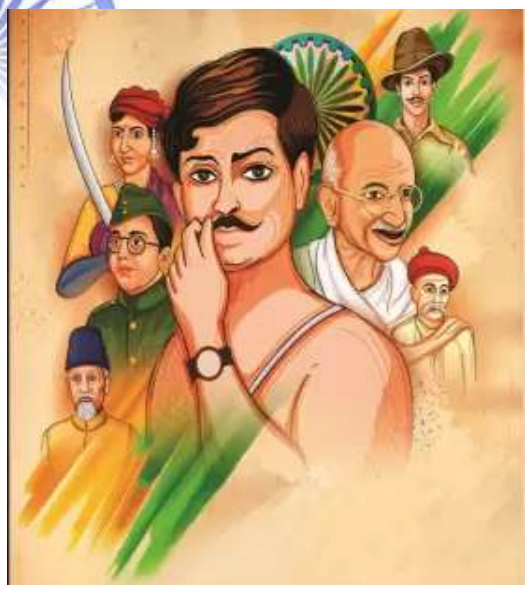

स्वातंत्र्याची मागणी करणारा ठराव १४ जुलै १९४२ ला संमत करण्यात आला व ७ ऑगस्ट १९४२ रोजी मुंबई येथे गवालिया टँक मैदानावर राष्ट्रीय सभेचे अधिवेशन सुरू झाले यावेळी गांधीजींनी आपल्या भाषणात देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी अहिंसक लढ्यात सामिल होण्याचे आवाहन देशवासीयांना केले. त्यांनी जनतेला 'करा किंवा मरा' हा संदेश दिला व त्यांनी ब्रिटिशांना 'चालते व्हावे' असे ठणकावून सांगितले. नतंर ८ ऑगस्ट १९४२ ला 'छोडो भारत' चा ठराव अधिवेशनात मंजूर करण्यात आला.

महाराष्ट्रात 'चले जाव' चळवळ मोठया प्रमाणात झाली. चिमुर, आष्टी, महाड इ. ठिकाणी आंदोलने झाली. प्रत्यक्ष जनतेने न डगमगता स्वत:च चले जाव आंदोलनाची दिशा स्पष्ट केले. नंतर चले जाव चळवळीस प्रत्यक्ष भूमिगत आंदोलनाचे स्वरूप लाभले या चळवळीचा शेवट १९४७ च्या स्वातंत्र्यप्राप्तीने झाला.

लढाऊ व वादळी व्यक्तिमत्त्व असलेले क्रांतिकारक म्हणून प्रख्यात असलेले नेताजी सुभाषचंद्र बोस मनापासून देशावर प्रेम करणे, देश आपलाच मानणे, देशाचा मान तो माझा मान देशाचा अपमान तोच माझा अपमान असे त्यांचे मत, विचार होते. यांना अहिसेंचा मार्ग कधीच मान्य नव्हता. अहिंसात्मक मार्गाने स्वातंत्र्य मिळेल यावर त्यांचा विश्वास नव्हता. स्वातंत्र्य दिले जात नाही तर ते घेतले जाते. त्याच्यासाठी किंमत द्यावी लागते, आणि ती किंमत म्हणजे रक्त! असे नेताजीचे विचार होते. त्यांनी १९३९ मध्ये 'फारवर्ड ब्लॅकची' स्थापना केली. व ब्रिटिश पार्लमेंटने १८ जुलै १९४७ रोजी भारतीय स्वातंत्र्याचा फायदा समंत केला. २१ ऑक्टोबर १९४३ ला सिंगापूर येथे आझाद हिंद सेनेचे 'हंगामी सरकार स्थापन केले' नेताजींनी जनतेला 'तुम मुझे खुन दो, मै तुम्हे आजादी दुँगा' असे आवाहन केले. व 'चलो दिल्ली' हा नारा जनतेला दिला. ८ ऑगस्ट १९४५ ला अपघाताने त्यांचा निधन झाला व आझाद हिंद सेनेचे पर्व संपुष्टात आले.

''कर सको तो साथियो एक आयाम
पैदा करो
कर सको तो साथियो अपने आप में
हिमत पैदा करो

या तत्वाचे पालन करणारे देशभक्त भगतसिंग होते. भगतसिंगाने मार्च १९२६ मध्ये नवजवान भारत सभा स्थापन केली व जवानांना प्रेरित केले. डिसेंबर १९२८ मध्ये भगतसिंग आणि त्यांचे सहकारी यांनी लाला लजपतराय यांच्या मृत्यूचा बदला घेण्यासाठी ब्रिटिश पोलीस अधिकारी जॉन सॉडर्सला ठार केले.

१९२८ मध्ये भगतसिंगानी व सहकाऱ्यासोबत दिल्ली येथे 'हिंदुस्तान सोशॅलिस्ट रिपब्लिकन असोसिएशन संघटना स्थापन केली. ब्रिटिशांच्या शोषणातून भारतीयांची मुक्तता करणे, हे या संघटनेचे उदिष्ट होते. ८ एप्रिल १९२९ या दिवशी दडपशाहीचे 'पब्लिक सेफ्टी बील' सरकारने मंजूर केले. याचा निषेध करण्यासाठी भगतसिंग व बटुकेश्वर दत्त यांनी कायदेमंडळात बाँम्बस्फोट घडवून आणले. भगतसिंग, सुखदेव, राजगुरू यांनी २३ मार्च १९३१ ला कायदेमंडळात बाँम्ब फेकले म्हणून नाही; तर सँडर्सच्या हत्येच्या आरोपाखाली त्यांना फाशी देण्यात आली.

''हिंदू च्या हृदयात मुस्लिम आनंदाने राहतील
आणि मुस्लिमांच्या दु:खात हिंदूचे डोळे पाहतील
स्त्रियांना सन्मान आणि कायद्याचे राज्य असणारा
जागतिक महासत्ता बनलेला स्वतंत्र भारत
हेच डॉ. बाबासाहेबाचे स्वप्न होते ''

डॉ. आंबेडकर हे भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी प्रचारामध्ये व चर्चामध्ये सामील झाले. वृत्तपत्रे प्रकशित केली. दलितांसाठी राजकीय हक्कांचा व सामाजिक स्वातंत्र्याचा पुरस्कार केला. त्यांनी दलित बौद्ध चळवळीला प्रेरणा दिली आणि अस्पृश्य लोकांविरुद्ध होणारा सामाजिक भेदभाव नष्ट करण्यासाठी चळवळ उभारली. भ्रष्टाचार, अत्याचार अन्यायास त्यांचा विरोध होता.

डॉ. आंबेडकरांनी भारताला अनमोल अशी देणगी दिली ते म्हणजेच भारतीय राज्यघटना. या राज्यघटनेमध्ये नागरिकांना मूलभूत हक्क व अधिकारी दिले आहेत. भारतीय जनता विषमता, आदर, मानसन्मान यांना विसरून चालत असेल तर या शहिदांनी जे प्राणपणाला लावून स्वातंत्र्य मिळवून दिले त्याचा काय फायदा? आपल्या स्वातंत्र्याचा, राष्ट्रीय ध्वजाचा आणि राज्यघटनेचा सन्मान यालाच खरा देशभक्त म्हटल्या जाईल.

शेवटी म्हणेन,

''वतन वालो वतन को ना बेचना
ये धरती ये अंबर ना बेचना
शहिदो ने जान दि है उसके वास्ते
आज उनके कफन ना बेचना ''

स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव केवळ 'इव्हेंट' ठरू नये!

■ **प्रेमकुमार बोके** बी. एस्सी. भाग ३

यावर्षी भारतीय स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव म्हणजेच ७५ वा स्वातंत्र्य दिन उत्साहात साजरा करण्यासाठी जोरदार तयारी सुरू आहे. तसे आदेशही सरकारी पातळीवरुन पारित झाले आहेत. त्यामुळे सरकारी यंत्रणा कामाला लागली असून शाळा, महाविद्यालये, सरकारी कार्यालये, सार्वजनिक ठिकाणे व घरांवर तिरंगा झेंडा लावून स्वातंत्र्योत्सव नेहमीपेक्षा जोरात साजरा करण्याचे नियोजन आहे. स्वातंत्र्य मिळणे हा एक आनंदाचा क्षण होता आणि त्यासाठी लाखो लोकांचे बलिदान, संघर्ष, त्याग, समर्पणातून देशाला इंग्रजांच्या गुलामगिरीतून मुक्त करण्यात आले. त्यामुळे स्वातंत्र्यप्राप्तीचा आनंद होणे आणि स्वातंत्र्यसेनानींच्या त्यागाबद्दल कृतज्ञता व्यक्त करणे हे देशातील प्रत्येक नागरिकाचे कर्तव्य आहे. दरवर्षी १५ ऑगस्टला आपण सर्वजण त्या सुवर्णक्षणाची आठवण करतच असतो. परंतु ७५ वर्षे हा एक मोठा कालखंड आहे. त्यामुळे आपला देश स्वतंत्र झाला तो दिवस विशेष रूपाने साजरा करणे व आमच्या स्वातंत्र्यवीरांचे स्मरण करणे, ही आमची जबाबदारी आहे. प्रत्येकाला देशाचे स्वातंत्र्य, स्वातंत्र्य संग्राम सैनिक व स्वातंत्र्य संग्रामाचे महत्त्व कळावे म्हणून स्वातंत्र्य दिन धुमधडाक्यात साजरा झालाच पाहिजे.

परंतु हे सर्व करीत असतांना या ७५ वर्षात आम्ही काय कमावले आणि काय गमावले याचाही लेखाजोखा मांडला पाहिजे. या ७५ वर्षात देशाने विविध क्षेत्रात नेत्रदीपक कामगिरी केली. ज्या देशाला इंग्रजांनी कंगाल करून ठेवले होते, त्या देशाला पुन्हा नव्याने उभे करणे इतके सोपे काम नव्हते. त्यामुळे आज देशात ज्या पायाभूत, मूलभूत सुविधा दिसतात त्यात तेव्हाच्या राज्यकर्त्यांची दूरदृष्टी, आत्मीयता, कष्ट, समर्पण, देशभक्ती या सर्व गोष्टींमुळे हे कठीण कार्य शक्य झाले.

ज्ञान, विज्ञान, तंत्रज्ञान, अवकाश, कृषी, वीज, रस्ते, रेल्वे, धरणे, उद्योग, दूरसंचार, स्वास्थ्य, बहुउद्देशीय संस्था यासारख्या अनेक महत्त्वाच्या क्षेत्रात देशाने जी नेत्रदीपक प्रगती केली ती सर्वांच्या संघटीत श्रमाचे आणि देशाविषयीच्या प्रेमाचे फल आहे. त्यामुळे ७५ वर्षात देशात काहीच झाले नाही असे म्हणविणाऱ्यांनी आज आपण ज्या सुखसुविधांचा आस्वाद घेत आहोत त्या कोठून आल्यात याचाही विचार करणे गरजेचे आहे. राजकीय विरोध समजू शकतो, परंतु केवळ विरोधासाठी विरोध करून देशाने केलेली प्रगतीच नाकारणे हा केवळ तेव्हाच्या राजकर्त्यांचाच अपमान नाही तर हे सर्व निर्माण करण्यासाठी ज्या शेतकरी, कष्टकरी, कामगार, तंत्रज्ञ, शास्त्रज्ञ, डॉक्टर्स, अभियंते, शिक्षक, समाजसेवी कार्यकर्ते यांनी जी मेहनत घेतली त्या सर्वांचा घोर अपमान आहे. त्यामुळे अमृत महोत्सव साजरा करतांना स्वातंत्र्य मिळविण्यासाठी ज्यांनी संघर्ष केला त्यांच्याप्रमाणेच स्वातंत्र्यानंतर देशाला स्वयंपूर्ण बनविण्यासाठी ज्यांनी अपार कष्ट घेतले त्यांनाही विसरता येणार नाही. त्या सर्वांच्या प्रती कृतज्ञता व्यक्त करणे हे या सर्व सुविधांचे लाभार्थी

म्हणून आमचे सर्वांचे आद्य कर्तव्य आहे.

या सर्व सकारात्मक बाबी देशात घडलेल्या असतांना आणि देश सर्वात समृद्ध आणि शक्तिमान लोकशाही म्हणून जगात नावलौकिक मिळवित असतांना मागील काही वर्षापासून मात्र देशात अस्वस्थता आहे. सर्वधर्मसमभावाची चौकट असलेली लोकशाही एका विशिष्ट चाकोरीत बंदिस्त करण्याचे मनसुबे देशाला मागे नेणारे आहे. दुसऱ्यांच्या कामाचे श्रेय नाकारणे व स्वतः न केलेल्याही कामाचे श्रेय घेणे ही मोठी कृतघ्नता आहे. जर ७५ वर्षात देशात काहीच नवनिर्मिती झाली नसती तर आज ज्या सरकारी संस्था उद्योगपतींच्या घशात घालणे सुरू आहे त्या कोणी उभारल्या आहे? देशाचा कणा असलेल्या अत्यंत महत्त्वाच्या संस्थांचे जर खाजगीकरण होत असेल आणि सरकारची मालकी व अधिकार जर संपुष्टात येत असतील तर सरकार नावाची यंत्रणा मग कशासाठी आहे? देशाचा अमृत महोत्सव साजरा करणे म्हणजे फक्त प्रत्येक घरावर तिरंगा झेंडा लावणे आणि जयजयकार करणे एवढेच अपेक्षित असेल तर मग स्वातंत्र्याचा खरा अर्थच आम्हाला कळलेला नाही. घरावर झेंडे लावण्याआधी त्या घरातील चूल कशी पेटते, पेटते की नाही याचाही शोध घेतला पाहिजे. त्या घरातील दिव्यात आणि भाजीत तेल आहे की नाही हे स्वातंत्र्याचा दीपोत्सव साजरा करण्याआधी तपासले पाहिजे. तिरंगा अभिमानाने हातात घेवून मिरविण्यासाठी अशी कोणती मोठी अभिमानास्पद कामे देशात सध्या झालेली आहे? लोकांच्या जगण्याचा प्रश्न अतिशय बिकट झालेला असतांना कोट्यावधी रुपयांचे तिरंगे फडकवून स्वतःची पाठ स्वतःच थोपटून घेण्यात कोणता पुरुषार्थ आहे ?

लोकांना केवळ भावनेच्या आहारी नेवून जनतेच्या मुख्य प्रश्नांना बगल देण्याचा हा कार्यक्रम म्हणजे समस्त स्वातंत्र्यवीरांचा घोर अपमान आहे. ज्यासाठी त्यांनी आपले रक्त सांडले,त्या रक्तासोबत केलेली ही प्रतारणा आहे. शाळेत जाण्यासाठी एसटीच्या पासचे पैसे भरू शकत नाही म्हणून जर एखादी विद्यार्थीनी आत्महत्या करीत असेल तर तो देशातील सगळ्या राजकीय पुढाऱ्यांचा पराभव आहे. हजारदा उंबरठे झिजवूनही आपल्या जमिनीचा मोबदला मिळत नाही म्हणून ८० वर्षाचे शेतकरी धर्मा पाटील जर मंत्रालयात विष प्राशन करून आत्महत्या करीत असतील तर सगळे राजकीय प्रतिनिधी निगरगट्ट झाले आहेत आणि आजच्या राजकीय नेत्यांपेक्षा इंग्रज बरे होते असे म्हणण्याची वेळ आली आहे. बडे उद्योगपती सरकारचे अब्जावधी रुपये बुडवून परदेशात पळून जातात आणि इकडे ५० हजाराच्या कर्जासाठी मात्र शेतकऱ्यांना अटक वारंट येतात. खरेच तुम्हाला उजळ माथ्याने भारताचा तिरंगा ध्वज फडकविण्याचा अधिकार तरी आहे का ? त्यामुळे स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव साजरा करतांना अमृत कोण पित आहे आणि विष पिण्यासाठी कोणाला प्रवृत्त केले जात आहे यावर चिंतन होत नसेल तर स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव हा केवळ एक इव्हेंट ठरणार आहे. तसेही आता आपल्या देशात असे इव्हेंट साजरी करण्याची नवीन पध्दत सुरू झाली असून त्या इव्हेंटच्या झगमगाटात सर्वसामान्य माणसाच्या जगण्याचे प्रश्न लुप्त झाले आहेत. त्यामुळे हा अमृत महोत्सव पुन्हा एक इव्हेंट न ठरता तो स्वातंत्र्यसंग्राम सेनानींच्या स्वप्नातील आधुनिक भारत उभारणीसाठीचा एक सकारात्मक आणि आशादायी कार्यक्रम ठरावा हीच अपेक्षा !

जय भारत

■ **रोहिणी भोयर** बी. ए. भाग ३

जय भारत देशा, तुझ्या चरणी,
कोटी कोटी नमन ।
नाम तुझे विश्वात साऱ्या,
नित्य नित्य हे उच्च वसो ।।
ही जन्म भूमी ज्या साऱ्या रामकृष्णाची,
त्या धर्म सत्याचे दुत आम्ही।
अन्याय चिरडल्या ज्या राज्यांनी,
त्या शंभुशिवाचे सूत आम्ही ।।
स्वातंत्र्य मिळालं ज्या मुळे,
त्या शूरवीरांना स्मरू आम्ही।
देशभक्तीची ही अविरत गंगा,
जना जनात ठासून वसो
नाम तुझे विश्वात साऱ्या,
नित्य नित्य हे उच्च वसो ।।
जगता मध्ये शांती ज्योत ही
लख-लखती सदैव दिसो
नाम तुझे विश्वात साऱ्या,
नित्य हे उच्च वसो ।।
जय भारत, जय भारत,
जय भारत देशा...

अजुनही कानात माझ्या

■ **कल्याणी कोरेटी** बी. एस्सी. भाग १

अजूनही कानात माझ्या गुंजताहेत
वंदे मातरमचे नारे
हसत हसत अन् चढत होते फासावरती सारे
त्यागला होता संसार
देशच होता प्राण
त्यागले होते तारुण्य
मिळविण्या स्वातंत्र्य
अजूनही आठवताहेत मला ते रस्ते
सांडले होते त्यांच्यावर रक्तच रक्त नुसते
पडले होते देहही
पडले होते इरादे
मात्र आवाज होता कानी
विसरु नका रे वादे
अजुनही आठवताहेत मला ते डोळे
ओकत होते फक्त आगीचे गोळे
हृदय नव्हतेच ते
झाले होते दगड
पाहत होते वाट
तुडविण्या फिरंगी रग्गड
आज तेच आहेत रस्ते, तेच आहेत डोळे
वाट बघताहेत अजुन एका उठावाची
मग लागतील तसेच नारे
पुन्हा उठतील पेटूनी सारे
हाती घेऊनी मशाली
लढण्या मानवते विरुद्ध ।।
अजूनही कानात माझ्या गुंजताहेत
वंदे मातरम्चे नारे
हसत हसत अन् चढत होते
फासावरती सारे ।।

भारत के सैनिक

■ **सायली सयाम** बी. एस्सी. भाग १

देश की रक्षा करने में
जो न सोते है दिन रात
वह सरहद के पहरेदार
न मानते है कभी हार
देश के लिए अपना घर छोड
वीरान जगह पर रहते है
कडी धूप हो या ठंड
हर मुश्किल को सहते है।
दुश्मनो से लढकर
आगे हमेशा बढते है
तुफानो पे जीत पाकर
कभी नही डरते है।

सरदार वल्लभभाई पटेल यांचे जीवनकार्य

■ **विशाखा भाईचंद लेनगुरे** बी. ए. भाग १

'' भारताला तोडण्यासाठी इंग्रज,
निजाम आणि जिन्ना रडला होता...
कारण माझा एकटा राजा
लोहपुरुष सरदार पटेल नडला होता...''

भारतीय एकता व अखंडतेचे प्रतीक आधुनिक भारताचे निर्माते महान क्रांतिकारक, एक राजनेता थोर स्वतंत्रसेनानी व भारताचे पहिले उपपंतप्रधान राष्ट्रीय एक्याचा महामेरू यांच्या स्मृतीप्रित्यर्थ 'स्टॅच्यू ऑफ युनिटी' हा जगातील उंच पुतळा उभारला आहे असे लोहपुरुष सरदार वल्लभभाई पटेल...

उदा. ज्या प्रमाणे दुष्टांचा नाश करण्यासाठी भगवान श्रीकृष्णांनी बंदिवासात असलेल्या वासुदेव आणि देवकीच्या पोटी जन्म घेऊन दुष्टांचा नाश केला. व बंदिखान्यात असलेल्या आपल्या माता पित्यांची सुटका केली त्याचप्रकारे दुष्ट ब्रिटिशांच्या तावडीतून व गुलामगिरीच्या साखळदंडानी बांधलेल्या भारत मातेला ब्रिटिशांच्या बंदिवासातून सुटका करण्यासाठी अनेक तेजस्वी पुत्रांनी जन्म घेतला व भारतमातेची बंदिवासातून सुटका करण्यासाठी प्राणपणाला लावले आणि तिची दास्यातून सुटका केली. अशाच एका तेजस्वी पुत्राचे नाव 'सरदार वल्लभभाई पटेल' होय. भारताला स्वातंत्र्य मिळवून देण्यासाठी स्वातंत्र्याचे संरक्षण संवर्धन करण्यासाठी आपले जीवन खर्ची घातले.

''भारत की मिट्टी में
कुछ तो खास है
जो हमेशा से
महापुरुषो का जन्म स्थान
और निवास स्थान बना रहा है''।।

सरदार वल्लभभाई पटेल यांचा जन्म ३१ ऑक्टोबर १८७५ रोजी लेवा पटेल एका शेतकरी कुटुंबातील समाजामध्ये त्यांच्या मामाच्या नडियाद (गुजरात) येथील घरी झाला. त्यांचे पूर्ण नाव वल्लभभाई झवेरभाई पटेल असे होते. त्यांच्या वडिलांचे नाव झवेरभाई हे खेडा जिल्ह्याच्या करमसद गावचे रहिवासी होते. तसेच वल्लभभाई पटेल यांच्या आईचे नाव लाउबा होते. वल्लभभाईंना तीन मोठे भाऊ नरसीभाई, विठ्ठलभाई व सोमाभाई आणि एक बहीण जीचे नाव दहीबा पटेल होते.

पुर्वीच्या काळी बालविवाहाची प्रथा असल्याने वल्लभभाई पटेल यांचा विवाह वयाच्या अवघ्या १६ व्या वर्षी १८९१ साली झावेरबा नावाच्या कन्येशी करून देण्यात आला. त्यांच्या पासून दह्याबाई आणि मणिबेन पटेल अशी दोन अपत्ये झालीत. वल्लभभाईची पत्नी झावेरबा कॅन्सर ने पीडित असल्याने त्यांचा आणि वल्लभभाईचा संसार दीर्घकाळ टिकला नाही. १९०९ साली त्यांच्या पत्नीचे निधन झाले.

वल्लभाई कोर्टात काम करत असतांना त्यांच्या पत्नीचे निधन झाल्याची बातमी मिळाली तरी देखील त्यांनी मागे न हटता आपले कामकाज पूर्ण केले. कोर्टातील खटला जिंकले आणि त्यानंतर आपल्या पत्नीच्या मृत्यूची बातमी त्यांनी सर्वांना दिली.

''मुश्किल समय मे कायर
लोग बहाना ढुंढते है
लेकीन वीर व्यक्ती
रास्ता खोजते है।''

पुढे आपले प्रारंभिक जीवन गुजराती मिडीयम स्कुल मधून पूर्ण केले, पुढे त्यांनी इंग्लिश मिडीयम शाळेत प्रवेश घेतला. आपले शिक्षण पूर्ण करण्याकरिता त्यांना विलंब लागला. १८९७ ला वयाच्या २२ व्या वर्षी त्यांनी १० वी ची परीक्षा उत्तीर्ण केली. वल्लभभाई यांच्या घरची परिस्थती फार हलाखीची असल्याने महाविद्यालयात न जाता घरी राहूनच पुस्तक उधार घेऊन शिक्षण घेतले. शिवाय जिल्हाधिकारी होण्याकरिता दिल्या जाणाऱ्या परीक्षेचा अभ्यास सुद्धा त्यांनी घरूनच केला. अभ्यासात ते एवढे हुशार होते की, या परीक्षेत त्यांना सगळ्यात जास्त गुण मिळाले.

भारतात आल्यावर वल्लभभाईं गांधीजींच्या सहवासात आले त्यांच्यावर गांधीजींचा खूपच प्रभाव पडला. त्यांनी वकिली सोडली आणि ते स्वातंत्र्य चळवळीत सामील झाले. त्यांनी गुजरातमध्ये शेतकऱ्यांना सवलत देण्याची विनंती केली होती, परंतु शेतकऱ्याच्या या प्रस्तावाला ब्रिटिश शासनाने धुडकावून लावले. त्या वेळी सरदार वल्लभभाई पटेल यांनी मोठ्या प्रमाणावर 'नो टॅक्स कॅपेन' या मोहिमेचे नेतृत्व केले आणि शेतकऱ्यांना कर न भरण्यास प्रोत्साहन दिले.

या संघर्षामुळे ब्रिटिश शासनाला सरदार पटेलांच्या दृढ संकल्पापुढे झुकण्यास मजबूर व्हावे लागले आणि शेतकऱ्यांना 'करा' मध्ये सवलत द्यावी लागली. स्वातंत्र्य चळवळीत सरदार वल्लभभाई पटेलांचे हे पहिले मोठ यश मानल्या गेले.

सरदार वल्लभभाई पटेल यांची बायोपिक फिल्म ''सरदार'' १९९३ साली प्रदर्शित झाली होती. या चित्रपटाचे दिग्दर्शक केतन मेहता होते. या चित्रपटात सरदार वल्लभभाईची भूमिका परेश रावल यांनी साकारली होती. तसेच भारताच्या सर्वोच्य जागतिक सन्मान 'भारत रत्न' सन्मानाने गौरविण्यात आले. त्यांचा जन्मदिवस ३१ ऑक्टोबर ला २०१४ साली राष्ट्रीय एकता दिवसाच्या रूपात घोषित करण्यात आले.

सरदार वल्लभभाई पटेल यांचे स्वास्थ बिघडू लागले. २ नोव्हेंबर १९५० ला त्यांची प्रकृती एवढी बिघडली की ते अंथरुणावरून उठण्यास देखील असमर्थ होते. पुढे १५ डिसेंबर १९५० ला आलेल्या हृदयविकाराच्या तिव्र धक्याने या महान आत्म्याची प्राणज्योत मालवली.

असा भारत हवंय...

■ **लखन उमाजी नन्नावरे** बी. ए. भाग २

'असा भारत हवयं.....
जिथे सगळ्यांची जात ही भारतीय असेल.
धर्म, देशप्रेम
उच्च, नीच, भेदभाव सीमा पार असेल
नातं असेल भारतीयत्वाचं
सुख-शांति समाधान मिळेल
शत्रूचा थरकाप सुटेल
एवढी विचारांना धार असेल
प्रत्येक भारतीयांच्या अन्यायावर होणारा
वार असेल.
जगातल्या प्रत्येक व्यक्तींच्या मनात
भारता-विषयी आदर असेल
असा माझा भारत देश असेल.

भारतीय संस्थानाच्या विलिनीकरणात सरदार पटेल भूमिका

■ **माधुरी हारामी** एम. ए. (इतिहास) भाग १

ब्रिटिशांच्या गुलामगिरीतून भारतीयांची सुटका व्हावी यासाठी अनेक भारतीय स्वातंत्र्यसेनानी, थोरपुरुष व क्रांतिकारकांच्या बलिदानातून अखेर १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी भारताला स्वातंत्र्य देण्यात आले, परंतु स्वातंत्र्य देत असतानाच ब्रिटिशांनी भारत अखंड असणार नाही याची व्यवस्था करून ते जात होते. एकीकडे भारत स्वतंत्र होत असल्याचा आनंद तर दुसरीकडे अनेक संस्थांने स्वतंत्र राहू इच्छित होती. काही संस्थाने स्वत:ला पाकिस्तानमध्ये विलीन करून घेण्यास इच्छूक होती. तसेच या संस्थानात अराजकता सुद्धा माजलेली होती, जातीय दंगली सुरू होत्या. या संस्थानांतील समस्या सोडविणे आणि यांना भारतीय संघराज्यात विलीन करून घेणे, हा मोठा गंभीर प्रश्न स्वतंत्र होत असलेल्या भारतापुढे उभा राहिला होता. एका डोळ्यांत आनंद तर दुसऱ्या डोळ्यांतून अश्रू वाहत होते, अशी विदारक परिस्थिती निर्माण झालेली होती.

भारताला स्वातंत्र्य देत असताना १८ जुलै १९४७ च्या स्वातंत्र्याच्या कायद्यानुसार ज्या संस्थांना स्वतंत्र राहायचे असेल अशा संस्थानांना स्वतंत्र राहण्याची मूभा देण्यात आली होती. त्यामुळे ५६५ संस्थानांना भारतीय संघराज्यात विलीन करणे सर्वात मोठी समस्या होती. या सर्व संस्थांनाना भारतीय संघराज्यात विलीन करण्याचे अविस्मरणीय आणि अतुलनीय कार्य भारताचे लोहपुरुष सरदार वल्लभभाई पटेल यांनी केले. त्यांना व्ही. पी. मेनन यांची मोलाची मदत मिळाली. जर सरदार पटेल यांनी संस्थानांचे विलीनीकरण करून घेतले नसते तर कदाचित हैदराबाद, जुनागड आणि काश्मीर अशी काही नवीन राष्ट्रे निर्माण झाली असती आणि आपल्याला येथे जाण्यासाठी पासपोर्ट देखील काढावा लागला असता, असे कठीण आणि जिकीरीचे काम सरदार पटेल यांनी

केले. त्यांचे भारतीयांनी करावे तेवढे कौतुक आणि गौरव कमीच आहे.

भारतीय संस्थानांनी भारतापासून वेगळे राहणे, हे भारतासाठी अतिशय दुःखाची बाब होती. कारण हजारो क्रांतिकारकांनी भारताला अखंड व स्वतंत्र राहावं यासाठी आपले बलिदान दिलेले होते. ते स्वप्न भारत स्वतंत्र झाल्यानंतर एकसंघ राहणे कठीण झालेले होते. सरदार वल्लभभाई पटेल यांना भारताचे तुकडे तुकडे होणे अजिबात पसंद नव्हते. भारतात संस्थानांच्या विलिनीकरणाची जबाबदारी सरदार पटेलांकडे सोपविण्यात आली. त्यांना संस्थान मंत्रालयाचे प्रमुख बनविण्यात आले होते. पटेलांनी अनेक संस्थानांशी करार करून त्यांना भारतीय संघराज्यात सामील करून घेतले. काही संस्थानिकांना समजावून तर काही प्रसंगी संस्थांनी त्यांना हातातील काठीचा इशारा देऊन सरदार पटेल यांनी संस्थानांना भारतीय संघराज्यात सामील करून घेतले.

१५ ऑगस्ट १९४७ पूर्वी बरीचशी संस्थाने स्वतःहून भारतीय संघराज्यात सामील झाली होती. परंतु जुनागड, हैदराबाद आणि काश्मीर या संस्थानांनी भारतीय संघराज्यात सामील होण्याच्या करारावर स्वाक्षरी केलेली नव्हती. त्यांनी भारतात विलीन होण्यास नकार दिला होता व स्वतंत्र राहण्याचा त्यांचा मानस होता. या संस्थानांवर सरदार पटेल यांनी लष्करी कारवाई करून ही संस्थांने भारतात सामील करून घेतली.

भारतात जे ५६५ संस्थाने होती त्यातील सर्वात मोठे संस्थान म्हणजे हैदराबाद होय. हे संस्थान भारताच्या मध्यभागी होते. त्यामुळे हे संस्थान स्वतंत्र किंवा पाकिस्तानमध्ये सामील झालं तर याची कीड इतरही संस्थानांना लागेल, अशी भीती सरदार पटेल यांना होती. या संस्थानात बहुसंख्य प्रजा हिंदू होती, मात्र शासक निजाम होता. निजामांची भारतात सामील होण्याची अजिबात इच्छा नव्हती. म्हणूनच त्यांनी भारत सरकारकडे जैसे थे करार करून एक वर्ष मुदत मागून घेतली. भारत सरकारने जबरदस्तीने हैदराबाद संस्थानाला सामावून घेतले तर भयंकर उत्पाद केला जाईल, अशी भूमिका निजामाने घेतली होती. हैदराबाद संस्थानात कासीम रिझवीच्या नेतृत्वाखाली रझाकारांनी हिंदूच्या सरसकट कत्तली, स्त्रियांवर अत्याचार, लुटालूट, जाळपोळ असे प्रकार सुरू केले होते. त्यामुळे लोक हैदराबाद मधून रेल्वेने प्रवास करायला सुद्धा घाबरू लागले होते. अशा संकटकालीन परिस्थितीत सरदार पटेल व पाकिस्तानचे लियाकत अली यांची भेट घडून आली. 'दीड कोटी हिंदूंना आम्ही कंठस्नान घालणार आहोत हे जर कासिम रिझवीचे वक्तव्य खरे असेल तर निजाम आणि त्यांचा राजवंश याचे कोणतेच भवितव्य उरणार नाही.' अशी कडवट प्रतिक्रिया पटेलांनी या भेटीदरम्यान दिली होती. इतर संस्थानिकांचा जसा प्रश्न सुटला तसाच हैदराबादचाही सुटावा, अशी आमची इच्छा आहे असे सरदार पटेल यांचे म्हणणे होते. हैदराबाद मधील जुलूम जनतेवरील वाढताच हे लक्षात घेऊन प्रजेच्या मदतीसाठी सरदार पटेल यांनी लष्करी कारवाई करून १७ सप्टेंबर १९४८ रोजी हैदराबाद शहर ताब्यात घेतले व एक नोव्हेंबर १९४८ रोजी हैदराबाद संस्थान भारतात विलीन करण्यात आले.

जुनागड हे संस्थान देखील भारतापासून स्वतंत्र राहू इच्छित होते. या संस्थानातील बहुसंख्य प्रजा ही हिंदू होती आणि शासक मात्र नवाब महाबदखान हा मुस्लिम होता त्यामुळे महाबत खानाने सुरुवातीला जरी स्वतंत्र राहण्याचा विचार केला असला तरी पुढे मात्र त्याने जुनागड संस्थान पाकिस्तानात सामील करण्याच्या दृष्टीने बॅ. अहमद अली जीवाशी वाटाघाटी करणे सुरू केल्या होत्या त्यामुळे जुनागड संस्थान पाकिस्तानात सामील होणे भारताच्या दृष्टीने धोकादायक होते कारण या

संस्थानाच्या सीमा भारताच्या अनेक संस्थांना लागून होत्या यामुळे पुढे जाऊन पाकिस्तान कुरघोडी करू शकतो याची पूर्वकल्पना सरदार पटेलांना होती म्हणूनच सरदार वल्लभभाई पटेल यांनी ९ सप्टेंबर १९४७ रोजी भारतीय लष्कराला जुनागडमध्ये पाठवून लष्करी कारवाई केली व जुनागड संस्थान २० फेब्रुवारी १९४८ रोजी भारतीय संघराज्यात सामील करून घेतले.

सर्वात कठीण पेचप्रसंग होता तो कश्मीर संस्थानाचा. या संस्थानानेसुद्धा स्वतंत्र राहायचं ठरवलं होतं. त्या वेळी कश्मीरचा राजा हरिसिंह होता. राजा हिंदू आणि बहुसंख्या जनता मुस्लिम, अशी परिस्थिती या संस्थानाची होती. यामुळे प्रजेचा कल पाकिस्तानात सामील होण्याकडे होता. भारताचे उपपंतप्रधान व गृहमंत्री सरदार पटेल यांनी राजा हरिसिंगला सांगितलं होतं की, १५ ऑगस्ट १९४७ पूर्वी भारत किंवा पाकिस्तानमध्ये सामील होण्याचा निर्णय काश्मीरने घ्यावा. कुठल्याही परिस्थितीत कश्मीरला स्वतंत्र राहता येणार नाही. काश्मीर हे पाकिस्तानला सुद्धा हवं होतं आणि त्यामुळे पुढे ऑक्टोबर १९४७ मध्ये पाकिस्तानने आपल्या टोळ्या घुसवून उपद्रव करायला सुरुवात केली. त्या वेळी राजा हरिसिंहाच्या लक्षात आले की, काश्मीरचे स्वातंत्र्य धोक्यात आलेले आहे, म्हणून राजाने भारत सरकारकडे मदतीची याचना केली. सरदार पटेल यांनी सांगितले की जोपर्यंत राजा हरिसिंह काश्मीर विलगीकरणावर स्वाक्षरी करीत नाहीत तोपर्यंत आपण कश्मीरच्या मदतीला लष्कर पाठवू शकत नाही. अशी भूमिका सरदार पटेल यांनी घेतल्यामुळे राजा हरिसिंहजवळ भारतात सामील होण्याशिवाय दुसरा पर्याय राहिलेला नव्हता. राजा हरिसिंहाने २४ ऑक्टोबर १९४७ रोजी भारत सरकारशी संपर्क करून विलिनीकरणाच्या करारावर स्वाक्षरी केली व नंतर भारत सरकारने काश्मीरमध्ये आपले लष्कर पाठवून पाकिस्तानी टोळ्यांना काश्मीरमधून हुसकावून लावले आणि शेवटी कायदेशीरपणे २६ ऑक्टोबर १९४७ ला काश्मीर संस्थान भारतात सामील करण्यात आले.

सरदार वल्लभभाई पटेल व विपी मेनन यांनी आपल्या अनुभवाचा व तल्लक बुद्धीचा वापर करून हैदराबाद, जुनागड आणि काश्मीर या स्वतंत्र राहू इच्छिणाऱ्या व पाकिस्तानात सामील होऊ पाहणाऱ्या संस्थानांवर लष्करी कारवाई करून त्यांना भारतीय संघराज्यात सामील करून घेतले. सरदार पटेल यांनी यशस्वीपणे कार्य केले नसते तर कदाचित भारताचे विभाजन झालेले आपल्याला दिसले असते. संस्थानांचे विलिनीकरण करून अखंड भारताची निर्मिती केली. या दृष्टीने सरदार पटेलांनी केलेल्या अविस्मरणीय व अतुलनीय कार्याची दखल भारत आणि भारतीय जनता नेहमीच घेत राहील.

स्वातंत्र्यानंतर भारतापुढील आव्हाने

■ **हर्षा राऊत** एम. ए. (मराठी) भाग १

''एकच तारा समोर, आणिक पायतळी अंगार,
गर्जा जयजयकार क्रांतीचा, गर्जा जयजयकार।''

कवी कुसुमाग्रज यांनी केलेल्या या आव्हानाचे सार्थक होण्यास १५ ऑगस्ट १९४७ चा दिवस उजाडला. पक्षी पिंजऱ्यातून उडाला स्वातंत्र्याची रम्य प्रभात झाली. असंख्य बलिदानाचे सार्थक झाले आणि भारताला पारतंत्र्यातून मुक्तता मिळून स्वातंत्र्य मिळाले. बघता –बघता स्वातंत्र्याचा प्रवास ७५ वर्षाचा होत आहे. आज आपण भारतीय स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव साजरा करीत आहोत. एखाद्या राष्ट्राच्या जीवनात ७५ वर्षे पूर्ण करणे अनन्यसाधारण महत्त्वाचे आहे.

स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवात आपली स्वातंत्र्याविषयी कोणती स्वप्ने होती? स्वातंत्र्याकडून आपल्या कोणत्या अपेक्षा होत्या ? आज सत्य काय आहे ? कुठे होतो आपण आणि आता कुठे आहोत..? उणिवा काय राहिल्या आणि आता भविष्यात कशी पावले उचलावी लागतील...? याचा विचार आपल्याला करावा लागेल. स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवात आपण काय कमावलं आणि काय गमावलं! याचे सिंहावलोकन करण्याच्या टप्यावर आपण येऊन पोहोचलो आहोत. भारत हा नैसर्गिक साधनसंपत्ती आणि खनिजसमृद्ध देश आहे. उत्तरेला हिमालय उभा आहे. दक्षिणेला सागराच्या लाटा लोळण घालत आहेत. देशातून गंगा, गोदावरी, ब्रम्हपुत्रा सारख्या नद्या वाहत आहेत. पक्षी आकाशी भरारी मारतो आहे. सैनिक आणि जवान डोळ्यांत तेल घालून देशाची सीमा रक्षण करत आहेत. शेतकरी लोकराजा बनला आहे. आपल्या देशाला शिमला, कुलूमनाली, उटी यासारखी समृद्ध पर्यटनस्थळे लाभली आहेत. एकूणच आपला भारत देश 'सुजलाम–सुफलाम' आहे.

आपल्या देशाला पौराणिक आणि ऐतिहासिक संस्कृतीचा वारसा लाभला आहे. अनेक जाती, धर्माचे, भाषांचे लोक येथे गुण्यागोविंदाने एकत्र नांदत आहेत. संत ज्ञानेश्वर, संत तुकाराम, संत कबीर यांच्यासारख्या थोर संतांची भूमी असलेल्या आपल्या देशाची संस्कृती आज जागतिक पातळीवर सर्वश्रेष्ठ संस्कृती मानली जाते. भारत एकाच वेळी अध्यात्मात आणि विज्ञानातही अग्रेसर आहे. अनेक खेळ प्रकारात भारताने जागतिक दर्जाची

कामगिरी केली आहे. स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवात गेली ७५ वर्ष साहित्य, कला, क्रीडा, संस्कृती या क्षेत्रांमध्ये नामवंत लेखक, साहित्यिक व कलावंतांनी आपला अमीट ठसा उमटवला आहे.

पण असे असले तरी एकीकडे प्रगती होत आहे आणि दुसरीकडे अनेक गोष्टी आपल्याला वेदना देत आहेत. स्वातंत्र्यासाठी अनेक शूरवीरांनी ऐन तारुण्यात बलिदान दिले. आपले संपूर्ण आयुष्य स्वातंत्र्यासाठी खर्च केले. स्वातंत्र्यासाठी त्यांनी रक्ताचा सडा शिंपला. पण आम्ही मात्र रक्ताचा घाऊक बाजार मांडला असे कधीकधी उगाचच वाटते.

आज चीन-पाकिस्तान सारख्या परकीय शक्ती सीमेवर आक्रमणाच्या तयारीत असतात. देशांमध्ये दहशतवादी हल्ले होतात. उरी, पुलवामासारख्या रक्ताळलेल्या आठवणी आपणास दु:ख देतात. या देशातल्या शेतकऱ्याला आपल्या हक्कासाठी आंदोलन करावे लागते. अनेक गरिबांना एक वेळचे जेवनसुद्धा मिळत नाही. स्वर्गासारखा काश्मीर गुलाबाच्या सुगंधाने दरवळत राहण्याऐवजी रक्तात रंगताना पाहायला मिळतो. धर्माच्या नावावरून जातीय दंगली होतात. तेव्हा स्वातंत्र्याच्या ठिकऱ्या-ठिकऱ्या उडतात. भारतमातेच्या हृदयाचे शेकडो तुकडे होतात. एकाच आईची लेकरे एकमेकांच्या रक्तासाठी तहानलेली असतात. त्या आईची काय अवस्था होत असेल....? या साऱ्या आक्रमणांमध्ये अतिशय सामान्य माणूस भरडला जातो. जळणारी झोपडी आणि करपणारे रक्त मात्र भारतीयच आहे... हे आपण का विसरतो? हा खरा प्रश्न आहे. भ्रष्टाचाररूपी यंत्रणेमुळे मोठी व्यवस्था पोखरली जाते. रोज मोठ्या अधिकाऱ्यांना भ्रष्टाचाराच्या आरोपाखाली अटक होते. तेव्हा ज्यांच्या हाती आपण देशाची प्रशासनव्यवस्था सोपवली आहे.... तेच भ्रष्टाचाराने ग्रस्त पाहून असंख्य वेदना होतात. तुरुंगात असताना अनेक गुन्हेगार निवडणुका जिंकतात दरवर्षी मोठमोठे घोटाळे उघडकीस येतात. सामान्य माणसाच्या हक्काची भाकरी खाणारी मंडळी या देशाचे मारेकरी आहेत. 'सत्यमेव जयते' हे ब्रीदवाक्य आपल्या देशाची शान असतांना प्रत्यक्षात आपण विरूद्ध आचरण करतो.

मला अपेक्षित भारत

■ **श्रृती दिलीप चापले** बी.एस्सी. भाग ३

''जहाँ डाल डाल पर सोने की,
चिडीया करती है बसेरा ।
वो भारत देश है मेरा,
वो भारत देश है मेरा ।।''

असं म्हटल्यावर आपलं उर अभिमानाने भरून येतो, आपली मान गर्वाने ताठ होते. माझा भारत देश आहेच तसा, पश्चिमेला अथांग समुद्र, पूर्वेला हिमालयाची सावली, दक्षिणेला स्वामी विवेकानंदाची कन्याकुमारी तर भारतमातेच्या शिरपेचात मानाचा तुरा खोवल्यासारखे स्वर्गाहूनही सुंदर असे काश्मिर.

'' जिथे शेतकरी, सैनिक, स्त्रियांना आदराचे स्थान असेल, श्रीमंतीचे, धर्मांधता, भ्रष्टाचार, अंधश्रद्धेचे नाव नसेल, असा भारत मला अपेक्षित आहे. आपल्या भारतीय संविधानात न्याय, समता, बंधुता या मूल्यांचा समावेश केलेला आहे. आपले भारतीय संविधान हे संपूर्ण जगातील सर्वात मोठे लिखित संविधान आहे. स्वातंत्र्यदिन, प्रजासत्ताक दिन, महापुरुषांच्या जयंत्या, पुण्यतिथ्या या दिवसांपुरतेच आपले देशप्रेम सीमित राहावे का? मुळीच नाही, मी आज तुम्हाला मला अपेक्षित असणाऱ्या भारताविषयी सांगणार आहे,

'' हिंद देश के निवासी सभी जन एक है,
रंग, रूप, वेष, भाषा चाहे अनेक है। ''

आज आपला भारत देश विज्ञान, तंत्रज्ञान, औद्योगिक, शैक्षणिक क्षेत्रांत पुढे पाऊल टाकत आहे. आपल्या भारत देशात हिंदू, मुस्लिम, शिख, ख्रिश्चन, बौद्ध, जैन, पारशी अशा अनेक जाती धर्मांतील लोक गुण्यागोविंदाने राहत आहेत, परंतु काही देशविघातक, समाजविघातक, शक्ती युवावर्गाला वेगवेगळ्या प्रकारची आमिषे दाखवून व्यसनाधीन बनवून आपल्या देशाच्या अखंडतेला एकतेला बाधा आणण्याचा प्रयत्न करत आहेत. त्यामुळे देशाचा जो आधारस्तंभ आहे. अशा युवावर्गाने वेळीच सावध होणे गरजेचे आहे.

मला वाटतं माझ्या कनिष्ठ वर्गातील नागरिक मग तो शेतकरी असू दे नाहीतर रोजंदारी काम करणारा कामगार असू दे त्यांच्या हाताला कायमस्वरूपी काम, त्यांच्या वृद्धापकाळासाठी, त्यांच्या उदरनिर्वाहासाठी काही आर्थिक व्यवस्था करण्यात यावी जेणेकरून त्यांचे म्हातारपणीचे जगणे सुसह्य होईल. तसेच बेरोजगारांना रोजगार मिळविण्यासाठी पर्यटन हा आर्थिक दृष्ट्या महत्त्वाचा स्त्रोत ठरू शकतो. कारण आपल्या देशातील अनेक स्थळे जागतिक वारसा स्थळांच्या यादीत झळकले आहेत. त्यामुळे जगभरातून येणारे पर्यटक आपल्या

देशामध्ये येण्यास मदत होईल व त्यातून रोजगार निर्मिती सुद्धा होईल. आपल्या देशाला लाभलेली सगळ्यात मोठी किड कोणती असेल तर ती भ्रष्टाचाराची. ही किड समूळ नष्ट करण्यासाठी कायदे अधिक कठोर करणे गरजेचे आहे. ज्या दिवशी माझ्या देशातील कोणतीही मुलगी किंवा कोणतीही स्त्री सुनसान रस्त्यावरून निर्भीडपणे फिरेल, तो आपल्या भाग्याचा दिवस असेल.

कल्याणच्या सुभेदाराच्या सुनेला साडी चोळी देऊन परत पाठवितांना शिवाजी महाराजांनी म्हटले होते

''अशीच आमुची आई असती सुंदर रूपवती
आम्हीही सुंदर झालो असतो वदले छत्रपती''

हे शब्द इथल्या प्रत्येक तरुणांसाठी आदर्श ठरतील व ते तसे वागतील असाच आहे मला माझा अपेक्षित भारत. माझ्या भारतात कोणतीही नाजुक कळी गर्भात खुडली जाणार नाही. कोणत्याही प्रकारची भ्रूणहत्या होणार नाही. स्त्रियांकडे वाईट नजरेने पाहण्याची कुणाचीही हिंमत होणार नाही.

माझा भारत हा व्यसनमुक्त असेल. आपण आपले घर व घराचा परिसर नेहमी स्वच्छ ठेवतो. पण जेव्हा आपण घराच्या बाहेर जातो तेव्हा रस्त्याच्या कडेला असलेल्या कचऱ्याकडे आपलं लक्ष जातं का? बऱ्याचदा हा कचरा आपण कळत-नकळतपणे वाढविण्याचं काम करीत असतो. जसं घर आपलं आहे तसं गाव, देश आपला आहे, ही आपलेपणाची भावना का बरं येत नाही? जेव्हा ही भावना प्रत्येक भारतीयांच्या मनात निर्माण होईल तेव्हा स्वच्छ सुंदर भारताचे स्वप्न साकार होईल, माझ्या भारतात शहरीकरणाबरोबरच वृक्ष लागवड करणे गरजेचे आहे. तेव्हाच संत तुकोबा महाराजांचे बोल खरे ठरतील.

''वृक्षवल्ली आम्हा सोयरे वनचरे
पक्षीही सुस्वरे आळविती'' हे तुकोबा महाराजांचे बोल पुन्हा एकदा माझ्या भारत भूमीवर घुमू दे.

माझ्या भारत देशामध्ये माझ्या देशाचा कृषिमंत्री शेतकरीच असेल आणि माझ्या देशाचा क्रीडा मंत्री हा एक खेळाडूच असेल. माझा भारत देश जात, धर्म, पंथ, बाजूला सारून माणसाला माणूस समजणारा एकमेकांच्या सुख- दु:खात सहभागी होणाऱ्या, एकमेकांचे सण-उत्सव साजरे करणारा, देशाच्या विकासाला हातभार लावणारा, पर्यावरणाचे महत्त्व जाणून प्रदूषणाला दूर सारणारा व वृक्षाचे जतन संवर्धन करणारा असावा. मला अपेक्षित भारत भ्रष्टाचार मुक्त, प्रदूषणमुक्त, धर्मनिरपेक्ष, विज्ञान, तंत्रज्ञानात आघाडीवर स्वयंरोजगार निर्माण करणारा अखिल विश्वात अग्रस्थानी असावा, असे मला प्रामाणिक वाटते.

देशभक्ती

■ **प्राची धारणे** बी. ए. भाग १

ज्या गोष्टीचे महत्त्व व्यक्तिगत स्वार्थापेक्षा आपल्याला अधिक जाणवते, अशा गोष्टीप्रती आपण आपली भक्ती व्यक्त करत असतो. देव असो वा देश असो, भक्ती हा आपल्या देशवासीयांसाठी एक जीवनाचा मार्ग ठरलेला आहे. त्यामुळे खरी देशभक्ती ही संपूर्ण देशाचा आणि येथील नागरिकांचा विकास घडवून आणू शकते. एका विशिष्ट अध्यात्मिक, सांस्कृतिक आणि भौगोलिक आधारावर उभा असलेला आपला भारत देश याबद्दल आपल्याला वाटणारा कमालीचा आदर आणि अशा सांस्कृतिक मूल्यांच्या वृद्धीसाठी देशाप्रती केली जाणारी कृती म्हणजेच प्रत्येक नागरिकासाठी देशभक्ती आहे.

कोणत्याही जाती-धर्म आणि पंथाच्या नावाखाली देश विभागला जात असतो. या बाबी व्यक्तिगत स्तरावर सांभाळून वेगळ्या विकासात बाधा पडू नयेत. यासाठी ठोस कायदे, नियम सर्वांसाठी सारखेच लागू असावेत. अशा काही गोष्टी सामाजिक स्तरावर व्यवस्थित राबवल्यास देशभक्तीसाठी पाया तयार होऊ शकतो. देश हा फक्त सीमेवर निर्धारित न होता तेथील लोकांच्या क्षमतेवर आणि त्याच्या कर्तृत्वावरही निर्धारित केला गेला पाहिजे. तसेच आपली देशभक्तीची संकल्पना ही हिंसाचार नसली पाहिजे. येथील नागरिकांसाठी जगण्याच एक स्वप्न सामाजिक वातावरण निर्मिती करणे म्हणजेच देशभक्ती होय.

देशभक्ती ही फक्त स्वातंत्र्य दिन आणि प्रजासत्ताक दिनादिवशीच न राबवता प्रत्येक क्षणी ती आपल्या कृतीतून दिसायला हवी. जगण्याचा व्यक्तिगत उद्देश असला तरी सामुहिक स्तरावर एक उदात्त हेतू म्हणून आपण आपल्या देशासाठी छोटे-मोठे कार्य करू शकतो. उज्ज्वल आणि विकसित भारताच्या निर्माणासाठी सामाजिक आणि नैतिक मूल्यांची जोपासना करीत येथील प्रत्येक नागरिकाने व्यक्तिगत स्वातंत्र्य अनुभवले पाहिजे, अशी दूरदृष्टी ठेवून आपण आपल्या देशातील प्रत्येक व्यक्तीत देशभक्ती जागृत करायला हवी. अशा प्रगतशील देशाचे स्वप्न पूर्ण करण्याच्या हेतूने अंतर्गत कलह मिटवून सर्व देशवासीय देशाच्या विकासासाठी निर्मळ मनाने आणि देशभक्ती भावनेने एकत्र आले पाहिजेत; तेव्हा त्या वैयक्तिक आणि सामाजिक जीवनाच्या पद्धतीला खरी देशभक्ती म्हणता येईल.

भगतसिंगाच्या स्वप्नातील स्वतंत्र भारत आणि आजचा भारत

■ कु. अश्विनी खुशाल ठाकरे बी. ए. भाग ३

आजादी और जिंदगी एक बात है, गुलामी और मौत एक बात है। हा भगतसिंग यांनी राष्ट्राला दिलेला शेवटचा संदेश नाही, ज्यामध्ये शेकडो क्रांतिकारकांचे त्यागी जीवन व बलिदान नाही, तर तो भारताचा स्वातंत्र्यसंग्राम म्हणजे भाषणबाजीच्या शुल्लक निर्बंधभंगाच्या आणि कारावासाच्या निष्फळ निरस आंदोलनाव्यतिरिक्त काहीही उरणार नाही; तर परकीय ब्रिटिश सत्तेला भारताबाहेर हाकलून लावण्यासाठी भारतीयांनी केलेला प्रयत्न म्हणजेच भारतीयांचा स्वातंत्र्यलढा होय.

आजवर जे जे क्रांतिवीर फासावर चढले, ज्यांनी स्वतःला स्वातंत्र्याचा संग्रामलढ्यात आपले सर्वस्व दिले, त्यापैकी एक महान क्रांतिकारक म्हणजेच सरदार भगतसिंग होय. सरदार भगतसिंग यांचे संपूर्ण आयुष्य संघर्षपूर्ण होते, आजचे तरुणही त्यांच्या आयुष्यातून प्रेरणा घेतात. आज देशातील तरुणांना खऱ्या अर्थाने भगतसिंगांच्या विचारांची गरज आहे. त्यांच्या विचारातूनच एक समाजवादी राष्ट्र आपण निर्माण करू शकतो.

'तुजसाठि मरण ते जनन
तुजवीण जनन ते मरण
तुज सकल चराचर शरण'

क्रांतिकारकांच्या देशभक्ती, स्वातंत्र्य, शोषणविरहित समाजरचना निर्माण करणे ह्या क्रांतिकारी लढ्याच्या प्रमुख प्रेरणा होत्या.

सरदार भगतसिंग यांचा जन्म पंजाब प्रांतातील ल्यालपूर जिल्ह्यातील बंगा या गावी २८ सप्टेंबर १९०७ मध्ये झाला. सरदार भगतसिंग यांना लहानणापासूनच देशभक्तीचे धडे शिकविले गेले. त्यामुळे आपल्या देशावर अन्याय, अत्याचार करणाऱ्या ब्रिटिश सत्तेला भारताबाहेर हाकलून लावले पाहिजे असा देशभक्तीचा प्रवाह त्यांच्या नसा नसात लहानपणापासूनच वाहत होता.

भगतसिंग आपल्या सवंगड्यांना प्रश्न विचारतात की, तुम्हाला काय व्हायचं आहे? काहीजण डॉक्टर, काहीजण ऑफिसर, एकाला दलाल व्हायचं होतं. पण त्यावेळी भगतसिंग म्हणाले की, मित्रहो मी मोठा झालो की इंग्रजांना भारतातून हाकलून लावणार आहे. एकीकडे आजचा भारत पाहिले असता असा देशभक्तीचा प्रवाह आताच्या तरुणांमध्ये दिसत नाही. भारताला इंग्रजांच्या गुलामगिरीतून मुक्त करून सुजलाम सुफलाम करण्याचे भगतसिंगांचे स्वप्न होते.

ब्रिटिश काळात चाललेल्या शेतकरी व मजदूर वर्गावरील अन्याय, अत्याचारापासून मुक्तता व्हावी व सत्ता ही किसान व मजदूर यांच्या हाती यावी असे

भगतसिंग यांच्या क्रांतिकारी चळवळीमध्ये भाग घेण्याचा मुख्य उद्देश होता. कामगार हा राज्याचा मुख्य घटक असावा, त्याचे भांडवलदाराकडून शोषण होऊ नये असे भगतसिंगांचे प्रतिपादन होते. त्यासाठी त्यांनी आयर्लंड, इटली आणि रशिया या देशातील क्रांतिकारकांचा अभ्यास केला असता त्यांच्या विचारांची पकड अधिक घट्ट होत गेली. तो विचार हाच की क्रांति, युद्ध यामुळे स्वातंत्र्य मिळून शकते आणि म्हणूनच देशातील तरुणांना क्रांतीकडे वळविले पाहिजे यासाठी त्यांनी तरुणांना एकत्र आणण्यास सुरुवात केली.

जगात जर सर्वात भयानक पाप कोणते असेल तर ते गरिबी आणि सर्वात मोठा शाप कोणता असेल तर दास्य (गुलाम) हा आहे. म्हणून श्रीमंत गरीब यातील दरी नाहिशी झाली पाहिजे; त्यांच्यावरील अन्याय दूर झाले पाहिजे राज्य हे भारतातील जनतेच्या हाती असावे हा एक महत्त्वाचा उद्देश भगतसिंग यांचा भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यात भाग घेण्यामागे होता.

स्वतंत्र भारतात समाजवाद जन्माला यावा ही भगतसिंगांची अपेक्षा आजही पूर्णत्वास गेलेली नाही. स्वतंत्र भारत अनेक समस्यांना कवटाळून बसलेला आहे. राज्यकर्ते बदलले गोऱ्यांच्या जागी काळे आले पण कार्यप्रणाली मात्र बदलली नाही. त्यांची स्थिती आजही पारतंत्र्याप्रमाणेच आहे.

'मानवा मानवा काय ही स्थिती
किड्यांचे मरण जिण्याची भिती
काय ही लाचारी अलोट हे दुःख
जाळत जीवन भूक ही किती'

अशीच आहे. फिरंगा गेला आणि तिरंगा आला पण जनसामान्यांचे जीवन पालटले नाही. पुन्हा वेगवेगळ्या रूपाने नवीन गुलामगिरी प्रस्थापित होऊ पाहते आहे.

भगतसिंग यांच्या वीरतेचे आकर्षण आणि त्यांच्या कार्याचा अभिमान प्रत्येक भारतीयांच्या मनात आहे. असेच असंख्य क्रांतिकारी भगतसिंग भारतात जन्माला यावेत ही सदिच्छा प्रत्येकाची असते, पण भगतसिंग स्वतःच्या घरी नव्हे तर शेजारच्या घरी जन्माला यावा हीच अपेक्षा असते. भारताला स्वातंत्र्य मिळवून देण्यासाठी ज्यांना फासावर चढावे लागले, ज्यांनी आपल्या सुखी संसाराचा त्याग केला, भारताला स्वातंत्र्य मिळवून त्याला सुजलाम सुफलाम करण्याचे स्वप्न पाहिले ते आता खरे होताना दिसत नाही. परकियांकडून त्यांच्या स्वप्नांचा, कार्याचा विचार न होणे यात गैर नाही, परंतु स्वकियांकडून नाकारणे हे देशभक्तीचे, देशप्रेमाचे लक्षण नाही. म्हणूनच,

'महापुरुषांना मरण असतो दोनदा
एकदा त्यांच्या वैऱ्याकडून
दुसऱ्यांदा त्यांच्या भक्तांकडून'

ह्या ओळी प्रचलित होताना दिसतात. सरकारी व निमसरकारी संस्थामधील गैरव्यवहार, भ्रष्टाचार मोठ्या प्रमाणात उघडकीस येत आहे. या लोकांनी देशहीत, देशप्रेम, भक्ती ही मूल्ये जणू काही बहिष्कृत केले आहेत. 'मेरे देश की धरती' या सुप्रसिद्ध चित्रगीताचे विडंबन झाले असून 'मेरे जेब की भरती' असेच समीकरण रूढ झाल्याचे दिसून येते.

'माझा देश माझा आहे
खाऊन खाऊन तो संपणार
आहे'

अशी विदारक वस्तुस्थिती निर्माण झालेली आपल्याला बघायला मिळते. भारतीयांचे स्वातंत्र्य धोक्यात आलेले आहे अशी परिस्थिती बऱ्याच क्षेत्रात दिसून येत आहे. गतकाळात इतिहास घडविलेल्या राष्ट्रपुरुषांच्या भारत मातेचे प्रतिनिधी आपण आहोत या गोष्टीचा आम्हा भारतीयांना विसर पडल्याची फार मोठी खंत आहे. असंख्य स्वातंत्र्यसेनानी, थोरपुरूष, क्रांतिकारक यांच्या बलिदानामुळे आपली ब्रिटिशांच्या गुलामगिरीतून मुक्तता झाली आहे. म्हणूनच भारतीय स्वातंत्र्याचे रक्षण केले पाहिजे अन्यथा ह्याच शतकाच्या अखेरीस पुन्हा दुसऱ्यांदा भारतीय स्वातंत्र्याच्या रक्षणासाठी 'ए हिंद के बहादूरो, अब वक्त की पुकार है ' असे म्हणण्याची वेळ आली आहे.

मी पाहिलेला महापूर

■ **श्वेता सहारे** बी. ए. भाग ३

या वर्षीचा पावसाळा खूपच भीतिदायक होता. इतका पाऊस येत होता की, थांबायचं नावच घेत नव्हता. तीन दिवस झाले एकसारखा धो धो पाऊस पडतच होता. घरच्या आजूबाजूने नाल्यासारखे पाणी वाहत होते.

आम्ही सगळे भीत भीत राहत होतो. रात्र होत आली होती. आम्ही सगळ्यांनी जेवन केले आणि एका खोलीत सगळे झोपी गेलो. मला खूपच भीती वाटत होती. आईच्या कुशीत दडपून मी झोपी गेली.

अर्धी रात्र संपली होती की अचानक लाईन गेली. असे वाटत होते की, वीजेचे सगळे खांब पडले असावे तितक्यात माझे बाबा उठले अन् एक दोरखंड हातात घेतला व आमच्या घरच्या अंगणात असलेल्या मोठ्या लिंबाच्या झाडाला तो दोर बांधून ठेवला.

असे वाटत होते की, आपल्यावर आता मोठे संकट येणार आहे. बांबांनी सगळ्यांना झोपेतून उठविले आणि जागे राहण्यास सांगितले. ते नाल्यासारखे जे पाणी वाहत होते त्या पाण्याने आता उग्र रूप धारण केले होते. माझे बाबा घरच्या बाहेर गेले आणि त्या सीडीला धरून त्या उग्र पाण्यातून मार्ग शोधू लागले. तितक्यात बाबांच्या कंबरेच्या वरपर्यंत पाणी चढले.

आम्ही सगळे ते पाहातच होतो. आई रडत होती. ओरडत होती. बाबा कसे बसे त्या पाण्यातून बाहेर निघाले. बाबांनी मला खांद्यावर घेतले आणि ते आईचे हात धरून पाण्यात उतरले राहुल, काहीही झाले तरी मला घट्ट धरुन बस.... मी बाबांना घट्ट पकडले आई अन् बाबा त्या पाण्यातून बुडत बुडत कसेबसे बाहेर निघू लागले.

आई रडत रडत घराकडे बघू लागली. तितक्यात काय झाले घर मोडून वाहून गेले. आम्ही त्या पाण्यातून जीव वाचवण्यासाठी बाहेर येण्याचा प्रयत्न करू लागलो अन् पाणी वाढू लागले. होते. पाण्याचा प्रवाह इतका होता की, मी घाबरू लागलो.

किनाऱ्यावर येताच बाबांनी मला अन् आईला किनाऱ्यावर ढकलून दिले. अचानक त्या दोराने आमचा साथ सोडला, क्षणात वाटलं बाबा वाहून गेले पण थोड्याच दूर जाऊन बाबा झाडाच्या बुंध्याला धरून बाहेर आले.

आईने हंबरडा फोडला...आणि आम्ही बाबांच्या गळ्यात पडलो अन् रडू लागलो.

आता कळलं की, एका पुरग्रस्ताला आपल्या घराला गमवावे लागले, जीवात जीव नसतो... हीच आहे हो एक माझ्यासारख्या पुरग्रस्ताची आत्मकथा.

सहा कविता

■ कु.रेश्मा चंदनखेडे
एम. ए. (मराठी) भाग १

१ मी जन्मलो तेव्हा

उदरात मायेच्या अश्रूंना
किती शांत वातावरण होते
मी जन्मलो तेव्हा जग हे
निराळेच वाटले होते

आईच्या रक्ताचा गोळा मी
गर्भात होती निश्चिंत पणाने
नऊ महिने कसे लवकर निघाले
खंत वाटावं माझ्या मनाने

लाथा ही मारल्या कैकदा
ती सहन करत गेली
मायाळू माझी माऊली ने
तक्रार कधीच नाही केली

बाहेर येता रक्त बंबाळ होत
दुराव्तांना नाळ कापली
ती क्षणात गहिवरली थोडी
असह्य किती वेदना सोसली

रडू लागली जन्मली तेव्हा
मायेने उराशी घेतल
पाजण्या पान्हा
दुधाचे कर्ज तिचे माझ्या उरी
फिटणार नाही कधीच पुन्हा

२ शहिद जवान

आठवते मला ते
आठवणी चे दिवस
जेव्हा शहीत झालेत जवान
ती काळोखाची होती अवस
मायेने हंबरडा फोडला
आसवांचा पूर वाहू लागला
पत्नी अबोली झाली
तिलाही जिव जगणे छळु लागला
लेकरांनी धावा केला
बाप आमचा का असा रुसला
त्याच्या मुखातूनी रडण्याचं
असा किती कल्लोळ होता झाला
घर जणांचे भान हरपले होते
तसे गाव सुन सान वाट झाली होती
त्याच्या येण्याने दर दिवशी
इथे दिवाळीची रांगोळी सजली होती
जवान माझा शहीद झाला
याचे दुःख का मानू वाटते जीवाला
आमच्या रक्षणासाठीच त्याने
घर दार परिवार ए आज देह दान केला
असच वीर पुत्र येउदे पुन्हा
माझ्या उदरात मागतो दुवा
तूझ्या बलिदानचा आज
साऱ्यांनाच कसा लागला रे हेवा

३

गुरु

गुरूच सखा सोबती असतो
आपल्या संकट काळी
कुठेही असो आपण कधी
मार्ग दाखवितो वेळोवेळी
गुरु विना मार्ग नाही दुसरा
तो आहे मनून जीवनाला वळण
भित्रा असेल तो बनतो निर्भय
गुरुची असते अशीच घळण
काटे असोत की फुल वाटेत
सुख असो की दुःख दोन्ही
ज्ञान देई दोन्ही कलाचे
मार्गदर्शन करतो जीवनी
तयाचे आशीर्वाद सदा पाठी
चुकीचा वळण कधी सापडेना
असतील जरी किती संकटे
दिले ज्ञान गुरुचे विसरेना
आई वडील थोर उपकार
तयाचे संस्कार आमच्यावरी
शिक्षक दुसरे गुरु आमचे
निसर्ग विज्ञान नसे आम्हाला दुरी
अध्यात्मिक गुरु वदंन अमुचे
शिकवी खऱ्या जगण्याचे धळे
सेवा करावी दिन गरीबाची
यातच आम्हाला स्वर्ग कळे

४

भारतीय एकता

जाती धर्माचा वाद ना इथे
आहे सर्वांना समानता
जगभरात प्रसिद्ध आहे
भारतातली एकात्मता

हिंदू मुस्लिमए सिख इसाई
मानतात सर्व भाई भाई
सन असोत वेगवेगळे जरी
होळीत सारेच रंगुणी जाई

मान पान प्रत्येकाच्या घरी
जातीवाद कुणी विचारत नाही
आपलेच आहेत सर्व बंधू
या शब्दात एकता दिसें फक्त
ए दुजाभाव नाही

मी मोठाए की तू लहान
विसरले सारे भेदभाव
सुख दुःखात एक राहुनी
तुटेना यांचा मनातील
ऐकतेचा गाव

५

नजरेचा बाण

उरी घुसला माझ्या
तूझ्या नजरेचा तो बाण ग
तुला बघून सखे
हरवूनी बसलो माझं भान ग

ओढ तुझी लागली सखे
जाऊ नको माझ्या दूर
जातांना पाहुनी तुला
मनी उठे माझ्या काहूर

मुखडा तुझा लाजिरवाना
डोळे भरून पाहूदे ग
नयनाच्या गाभाऱ्यात
चित्र तुझे मला लपवू दे ग

कोवळी कळी तू ग
माझ्या मनाला तुच जिंकली
सौंदर्य पाहून तुझे हे
तुझ्यापुढे नजर माझी झुकली

साथ मागतो तुला
आयुष्याच्या वाटेवरी
फुलासारखी जपेन तुला
तुच माझी स्वप्नसुंदरी

माय मराठी

६

मराठी माय माझी
तिच्या कुशीत जन्मलो
अभिमान आम्हा मराठीचा
तिचाच गोडवा मी आजन्म गायलो

थोर उपकार मराठीचे
महाराष्ट्राची शान आहे
धन्य आहोत आम्ही लेकरं
तिचं मराठ्याचा सन्मान आहे

साधी भोळी माय मराठी
सर्वांना उमजली समजली
अर्थ किती मनमोकळे
भावना सर्वांच्या तीच जाणीली

गोडवा गाऊ किती थोर
तिचे अमूल्य आहे उपकार
आन बाणए शान अमुची
मराठी माय आहे किती थोर

काही कविता

■ **रामेश्वर बोपचे** संशोधक विद्यार्थी (मराठी विभाग)

लोकशाही की भोगशाही ही

लोकशाही की भोगशाही ही
प्रश्नच कळला नाही
लोकांनी लोकांच्या साठी
म्हणुनी गेले अब्राहम लिंकन
करी ना त्याचे कोणी चिंतन
सत्तेसाठी घडे पक्षांतर
ना पाळता कोणतेही अंतर
सत्तेसाठी घडे धर्मांतर
माणसात या पाडून अंतर
राष्ट्र पेक्षा एराजकारण महत्त्व नाही
करू नका सत्तेसाठी घाई
लोकशाही साठी आपण सारे
लोकहिताचे गाऊ नारे
विसरुनी सारे भेदाभेद
लोकशाहीत भरुया मोद

इडी

इडीची पेटवून बिडी
स्वर्गाला लाविती सीडी
इडी इडी म्हणती सारे
राजकारणाचे वाहती वारे
इडी लागता मागा वरती
श्रीमंतात होत असे गिनती
सर्वसामान्य गरिबांसाठी
लावेल का हो कोणी इडी
त्यांनाही स्वर्गात जायला
देईल का हो कोणी सीडी
गरीब बिचारे उपासी मरती
कोणीही नाही त्यांच्या वरती
गरिबांच्या कल्याणासाठी
करा वळती त्यांची खाती
इडी लागू द्या आमच्या वरती
श्रीमंतात होईल गिनती

माय मराठी

महाराष्ट्राची माय मराठी
वासराची गाय मराठी
ज्ञानोबाची ओवी मराठी
सद्गुणांची झोळी मराठी
तुकोबाची गाथा मराठी
सह्याद्रीचा माथा मराठी
शिवबाची तलवार मराठी
बाजीची ललकार मराठी
वारकऱ्यांची वाट मराठी
खंडाळ्याच्या घाट मराठी
पेशवाईचा थाट मराठी
अमृताचे माठ मराठी
लतादीदीचां सुर मराठी
गोदावरीचा महापूर मराठी
सचिनची बॅट मराठी
विकासाची वाट मराठी
महाराष्ट्राचा अभिमान मराठी
मराठ्यांचा स्वाभिमान मराठी
अशी आमुची मराठी राजभाषा
तिच्यापुढे मी नमवितो माथा

लोकमान्य

थोर नेते लोकमान्याना
आम्ही करतो प्रणाम
महाराष्ट्राच्या मातीत जन्मले
याचा मला अभिमान
गुलामीच्या युगात जन्मले
स्वराज्यासाठी खूप शिकले
इंग्रजीचे शिक्षण घेऊन
इंग्रजांशी खूप लढले
सांगून गेले इंग्रजांना
स्वराज्य माझा जन्मसिद्ध अधिकार
स्वराज्यासाठी मंत्र दिला त्यांनी
स्वराज्य स्वदेशी राष्ट्रीय
शिक्षण आणि बहिष्कार
मराठा ए केशरी पत्र रूपाने
विचार केले धारदार
मंडालेच्या तुरुंगात बसुनी
गीता रहस्य ए ओरायन लिहूनी
आर्याना त्यांचे मूळ दाखविलेए
झाला जयजयकारए
मवाळपणे स्वराज्य मिळेनाए
धारण केला जहाल बाणा
इंग्रजांची उडवुनी दैना
स्वराज्याचे स्वप्न बघुनी
उजेड केल्या लोकांच्या रैना
असे लोकमान्य होते महान
भारतमातेची खरी शान

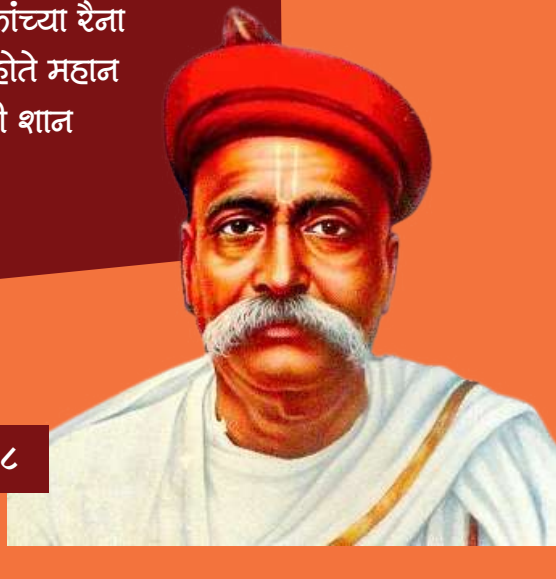

गुलामी

गुलामीचे फेकून जोखड
स्वातंत्र्याची पहाट मोकळ
चौदा आगस्टची पहाट आली
स्वातंत्र्याची तयारी झाली
स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवी
तिरंगी सजली भारत नक्षरी
तिरंग्यातील तीन रंग
बघुनी सारे झाले दंग
केशरी असे त्यागाचा
शौर्याचा अनब बलिदानाचा
पांढरा असे शांतीचा
सुखाचा अनब सौजन्याचा
हिरवा रंग हिरवाईचा
सुजलामब सुफलाम भूमातेचा
अशोक चक्र प्रतीक गतीचा
भारतमातेच्या प्रगतीचा
अशोक चक्रातील चोवीस आरे
म्हणती प्रगतीला साथ द्या रे!
खरे स्वातंत्र्य भोगावया
आत्मचिंतन आपण करूया
केशरी परी बलिदान करूया
स्वार्थाचा या त्याग करूया
पांढऱ्या परी शांती ठेऊनी
सुखशांतीचा संदेश देऊया
हिरव्या परी हिरवाई साठी
हिरवाईने नटवा माती
अशोकचक्र परी राहू गतिशील
देश बनवूया प्रगतिशील
तिरंगाचे राखाया सत्व
पटते का पाहू माझे तत्व
स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवी
आपण सारे एक होऊया
सेवावृत्ती निरहांकारी पणाने
पृथ्वीवर या स्वर्ग निर्मूया

वर्तमान भारत : विकास आणि विषमता

■ **गुरुदेव विलास मोहुर्ले** एम. ए. (मराठी) भाग १

जागतिकीकरणापासून भारतात शहरीकरणाच्या विस्ताराची गती प्रचंड वाढली. १९९० नंतरच्या या शहरीकरणाच्या प्रक्रियेत विकास हीच संकल्पना मध्यवर्ती राहिली. शहरीकरणात ताणले गेलेले विविध अंतर्विरोध आणि वाढलेली विषमता या दोनही गोष्टी लक्ष्यात घेतल्यास सत्तेच्या केंद्रस्थानी असणाऱ्या अभिजन-वर्गाची अधिमान्यता प्रामुख्याने विकासाच्या परीभाषेतूनच घडवली जात आहे हे, दिसून येते.

'विकास' या संकल्पनेच्या परिभाषेची मुळे १९४० ते १९५० दरम्यान पाश्चिमात्य देशांतील औद्योगीकरणात पाहता येतात. आधुनिकतेच्या दिशेने पुढे जाण्यासाठी औद्योगिकीकरण आणि शहरीकरण या प्रक्रिया अत्यावश्यक मानल्या गेल्या. सामाजिक, सांस्कृतिक आणि राजकीय प्रगतीसाठी भौतिक संपन्नता महत्त्वाची मानली गेली. त्यातून असा विश्वास निर्माण झाला की, आर्थिक वाढ आणि विकासासाठी भांडवली गुंतवणूक हाच महत्त्वाचा घटक आहे. त्यामुळे सहाजिकच गरीब देशांच्या प्रगतीची पूर्व अट भांडवली गुंतवणूक बनली हे नाकारता येत नाही त्यामुळे सहाजिकच गरीब देशांच्या विकासाचा मक्ता विकसित देशांकडे गेला. सर्वदूर संस्थात्मक पातळ्यांवर म्हणजे शहरे, वस्त्या, खेडी, गरीब जनसामान्य, शिक्षण संस्था, बाजार, घरेदारे कारखाने, हॉस्पिटल्स, सार्वजनिक कार्यालय आदी ठिकाणी विकासाच्या चर्चाविश्वाचा संचार होऊ लागला. या चर्चेतील गृहीतक 'गरिबी' आणि 'अविकसितता' ठरविले गेले. 'गरिबी' आणि 'अविकसितता' दूर करण्यासाठी आधुनिकीकरण करण्याचा आव आणत भांडवली गुंतवणूक मध्यवर्ती असलेली शहरीकरणाची प्रक्रिया वासाहतिक कालखंडात भारतात रूढ झाली.

विकास या संकल्पनेच्या मुळाशी असलेली ही गृहीतके नव्वदीनंतर तंत्रज्ञान व दळणवळणाच्या

साधनांच्या प्रगतीच्या मदतीने अफाट तुंबलेल्या भांडवलाने सुनियोजितपणे बदलली. बिगर शासकीय संस्थांमार्फत त्यांचे शासकीय स्तरावरून आऊटसोर्सिंग होऊ लागले. शासकीय स्तरावरून अनेक सार्वजनिक क्षेत्रे भांडवलाच्या गुंतवणुकीची क्षेत्रे म्हणून खुली होऊ लागली. भांडवलाला नफ्याची हमी देण्यासाठी देशोदेशींचे सरकारे स्पर्धा करू लागली आणि ज्याला जे जे पूरक तेथे विकास असे या संकल्पनेच्या बुडाशी नवे गृहीतक बनू लागले. सेवाक्षेत्राचा विस्तार, बाजार, रिअल इस्टेट, एक्सप्रेस हायवे, रस्ते उड्डाणपूल, उंच इमारती, मेट्रो, मनोरंजन क्षेत्र आणि सट्याची क्षेत्रही विकासाची मानके म्हणून पाहिली जाऊ लागली. एकूणच भारतातील विकासाची प्रक्रिया लक्षात घेतल्यास औद्योगिकरण, सहकार, शिक्षणप्रक्रियेतूनही जुन्या विषमतांचे पुनरुत्पादन नव्या स्वरूपात होताना दिसते.

या विकासप्रक्रियेत सत्तेच्या केंद्रस्थानी असणाऱ्या जात-वर्गाची अधिमान्यता घट्ट होत राहते व असंघटित कष्टकरी स्त्री-पुरुष, कामगार आदी मागास घटकांसाठी हिंसात्मक ठरते. त्यामुळे त्या विकासाला बळी पडलेल्यांचा वेगळा आवाज हळूहळू क्षीण होत जातो व त्यांच्यासाठी लढणाऱ्यांशी असलेला संवाद कमी कमी होत जातो. मग त्यांच्या वेदना अमूर्त आर्थिक संकल्पनाद्वारे आंतराष्ट्रीय स्तरावरील बौद्धिक चर्चेत मांडल्या जातात आणि विकासाचे बळी पडलेल्यांना त्यांच्या वेदना स्वतःच्या भाषेत सांगण्याचे स्वातंत्र्य ही आधुनिक ज्ञानव्यवस्था हिरावून घेते. 'त्यामुळे आज भारतीय विकासप्रक्रियेचा विचार करताना विकासातील या सर्व अंतर्विरोधाचा विचार करून वर्तमानातील विषमता समजून घेणे तितकेच महत्त्वाचे वाटते. त्यासाठी रूढ सामाजिक शास्त्रांच्या चौकटी पलीकडे जाण्याची नितांत गरज आहे. त्यासाठी विशेषतः पाश्चात्त्य दृष्टीतील विकास संकल्पनाची उसनवारी टाळून स्थानिक वैशिष्ट्यांच्या सूक्ष्म निरीक्षणाची जोड समाजशास्त्रीय अभ्यासास देणे आवश्यक आहे. त्यातूनच वैशिष्ट्यपूर्ण अशा स्थानिक संदर्भातील विकास, ग्रामीण-शहरी आदी परीभाषांच्या विश्लेषणाची अनेक दालने निश्चितच खुली होतील. वर्तमान भारतीय वास्तव समजून घेतांना काहीच बदललेले नाही किंवा सर्व काही बदलले आहे या दोन्ही भूमिकांचा चिकित्सकपणे वेध घेणे अत्यंत आवश्यक आहे. त्याशिवाय भारतीय विकास आणि विषमता यातील वास्तव आणि त्यातील सत्य पुढे येणार नाही, असे वाटते.

माझ्या स्वप्नातील भारत

■ **उमेश भांडारकर** एम. ए. (इतिहास) भाग २

माझा भारत देश हा विविधतेने नटलेला देश आहे, विविधतेतील एकता आपल्या देशात पाहावयाला मिळते. परंतु आजही आपल्या देशातील काही लोक जात– पात आणि धर्माच्या नावावर भांडत आहेत. देशात भ्रष्ट्राचार, अशिक्षितता, बेरोजगारी, स्त्रियांवरील अत्याचार इत्यादी गोष्टी मोठ्या प्रमाणात आहेत. परंतु मी एक वेगळ्याच भारताचे स्वप्न पाहतो. माझ्या स्वप्नातील भारत हा आजच्या भारताच्या उलट असेल. त्यात लोक बंधुतेने राहतील. माझ्या स्वप्नातील भारत एक असा देश असेल जिथे समानता व स्वातंत्र्याचा खऱ्या अर्थाने उपभोग घेता येईल. हा भारत एक असा भूमी राहील जेथे व्यक्तीला जाती, धर्म, पंथ, सामाजिक आर्थिक स्थिती इत्यादी गोष्टीवर भेदभाव न करता समान भावनेने पाहिले जाईल. मी भारताला एक अशा देशाच्या रूपात पाहू इच्छितो जेथे औद्योगिक आणि तांत्रिक विकास विपुल प्रमाणात असेल.

आज भारतातील काही क्षेत्रात विशेष लक्ष देण्याची आवश्यकता आहे असे मला वाटते. महिला सशक्तीकरण हा एक महत्त्वाचा मुद्दा आहे. जरी आज मोठ्या प्रमाणात महिला घरातून बाहेर निघून स्वतःची ओळख निर्माण करीत आहे तरी आजही महिलांविरुद्ध भेदभाव मोठ्या प्रमाणात सुरू आहे. स्त्रीभ्रूण हत्येपासून तर स्त्रियांवर होत असलेल्या घरेलू अत्याचारापर्यंत अशा अनेक गोष्टींवर कार्य करावे लागेल. भारतातील दुसरा महत्त्वाचा मुद्दा म्हणजे शिक्षण होय. आज जरी भारत सरकार शिक्षणावर भर देऊन लोकांना शिक्षणाविषयी जागृत करीत आहे तरीही देशातील काही भाग असे आहेत जेथे अजूनही शिक्षण पोहोचलेले नाही. यासाठी शासनाला आणखी एक पाऊल पुढे टाकून देशातील कोणताही व्यक्ती अशिक्षित राहता कामा नये याची खात्री करायला हवी. देशातील तिसरी सर्वात मोठी समस्या म्हणजे बेरोजगारी होय. आज देशातील मोठ्या प्रमाणात उच्चशिक्षित युवा रोजगारापासून वंचित आहेत. त्यांना योग्यता असतानाही योग्य रोजगाराची संधी मिळत नाही. यासाठी माझ्या देशात उद्योग व्यवसायांना प्रोत्साहन देऊन रोजगाराच्या संधी निर्माण करायला हव्यात. माझ्या स्वप्नातील भारतात प्रत्येक नागरिकाला काही न काही काम व नोकरीची संधी उपलब्ध राहील. आपल्या देशात धर्म, जात–पात इत्यादी गोष्टीमधील भेदभाव वाढत चालले आहे. अनेक लोक आपल्या धर्माचा प्रचार करण्यासाठी कट्टरतेचा आधार घेतात. मी स्वप्न पाहतो की एक दिवस भारत हा जात–पात मुक्त होऊन सशक्त राष्ट्र म्हणून स्वतःची ओळख निर्माण करेल. देशातील भ्रष्टचार हीदेखील एक महत्त्वाची समस्या मला आज जाणवते. आजही अनेक नेता, राजनेता स्वतःचे खिसे भरण्यासाठी लागलेले आहेत. मी अशा भारताचे स्वप्न पाहतो जेथील सर्व मंत्री पूर्णपणे देशाला समर्पित राहून, देशवासीयांच्या विकासासाठी कार्य करतील. माझे स्वप्न वास्तवात उतरो आणि माझ्या भारत देशाची प्रगती होवो.

राष्ट्रीय पर्यावरण असंतुलन आणि राष्ट्रीय पर्यावरणीय कायदे

■ कु. पूजा इंदूरकर बी. ए. भाग २

पर्यावरण हा शब्द 'परी' आणि 'कव्हर' या शब्दांपासून बनलेला आहे. ज्यामध्ये 'परी' म्हणजे आपल्या सभोवतालचे, म्हणजेच जे आपल्या सभोवतालचे आहे आणि 'कव्हर' जे आपल्याभोवती आहे.. पर्यावरण हे त्या सर्व भौतिक, रासायनिक आणि जैविक घटकांचे एकूण एकक आहे जे एखाद्या जीवावर किंवा परिसंस्थेच्या लोकसंख्येवर परिणाम करतात आणि त्यांचे स्वरूप, जीवन आणि जगणे निर्धारित करतात. संयुक्त राष्ट्रांनी घोषित केलेला हा दिवस जागतिक स्तरावर पर्यावरणाबाबत राजकीय आणि सामाजिक जागरुकता आणण्यासाठी साजरा केला जातो. याची सुरुवात १९७२ मध्ये ५ जून ते १६ जून दरम्यान संयुक्त राष्ट्र महासभेने आयोजित केलेल्या जागतिक पर्यावरण दिन ५ जून १९७३ रोजी साजरा करण्यात आला. संयुक्त राष्ट्रांनी घोषित केलेला हा दिवस जागतिक स्तरावर पर्यावरणाबाबत राजकीय आणि सामाजिक जागरुकता आणण्यासाठी साजरा केला जातो.

पर्यावरणाच्या जैविक घटकांमध्ये सूक्ष्मजीवांपासून ते किटक, सर्व प्राणी आणि वनस्पती याशिवाय त्यांच्याशी संबंधित सर्व जैविक क्रियाकल्प आणि प्रक्रियांचा समावेश होतो. तर निर्जीव घटक आणि त्यांच्याशी संबंधित प्रक्रिया पर्यावरणाच्या अजैविक घटकांमध्ये येतात. जसे की : पर्वत, खडक, नद्या, हवा आणि हवामान इत्यादी घटक.

निसर्गावर मानवाचे अवलंबित्व अनादी काळापासून चालत आले आहे. म्हणूनच जगातील प्रत्येक संस्कृतीत निसर्गाच्या पूजेची तरतूद आहे. प्राचीन भारतीय समाज हा निसर्गबाबत खूप जागरुक होता. वैदिक काळात निसर्गाच्या विविध अंगाची, जमीन, पर्वत, झाडे, नद्या, प्राणी इत्यादींची पूजा केली जात असे.

निसर्गाप्रती माणसाच्या या असीम श्रद्धेमुळे आपोआपच पर्यावरणाचे रक्षण झाले. विकासाच्या आंधळ्या शर्यतीत माणसाने निसर्गाची मोठी हानी करायला सुरुवात केली. काही प्रमाणात तो तोटा निसर्ग स्वत:च भरून काढू शकला, पण स्वत:च्या पूर्णत्वाची मर्यादा संपल्यावर वातावरण असंतुलित झालं.

आजचा माणूस स्वार्थापायी निसर्गाचे शोषण करत आहे. होय, अति–उपयोगितावादी स्वभावामुळे निसर्गाचे विघटन करीत आहे.

तुम्हीच विचार करा, की तुम्ही निसर्गाची पूजा आणि आदर करत नाही, तुम्हाला निसर्ग ही उपभोगाची वस्तू सापडली आहे. अनेक कारणांमुळे पर्यावरणीय असंतुलन होत आहे. यामागे ते

नियोजनशून्यता आणि दूरदर्शी अर्थशास्त्रीय धोरण आहे.

आज आपण आपल्या स्वत:च्या आर्थिक क्रांतीसाठी तयार आहोत. त्यासाठी ''कोणतीही किंमत'' आपण मोजले पण निसर्गाला नेहमीच मोठी किंमत मोजावी लागते. आज झाड, औद्योगिकीकरण हा विकासाचा समानार्थी शब्द बनला आहे.

पर्यावरण असंतुलन हे केवळ नेत्याची जबाबदारी किंवा देशाची वा सरकारची नसते. प्रत्येक व्यक्तीला प्रभावी प्रयत्न करावे लागतील.

पर्यावरणीय असमतोलामुळे आपल्याला पावसाची कमतरता, उष्मा, कमी कालावधीत जास्त पाऊस, पूर किंवा दुष्काळ यांचा सामना करावा लागतो. रोगराई पसरत आहे. वातावरणात विरघळणारे विषारी वायू ओझोनच्या थरावर परिणाम करीत आहेत.

पर्यावरणीय असंतुलनाची दोन मुख्य कारणे आहेत. एक म्हणजे वाढती लोकसंख्या आणि दुसरे म्हणजे वाढत्या मानवी गरजा आणि उपभोगवाद. या दोन्हींचा नैसर्गिक संसाधनांवर प्रभाव पडतो आणि त्याची वहनक्षमता सतत कमी होत आहे. झाडे तोडणे जमिनीचे उत्खनन, पाण्याचा गैरवापर आणि वातावरणाचे प्रदूषण यामुळे पर्यावरणाला गंभीर धोका निर्माण झाला आहे.

पर्यावरण संरक्षणाच्या दृष्टीने काही फायदे आहेत जसे, वन्यजीव संरक्षण कायदा – १९७२, जलप्रदूषण प्रतिबंध कायदा – १९७७, जंगल संवर्धन कायदा – १९८०, पर्यावरण संरक्षण कायदा – १९८२, ध्वनी प्रदूषण कायदा – २०००, ई–कचरा नियंत्रक कायदा – २०११, प्लॉस्टिक कचरा व्यवस्थापन नियम – २०११, केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ – १९७४, दलदल संवर्धन कार्यक्रम – २००२, राष्ट्रीय वन्य जीव कृती राष्ट्रीय पर्यावरण धोरण – २००६ हे आहेत.

आदी कायदे तर आहेतच पण आपण भूगोल विषय शिकत आलेलो आहोत, तर चला प्रयत्न करुया ही पृथ्वी, ही सृष्टी, हा पर्यावरण असंतुलीत नको व्हायला.

घटनाकार भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

■ **प्राजक्ता प्रकाश निकोडे** बी.ए. भाग २

घटनाकार भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जन्म १४ एप्रिल १८९१ रोजी झाला. शाळेत व महाविद्यालयात अस्पृश्यतेमुळे त्यांचा अनेकदा मानभंग झाला होता व त्यांच्या रास्त हक्कांपासून त्यांना वंचित केले गेले होते. त्यांचे माध्यमिक व महाविद्यालयीन शिक्षण मुंबईत झाले. बडोद्याचे महाराज सयाजीराव गायकवाड व कोल्हापूरचे शाहू महाराज यांच्या आर्थिक सहाय्याने परदेशात जाऊन त्यांनी अर्थशास्त्र या विषयात एम. ए., पीएच. डी. या पदव्या मिळवल्या आणि ते बॅरिस्टरही झाले. मुंबईतील सिडनेहॅम महाविद्यालयात काही काळ ते प्राध्यापक होते. सरकारी विधी महाविद्यालयात त्यांनी प्राध्यापक म्हणून काम केले व नंतर काही वर्षे प्राचार्यपदही सांभाळले.

आज काल गुगलवर संपूर्ण माहिती मिळूनच जाते, पण मी थोडक्यात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या बद्दल माझे विचार व्यक्त करते,

बाबासाहेब, आता तुम्ही हवे होता! बघा ना, तुमच्या मुलांनी काय काम मिळवले आहे. कुणी एखाद्या राज्याचा मुख्यमंत्री झाला आहे, तर कुणी विद्यापीठाचा कुलगुरू, कुणी देशाचा उपराष्ट्रपती, तर कुणी प्रत्यक्ष राष्ट्रपती, बाबासाहेब हेच तुम्हाला हवे होते ना! तुम्ही ज्यांच्यासाठी आयुष्यभर खपलात त्यात तुमच्या अनुयायांनी खूप प्रगती केली आहे. त्यांनी शिकावे, अज्ञानरूपी अंधकारातून बाहेर पडावे, म्हणून तुम्ही धडपडलात, शाळा काढल्यात, महाविद्यालये काढलीत, 'पिपल्स एज्युकेशन सोसायटी' ही संस्था काढली, त्याला आज सुमधुर फळे आली आहेत. बाबासाहेब, हे पाहायला तुम्ही हवे होता!

बाबासाहेब, तुम्ही नेहमी आम्हाला सांगत होता की, 'वाचाल तर वाचाल' त्याचा पुरेपुर प्रत्यय आज आला आहे. तुमच्या सांगण्यानुसार जे वाचायला शिकले त्यांनी खूप वाचले आणि मग त्यांनी स्वत: लिहायला सुरुवात केली. समाजाकडून वर्षानुवर्षे पिढ्यान्‌पिढ्या ज्यांचे दमन झाले होते. त्यांनी धडपड करून आपली प्रगती साधली. त्यामागे तुमचीच प्रेरणा होती. मग या मंडळींनी आपल्या सुखदु:खाचे अनुभव शब्दात मांडले. जीवनाची कठीण 'वाट तुडवताना' बसलेल्या ठेचा त्यांनी आपल्या लेखनातून मांडल्या.

अशा या आगळ्यावेगळ्या पण वास्तववादी साहित्याने आज मराठी स्वारस्वताचे भांडार समृद्ध झाले आहे. आज सर्व मराठी भाषिकांनी त्या साहित्याला गौरवले आहे. कित्येकांच्या पुस्तकांची इतर भाषांतही भाषांतरे झाली आहेत. डॉ. नरेंद्र जाधव यांच्या 'आमचा बाप आणि आम्ही' या पुस्तकाने तर स्वदेशाच्या मर्यादाही ओलांडल्या आहेत. जगातल्या अनेक भाषांत या पुस्तकांचे भाषांतर झाले आहे. बाबासाहेब, तुमच्या या लेकरांनी केलेली ही प्रगती पाहायला आज तुम्ही हवे होता!

हे झाले दलित समाजाबद्दल. परंतु बाबासाहेब तुम्ही फक्त दलितांसाठीच कार्य केले, असे नाही. तुमच्या डोळ्यांसमोर फक्त दलित समाज नव्हता: तर अखंड समर्थ भारत होता. या देशातील प्रत्येकाला उन्नत आयुष्य मिळावे, असा तुमचा ध्यास होता. त्यासाठी जगात कोणत्याही देशाला लाभली नाही. अशी अजोड घटना तुम्ही लिहिलीत. या देशाला तुम्ही मार्ग दाखवलात त्याच मार्गाने जात असल्यामुळे आज आपला देश देदीप्यमान अशी प्रगती करीत आहे. जगातील महासत्ता बनण्याचे स्वप्न पाहत आहे. आपल्या अवतीभवतीचे पाकिस्तान, बांग्लादेश, व अन्य शेकडो देश दु:खदैन्यात आहेत. तुमच्यासारखी विशाल दृष्टी व अंत:करण असलेला घटनाकार त्यांना लाभला नाही. आम्ही भारतमातेचे पुत्र किती भाग्यवान की, तुमच्यासारखा महामानव आम्हाला नेता म्हणून लाभला ! खरेतर तुम्ही फक्त दलितांचे, फक्त भारतीयांचेच नव्हे, तर अखिल मानवजातीचे उद्धारकर्ते आहात! तुम्ही दाखवलेल्या मार्गाने जाऊन आम्ही भारतीय आज जगभर कशी पताका फडकवत आहोत, हे पाहायला तुम्ही हवे होता !

एक खरे की, भारतात अजूनही दीन दलित, शेतमजुर, कष्टकरी, भूमिहीन दारिद्र्यात होरपळत आहेत. आज आपला देश त्यांच्याही उन्नतीसाठी प्रयत्न करत आहे, परंतु तुम्ही असता तर हे प्रयत्न अधिक वेगाने झाले असते. आपल्या समाजातील दुबळी अंगे अधिक वेगाने बलशाली करता आली असती.

आम्ही या क्षणी तुम्हाला ग्वाही देतो की, तुमची प्रतिमा डोळ्यांसमोर ठेवून तुम्ही दाखवलेल्या मार्गाने आम्ही निष्ठेने प्रयत्न करत राहू आणि या देशात मानवतेचे साम्राज्य निर्माण करू !

माई सावित्री ती...

■ **रुचिक जगदीश बारसकर** बी. ए. भाग १

तुझ्या मुक्तीसाठी दिली हाती पाटी
होती करुणेची मूर्ती
माई सावित्री ती ।। धृ ।।
अंधार अज्ञानाचा होता भोवताली
नाही कुणा आली दया
नव्हता कुणी वाली
बालविवाहाने होई जीवनाची माती
पतीच्या चितेवरती सती गेल्या किती
दृष्ट अनीतीच्या घालविल्या रीती
मिळवून देण्या तुला जगण्याची शक्ती
होती करुणेची मूर्ती
माई सावित्री ती ।।१।।
हाती तुझ्या कॉम्प्युटर
झालीस तू मोठी
का ग रांगेत उभी तू
दगड पूजेसाठी
अन्याय, अत्याचार तुला पेटवती
कुठे असतात तेव्हा तेहतीसकोटी
वैज्ञानिक दृष्टिकोन देऊनी
होती करुणेची मूर्ती
माई सावित्री ती ।। २।।

पर्यावरण संरक्षण : काळाची गरज

■ **क्रिष्णा गणेश दास** बी. ए. भाग ३

पृथ्वीच्या निर्मितीपासून आजपर्यंत हवामानाच्या दृष्टिकोनातून अनेक स्थित्यंतरे झाली. हिमयुग, अधिक उष्णता या प्रकारचे बदल पृथ्वीने अनुभवले आहेत. हजारो वर्षे झाली तरी पृथ्वीतलावरील हवामान हे बदलते आहे.

विशेषत: पृथ्वीवरील तापमान वाढत आहे. यासाठी केवळ नैसर्गिक घटकच कारणीभूत नसून मानवप्राणीही त्याला जबाबदार आहे. पृथ्वीला प्रकाश आणि उष्णता मिळते. मिळालेल्या उष्णतेपैकी थोडी उष्णता धारण करून बाकीची अवकाशात परावर्तीत केली जाते. आज मात्र मानवाने हव्यासापोटी, औद्योगिक आर्थिक लालसेपोटी इंधनाच्या बेसुमार वापराने, कारखान्यातील घातक वायुमुळे वातावरणातील कार्बनडायऑक्साईड, सल्फरडायऑक्साईड, क्ल्युरोफ्युरो कार्बनमुळे वातावरणात उष्णता जास्त प्रमाणात शोषून घेतली जाते. त्यामुळे तापमान वाढ, त्यालाच 'हरितगृह परिणाम' असेही म्हणतात. ही तापमानाची वाढ दशकांत ०.५० एवढ्या वेगाने होत आहे. २० व्या शतकात शेवटच्या तीन-चार दशकात तापमानाच्या वाढीचे प्रमाण वेगात होते, असे स्पष्ट झाले आहे.

जगातील सर्वात मोठे जंगल ॲमेझॉन खोऱ्यातील विषुववृत्तीय जंगलासाठी धनदांडग्या ठेकेदारांचा विळखा पडला आहे. जंगलतोडीमुळे पृथ्वीची फुफ्फुसेच कमजोर केली जात आहेत. त्यामुळे पर्यावरणाचे संतुलन बिघडले आहे. तापमान वाढीचे दृष्परिणाम आजच आपल्याला दिसू लागले आहेत. ध्रूवीय प्रदेशातील बर्फ वितळत आहेत. हा बर्फाळ प्रदेश आक्रसला जात आहे. त्यामुळे समुद्राची पातळी वाढत आहे. याच वेगाने बर्फाचे वितळणे सुरू राहीले, तर समुद्राकाठीचे सिंगापूर, हाँगकाँग, मुंबई, कोलकाता, मॉरिशस, लक्षद्वीप, मिनीकॉय ही बेटे,

बंदरे, शहरे पाण्याखाली जातील व कोट्यावधी लोकसंख्येस विस्थापीत व्हावे लागेल.

आज वाढत्या तापमानामुळे पावसाचे वितरण बदलले आहे. जास्त पावसाच्या प्रदेशात पाऊस कमी पडतो, राजस्थानच्या वाळवंटात जसा या वर्षी पाऊस पडला. तसा पडत राहिला तर वेदकालीन सरस्वतीचे पुनरुज्जीवनही होईल. वाढत्या तापमानामुळे होणारे धोके लक्षात घेता आंतरराष्ट्रीय पातळीवर उपाय होणे गरजेचे आहे. विकसित विकसन सर्वच राष्ट्रांनी औद्योगिक, आर्थिक या बाबतीत कडक कायदे बजावून त्यांनी अंमलबाजवणी कसोशीने करायला हवी. कारण वातावरण हे वैश्विक आहे व वाढत्या तापमानाचे परिणाम अविकसित तसेच विकसनशील राष्ट्रांनाही मोजावे लागणार आहेत.

मानव हा पर्यावरणाचा एक महत्त्वाचा भाग आहे. आपण पर्यावरणाचे घटक असल्याने आपणही पर्यावरणाचे संवर्धन केले पाहिजे. आपले हे जीवन पर्यावरणावर टिकवण्यासाठी आपल्याला पर्यावरणाचे संरक्षण करावे लागेल. आजच्या युगात पर्यावरण प्रदूषण झपाट्याने वाढत आहे.

आपण पर्यावरणापासून आहोत, प्रत्येकाच्या जीवनासाठी पर्यावरण हे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. कारण पृथ्वीवर जीवन पर्यावरणातूनच शक्य आहे. सर्व मानव, प्राणी, नैसर्गिक, वनस्पती, झाडे, वनस्पती, हवामान हे सर्व पर्यावरणांमध्ये सामावलेली आहे.

पर्यावरण केवळ हवामानाचा समतोल राखण्यासाठी काम करत नाही तर जीवनासाठी आवश्यक असलेल्या सर्व गोष्टीदेखील पुरवते. लोकांना पर्यावरणाचे महत्त्व समजावे आणि त्याबाबत जनजागृती व्हावी यासाठी ५ जून रोजी जागतिक पर्यावरण दिन साजरा केला जातो.

पर्यावरण केवळ आपल्या आरोग्याची काळजी घेत नाही तर आईप्रमाणे आपल्याला आनंद आणि शांती देखील देते. आपण सर्वांनी पर्यावरणाबाबत जागरुक असणे गरजेचे आहे. वृक्षतोडीवर शासनाने कठोर कायदे केले पाहिजेत. यासोबतच पर्यावरण स्वच्छ ठेवणे हे आपले कर्तव्य समजले पाहिजे.

भारतीय शेती आणि हवामान बदलाचे धोके

■ **हितेश ठाकरे** बी. ए. भाग २

मातीमधून सोनं पिकवतो, निळ्या आभाळाखाली रान, वीतभर जमीन माझी, मजला देते शेतकऱ्यांचा बहुमान!!...

शेतांच्या बांधावर बसून शेतीची कामे होत नाहीत आणि शेतकऱ्यांच्या जन्माला आल्याशिवाय त्यांची दु:खे कळत नाहीत !!... 'जो तन लागे वो तन जागे । बिना क्या जाने गर्वाचं रे ।।'

शेती हा आपल्या राष्ट्राचा कणा आहे हे सत्य कोणीही नाकारू शकत नाही. तांदुळ, गहू, ऊस इ. सारख्या विविध कृषी उत्पादनांचा भारत जगातील दुसऱ्या क्रमांकाचा देश आहे. शेती हे २८० दशलक्ष टनांहून अधिक उत्पादन करते, जे भारताच्या जीडीपी मध्ये १५% पेक्षा जास्त योगदान देते. भारताच्या अर्थव्यवस्थेच्या उन्नतीमध्ये शेतकरी महत्त्वाची भूमिका बजावतात कारण भारताच्या निर्यात क्षमतेच्या ६० % पेक्षा जास्त कृषी क्षेत्र बनवते.

आज जर आपल्याकडे अन्न असेल तर आपण आपल्या देशातील शेतकऱ्यांचे मनापासून आभार मानायला हवे. भारतातील शेतकरी हे त्यांच्या कर्तव्यासाठी सर्वात समर्पित शेतकरी आहेत. याच कारणामुळे आपले माजी पंतप्रधान लाल बहादूर शास्त्री यांनी 'जय जवान, जय किसान' असे म्हटले होते. आपल्या देशाचे सैनिक ज्या प्रकारे शत्रूच्या हल्यापासून आपल्या देशाचे रक्षण करतात, त्याच पद्धतीने: आपल्या देशातील शेतकरी आपल्याला रोज जेवू घालतात.

भारतीय शेती पद्धतीमध्ये शेती करण्याचे काही प्रकार पडतात.

अ) धान शेती : धान्य शेती ही विविध पिकांची लागवड करण्याची प्रक्रिया आहे. पिकांच्या बिया नंतर वापरण्यासाठी जमा केल्या जातात. धान्य हे मुळात पेरलेल्या पिकांच्या बिया असतात. अन्नधान्य शेती ही प्राणी आणि मानवांना अन्न देण्यासाठी केली जाते.

भारतीय शेती पद्धतीमध्ये

ब) स्थलांतरीत शेती : स्थलांतरीत हा शब्द वापरला गेल्याने ही लागवड एका ठिकाणाहून दुसरीकडे हलविली जाते. या लागवडीमध्ये शेतकरी तात्पुरत्या काळासाठी जमिनींच्या छोट्या भागात बियाणे लावतात आणि नंतर जमिनीची सुपिकता

नैसर्गिकरित्या परत येईपर्यंत सोडून देतात.

क) बागकाम आणि फळांची शेती :

बागकाम आणि फळांच्या शेतीमध्ये, व्यावसायिक दृष्टिकोणातून फळे आणि भाज्यांचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणावर केले जाते. धान्य शेती आणि स्थलांतरीत शेतीच्या तुलनेत यासाठी कमी संसाधने आणि मजुरांची आवश्यकता असते.

२३ मार्च हा दिवस जागतिक हवामान दिवस म्हणून साजरा केला जातो. या निमित्ताने हवामान बदलाच्या धोक्यासबंधी आजच आपण सावध झालो नाही तर जगाचे प्रचंड नुकसान झाल्याशिवाय राहणार नाही. हा बदल काही अचानक झाला नसून गेल्या ५० वर्षांपासून मानवाने निसर्गाची केलेली हानी याला कारणीभूत आहे. विज्ञानाच्या शोधामुळे आणि प्रगतीमुळे कारखाने वाढले. इथूनच हळूहळू प्रदूषण आणि हवामान बदलाची सुरुवात झाली. १८४० दरम्यान इग्लंड, अमेरीकेत सुरू झालेल्या औद्योगिक क्रांतीपासून पर्यावरण प्रदूषण वाढत गेले. उद्योग, शेती, शहरे बसविण्यात आले. त्यासाठी मोठ्या प्रमाणात जंगले कमी होऊ लागली. १९ व्या शतकात औद्योगिक शहरे निर्माण झाली.

तेल व कोळशाचा वापर आणि घरगुती सांडपाणी यामुळे हवा आणि पाणी प्रदूषण वाढत गेले. यातून कॉलराची महामारी वाढली होती. पुढे २० व्या शतकात लोकसंख्या वाढ, विजेसाठी कोळशाचा वापर, अनेक रसायनांचा वापर सुरू झाला. दुसरीकडे शेतीसाठी उद्योग आणि विकासाच्या कामासाठी पर्यावरणाचा समतोल राखणारी वने मोठ्या प्रमाणावर तोडली गेली. यामुळे जमिनीचे तापमान वाढले, हरितगृहांचा परिणाम झाला, ओझोनला छिद्र पडले. पृथ्वीचे सरासरी तापमान वाढले, ध्रुवावरील बर्फ ग्लेशिअर्स वितळू लागले. या सर्वांचा परिणाम देशातील जलस्त्रोत, शेती, पर्यावरण आणि हवामानावर झाला. प्रचंड हवामान बदल आणि नैसर्गिक आपत्तीमुळे शेतीला मोठा फटका बसत आहे. उद्योगांना सुद्धा आर्थिक नुकसान सोसावे लागत आहे. आज आपली अर्थव्यवस्था ढासळली. पुढेही संकटे वाढणार आहेत. म्हणून आजच हवामानामध्ये होणारे बदल यांचा जिम्मेदार मी स्वत:च आहे. अ स समजून त्यावर उपाय व काळजी घेणे अत्यंत आवश्यक आहे. जेणेकरून हवामान बदलाचे धोके पुढच्या पिढ्यांना टाळता येतील.

The Sword of revolution is sharpened on the whetting stone of ideas

- BHAGAT SINGH

ENGLISH DEPARTMENT

CHALLENGES IN HEALTHCARE AFTER INDIAN INDEPENDENCE

■ **GAYATRI BEHARE** B.Sc. III

Healthcare in India started mainly during the British period. Before that, there was mainly traditional healthcare. During the British era, healthcare services were first started for military bases (cantonments). These included sanitary laws, control of epidemics and medical care. A hospital (Civil Hospital) for each district was started during the British period. In big cities like Mumbai, the Municipal Corporation started big hospitals with the help of donors.

After the independence of India, the government accepted the recommendations of the Bhor Committee. As per these recommendations, it was decided to set up a large chain of sub-centers, primary health centers, taluka hospitals and district hospitals all over India. For this, 9% of national income was planned to be spent on healthcare. The committee recommended that all healthcare should be public and not private business. Along with medical services, the committee was expected to manage health education and preventive services. Health committees are planned at the village level.

Provision was made for this in every five-year plan. Still, Bhor Committee's dream has not been fulfilled. Government spending on healthcare remained under 2%. As overall public healthcare remained weak, private healthcare expanded. In the year 1977, the Janata regime adopted the Gram Arogya Rakshak Yojana and tried to follow in the footsteps of China, but later this scheme was shelved. After that, the number of untrained doctors broke out in rural areas. Gradually the quality of government hospitals deteriorated and patients started going to private doctors in large numbers. About 75% of people in India buy private healthcare. The rural, poor, Dalits etc. are equally reluctant to resort to government healthcare services. Rising medical expenses are one of the reasons for rural poverty.

In the 75 years since 1947 till date, there have been some improvements in the health system in India. Yet we are lagging far behind other countries at the same level. We are behind countries like China, Thailand etc. Moreover, in some cases, we are also behind countries like Bangladesh. We have indeed reduced some diseases to a great extent by implementing various National Health Schemes. Still, we have a long way to go. India's healthcare system is largely in disarray. There are problems in many areas like medical education, medical services, drug quality control, paramedical services etc. Different regions of the country have a similar system with more or less variation. We have to meet this challenge.

INVESTMENT OPPORTUNITIES IN INDIA'S HEALTHCARE SECTOR

■ **SAMIKSHA UIKEY** B.Sc. II

The investment opportunities are available in various sectors of India's healthcare sector which covers medical tourism as an alternative to hospitals, medical equipment and supplies, health insurance, telemedicine, home health care and medical value travel.

The annual growth rate of India's healthcare industry has been growing at around 22% since 2016. If this rate continues, the industry is expected to reach $372 billion in 2022. Healthcare has become one of the largest sectors of the Indian economy, both in terms of revenue and employment.

"Increasing aging population, growing middle class, increasing disease prevalence due to unhealthy lifestyles, increased emphasis on public-private partnerships and rapid adoption of digital technologies are driving the growth of the Indian healthcare sector. The Covid-19 pandemic has not only created challenges for the country but also provided many opportunities for India to develop. The combined effect of all these factors makes India's healthcare industry very suitable for investment.

India's healthcare sector highlights the investment opportunities and strategies for the seven key segments. These seven sectors cover hospitals and infrastructure, health insurance, pharmaceuticals and biotechnology, medical devices, medical tourism, home health care as well as telemedicine and other technology-related health services.

In the hospital sector, private sector expansion into second and third-tier urban areas, i.e. taking this expansion beyond metropolitan cities, provides attractive investment opportunities. In terms of the pharmaceutical sector, under the government's ambitious Atmanirbhar Bharat Yojana, encouraging local industries to manufacture products will boost domestic production.

In the medical equipment and materials sector, there is huge potential for growth in the expansion of diagnostic and pathology centers as well as small diagnostic centers. Additionally, medical value tourism, especially wellness tourism, has great potential. India has potential in traditional alternative medicine systems. Numerous investment opportunities are also open in many areas of technology such as artificial intelligence, (AI), wearables and other mobile technologies.

INDIA OF MY DREAMS

■ **HARSHA CHAUDHARI** B.A. III

India is my country. It got freedom in 1947. It is a big country. It is progressing but there are some problems in India. I dream of an India which is happy and prosperous. I am 19th Years old. My name is Prajakta. I want to be a police officer. I want to make India crime free. I see poverty around. I want to remove poverty. I want to solve the problem of unemployment. I want to bring equality in the society. Many people do not get two times meal. I want to help them.

Poverty is the biggest problem of the country. There should be a policy to remove poverty. There is dirt and filth on the road. I want that the roads to be clean. There should be more facilities for the people. I find crowd in the trains and buses. My dream is that there should be strong and better infrastructure. Communication facilities must be improved. Our villages are very bad in shape. We should do something to improve the conditions of villages. Industries should be more established. Agriculture must be given importance. Corruption is eating the roots of our country. There should be strict laws to prevent corruption. Half of the population is illiterate. I want that education upto 12 class must be compulsory for all, then we can remove illiteracy. The dirty game of politics must be stopped.

Our politicians must be educated. There should be an accountable system. Every officer must be made accountable for his acts and doings - wrong and right. Right to information which our government gave us is big step in the direction of good governance.

They should be loyal and honest. They must be friendly to the people. There should be a good system of government. May god fulfil my dream.

CHANGING INDIA

■ **ACHAL MATERE** B.A. II

Changing India is one such country in which many changes have taken place. The India, we are living in today, has brought many new things, new technology which we can take advantage in our life. Our daily life task are happening very fast. In this changing India of ours farmers are using new techniques and farming in a latest way, along with the farmers there is a big change in the people of the business class as well.

Earlier, the people of the business class where they used to keep many people for their work nowadays in this changing India they are using many machines due to which they have got the benefit that their work gets done quickly but some people have also had to bear the loss because same people have became unemployed due to these machines they get employment with increased difficulty. Such technologies have come in our changing country of India which is very important for us.

In the olden days there was no telephone nor were there means like motorcycles, cars, but in today's era there are many types of vehicles through which we can travel, we can easily go anywhere outside with our family. Friends can be more in touch with relatives and we can more forward in life.

In earlier times there were no special means for our entertainment but in today era there are many means of entertainment through which we can entertain in our life and enjoy life but in many place some people use these entertainments. It is also seen to be used incorrectly due to which there is a waste of time as some people keep running TV or Mobile throughout the day due to which they may have to face problem.

Since ancient times, many changes are seen in our changing India. Erlier people did not pay special attention to the education of children but today's people have started paying special attention towards education, because of this the government of our country. We have built schools from village to village in our country due to which in today's age even the children of the village can study and move forward in their life.

There have been many changes in the changing India. Our scientists invented the bulb due to which we have got to see the light. In today's new era, we have got a chance to see light in the form of a bulb even in the dark. so that today's children can study well. They can do any work even at night.

The population is increasing very fast in the changing India due to which people are longing for employment, but

in this changing era many businesses are coming in which have the power to give employment to everyone such as network marketing business and internet. Both of these are such means through which people can get good employment without any investment, they can earn money sitting at home, but nothing like this was possible in the earlier times. Help has also been received, because of these people can make their future.

In this changing India of ours another country is moving towards progress, while on the other hand our country is also suffering a lot because with the development, pollution remains a big problem in this changing India of ours. There are many pollution like noise pollution and air pollution, water pollution due to which people are not able to get pure air to breath in urban areas, there has been so must noise pollution due to vehicles that people cannot even study properly. And different types of germs are also found in water, due to which people get many diseases.

In this way people are facing many problem and people are falling ill. In this way we can say that our India is changing very fast. Many changes are coming in our country on the one hand where people are happy to work with new technologies in this changing India, on the other hand there is a polluted environment due to which people are facing many problems.

I love my India not because is my mother country. The people around me are lovely. The tradition is something unique my mother tongue is the most beautiful language on the earth. The natural beauty spread all over India is really enchanting.

GO AHEAD! GO AHEAD!

DIMPAL KUMBHALWAR B.A. I

Go ahead ! Go ahead !!
Oh my Indians,
Go ahead ! Go ahead !!
Have in hand this national flag
Form a troop of progressive minds
Be great like Shivaji and Gandhi
Follow their path, adopt their thoughts
Be lion like, in the amidst of dangers
Get inspiration from Himalaya
Which strongly stands courageously
May be day, may be night
In sunshine and in moonlight
When you are awake
When you are sleeping
Always think of nation
Show light to the unhappy people like sun
Show love and peace like moon to needy
Die for motherland, Love for motherland
Think of becoming great
Go ahead ! Go ahead !!
Oh my Indians,
Go ahead ! Go ahead !!

LOVE OF PHYSICS AND HUNGER

SNEHA PILARE B.Sc. I

Mass is not proportional to volume
A girl who moves like a flower petal
is pulling me towards her with
more force than her mass.
Just like, I am Newton's apple
I rolled towards her without stopping
Until I Caught and get chopping
To you a guy eat a lot because
you are lonely.
To you, a guy sleeps a lot because you
are weary.
To you, who cries a lot because
you are sad.
Chew on your feeling as you would
your nice.
Anyways, life is something
you need to digest.

OUR FLAG

LAXMI DESHPANDE B.A.III

Oh, children this is our lovely flag
The tricolor flag inspires me
Like the status of great heroes
Let us raise hands in honor of flag
That touches the height of sky
Respect ever this flag
Don't insult this one any time
Flag is a lover of dignity
Deep saffron remind us of strength
and destine
White remind us of peace and truth
Green shows fertilely and growth
Chakra indicates there is life in
movement
This flag of India inspires me most
Even in the conditions in world worst.

THIS IS A LAND OF

CHAITALI RAKHADE B.A. III

This is a land of saints
This is a land of heroes
This is a land of great culture
This is a land of humanity
Where everybody is living in equality
Ganga, Yamuna, Krishna, Kaveri
A land known for people of bravery
Himalaya is strongly touching the sky
Where the peoples thoughts held in high
Deep and dark forests glorify its beauty
To pressure its prosperity is our duty
We are united no one can defeat us
We are not regional, we are first Indians.

I LOVE MY NATION

RASIKA KUMARE, B.A. III

With Himalayas is the north
Indian Ocean in the south
Arabian Sea in the west
Bay of Bengal in the east
I Love my Nation
With developed culture
And beautiful sculpture
The people have no east
To do their work best
I love my nation
They dress in latest fashion
They do many inventions
Which are about fiction
I love my nation
With number of hill stations
Which are God's lection
it gives us protection
And saves us from tension
I love my nation

INDIAN CULTURE

PRIYANK GARMALE, B.A. III

Indian's rich vibrant culture is our identity as a nation, Be it religion, art, traction, humanistic, discipline or intellectual achievements-they need to make us an upscale, colorful and diverse nation. This has withstood the tests of time.

India stands as a well-liked multi-cultural society because it has absorbed the better of every culture and moved on. People here follow different religions, costumes and traditions people though turning modern today, hold on to the moral Values, celebrate festivals consistent with customs and were traditional clothes. We still learn lessons from the good Indian epics-Ramayana and Mahabharta. People still assemble in temples. gurudwaras, mosques, and churches.

Religion is a major component of Indian culture. Firstly, Indian origional religions are Hinduism, Buddhism, Jainism and Sikhism. The core value of these religions are Karma and Dharma. The Abrahamic religions in India are Judaism, Christianity and Islam. Consequently the presence of numerous diverse religions have given rise to tolerance and secularism in Indian culture. Marriage is certainly a festive occasion in a traditional norm in a country. Most of Indian weddings are planned by the parents. Indian weddings are certainly big fat with beautiful decorations, music, dance, traditional attires, and mouth-watering food. Indians value the importance of family. In India, joint family system is still flourishing. All the family members live together under one roof.

India is well known for its architectural masterpiece in the world. The foreign influences can be evident in Indian art and architectural due to various historical movements. The art and architecture of the cave temples (Ajanta & Elora), the carved Gopurams, the Gumbads, the intricate work of art created as a symbol of eternal love the Jharokas of the place, the forts, and their splendors still attracts us and foreigners.

Indian culture is always a source of inspiration for several writers. India is certainly a symbol of unity in the world. Indian culture is certainly very complex. In addition to this, the Conception of Indian identity poses certain difficulties but despite this, a typical Indian culture does exist. Above all, these forces are strong Constitution, universal adult franchise, secular policy, flexible federal structure .

A STORY OF A MOTHER

■ **GAURAV ISHWAR TIWADE ,** B.A. III

" A mothers work is never done but, it is always done with love"

For thousands upon thousands of women who are also mothers, I am sure that you could all write your own book about your experiences and those experiences would probably include all those various roles you played while being a mom including teacher, housekeeper, cook, financial manager, sport coach, or many more roles you have to step into whether you liked to or not.

And, for many other moms who also happen to work outside the home, I am also sure you could write a book about what frustrations and rewards you experienced as you juggled both working and being the mother of a family.

I for one, also had the experience of working outside the home while trying to balance the responsibilities of looking after two children and a husband. But, I seemed to come through all those years none the worse off and in many ways being well rewarded with two fine grown children.

The interesting thing for me now is that even with my children grown and with their own families, I still have other mom related responsibilities. And, add to that, I am now a Grandmother of three fine and healthy grandchildren.

"My grandchildren are the joy of my life"

I suppose what I am saying is this: the role of a mother may change over time but the role and responsibilities expand with grown children and especially with the advent of grandchildren. Then, add to this the fact that I still work although at my own business. I still feel that I am doing a balancing act some days with issues to deal with in my business, concerns and issues from my grown children, and the need to see my grandchildren as often as I can along with requests for baby sitting and the overnighters as well.

Oh well - that to me is all part of the on-going role of a mother for life.

"A mothers love never ends."

INTERNET

■ **ROSHANI PRADIP BHANDARI** B.A.III

The Internet , one of the morden scientific discoveries has changed the mode of human life. It is widely used for various purpose. It can simply be defend as a means of connecting a computer to any other computer anywhere in the world via dedicated routers and servers. Calhoun two computers are connected over the Internet, they can send and recieve all kinds of information.

The Internet has provided us with multiple advantages. For instance, it is a source of information because we can easily find information about anything we want to know on the Internet. There are numerous websites. Among such websites , Google is widely used by most of the Internet users. Because the internet can be web as a store of knowledge. It can be used in teching - learning programmes as well.

Moreover, the internet can be web for the purpoes of business and the banking sector, too we can find many online shopping websites. Further more, we can find vast usages of the internet for various puspoes as well. for instance, it has been a means of connecting people through various social networking sites such as the Facebook - messenger, whats app etc. These facillites have made the task of communication tremendously easier, faster and cheaper then traditional ones.

The Internet is used for information sharing. The information can be shared between two very faraway places. News is also shared on the internet. we can easily know what's happing in other part of the world.

Today , 90% of works are carried out with the help of the internet , we have machines that can't run without internet connectively. Even airplanes today have an internet connection. A lot of companies do business on the internet. They sell their product over internet. The bill is also generated over the internet only.

The Internet is also a useful learning platform. Data is updated regularly on the internet The Internet has become very useful of society.

The internet has some darksides, too. The overuse of the internet invites many hedret health problems. But the internet has provided as huge range of advantages.

SKILL INDIA, SWACH BHARAT, MADE IN INDIA, DIGITAL INDIA

■ **DIKSHA KADAM** B.A. II

Apr 16, 2022: India's first skill India International Centre will be set up in Bhubaneshwar for training youths with an aim to enhance overseas opportunities for the skilled workforce.

A memorandum of understanding was exchanged between the National Skill Development Corporation - (NSDC) and the skill Development Institute - (BDI) on Saturday in presence of Union Skill Development and Entrepreneurship Minister Dharmendra Pradhan.

The recent systematic literature review conducted by Cabral and Dhar (2015) has identified the significance of skill development and Entrepreneurship Minister where in the implementation of such schemes mitigate Institutes of Manufacturing to train 30,000 people over ten years in Japanese - staple manufacturing skills and practices, primarily in the rural areas. Japan - India Institute of Manufacturing (JIM) and Japanese Endowed Courses - (JEC in engineering colleges designated by Japanese companies in India in Cooperation between the public and private sectors would be established for this purpose. The first three institutes would be set up in Gujarat, Karnatakes and Rajasthan in the summer of 2017.

In the budge of fiscal year 2017 - 18 the government of India has decided to set aside & 17,000 crore, the highest ever allocation to this sector, in order to boost the skill India mission. At least ten million Indian youth enter the country's workforce each year, but the employment creation in India has not been able to absorb this influx, making increasing unemployment a severe problem. Through this allocation the government aims at generating employment and

providing livelihood to the millions of young Indians who enter the work force every years.

The government has invested & 4000 crore in poverty, utilize demographic dividend, socio-economic empowerment of under privileged sectors, achieve economic growth, reduce social challenges, and economic inclusion. As far as institutional mechanism is concerned, the National Skill Development Corporation (NSDC), Ministry of Skill Development and Entrepreneurship and the scheme - Prime Minister Kaushal Vikas Yojana - (PMKVY) have resulted to achieve considerable results, but not achieved the expected outcomes. The study argues the essential requirement of skill development to achieve technology adoption and women empowerment in the country.

Oracle on 12 February 2016 announced that it will build a new 2.8 million sq. ft. campus in Bengaluru will be Oracle's largest outside of its headquarters in Redwood shores, California. Oracle Academy will launch an initiative to train more than half-a-million students each year to develop computer science skills by expanding its partnerships to 2,700 institutions in India from 1.800 at present.

The launch of SANKALP (Skill Acquisition and Knowledge Awareness for Livelihood Promotion Programme) is another big initiative under the skill India mission. Through this it aim at providing market relevant training to 350 million young Indians. Apart from this, the government would set up 100 India. International Skills Centres that will conduct advanced courses in foreign languages to help youngsters prepare for oversees jobs. It provides opportunities to the youth of India.

PATRIOTISM AND ITS EXAMPLES : INTRODUCTION

■ **BHAGYASHRI KUKADKAR,** B.A. II

The word 'patriotism' had been eccentric to the Indian freedom struggle, even long before that. It was patriotism that had united people from different backgrounds together. In this essay we will understand a simple definition of patriotism; some examples of patriotism and its significance.

Patriotism in Simple Words

In simple words, patriotism is a sense of responsibility, love, and respect towards one's nation. It is also identified by a sense of unity as well as concern for other citizens. A patriot puts the nation first, before his/her own issues. It is identified by a deep sense of duty towards the nation even above self.

Examples of Patriotism

Indian freedom struggle is the best example of patriotism. When East India came to India, the latter was a disintegrated group of small to large kingdoms, having their own governance and rules.

Subsequent British atrocities and unjust trade policies instilled unrest among the original inhabitants of the continent. This unrest consequently led to a territorial unity arising more out of the need of the time than anything else.

Kingdoms and their subjects knew that they have to stay united if they ever have to fight the British out of their land. This developed the concept of one nation that is India and zeal to defend her freedom and the right of her inhabitants. This feeling of risking ones' own life for the freedom of the nation and her people is nothing but patriotism.

The history of Indian freedom struggle is replete with many patriots who never gave it a second thought before sacrificing their lives and belongings for the freedom of the motherland.

Subhash Chandra Bose, Bhagat Singh, Chandrasekhar Azad, Mahatma Gandhi, Lala Lajpat Rai are few patriotic names that have given their all to the service of the nation.

Modern Day Patriotism

Patriotism today has become a broader concept than it was a century before. Today, patriotism is in participating in national development and taking part in national festivals, enthusiastically. It is not necessarily identified by fighting for the nation and for the rights of its people, but also by working for its improvement and ensuring the prevalence of democracy.

Conclusion

Patriotism is an essential requirement for democracy to be established and for it to be successful. India is a perfect example of how patriotism acts as the binding principle

between different communities, who together participate in nation-building keeping the interest of the nation before self.

Patriotism is a sense of love for one's motherland and ethnic roots. There is much similarity between patriotism and nationalism, but the former includes a patriotic and unconditional love for the motherland. It is an ideology that inspires citizens to defend their motherland till their last breath.

Types of Patriotism

There are primarily two types of patriotism namely, blind patriotism and constructive patriotism, that we will discuss now.

Blind Patriotism

Blind patriotism is identified by a strong and assertive love for the nation and heritage, often compromising with human rights. Let us understand it with a simple example – Self-declared patriotic groups harassing couples at market places and parks, in the name of preserving the conservative culture of the land, is an example of blind patriotism. People of groups with blind patriotism; tend to think that their ideology is in the best interest of the nation, even if it sidelines the basic principles of democracy and human rights.

Constructive Patriotism

Unlike blind patriotism, constructive patriotism has democratic principles at its core. There is a feeling of oneness and a sense of responsibility towards fellow citizens. There is also an urge to contribute to the nation's progress and growth as well as its safety. The concept of constructive patriotism is to put the interest of the nation before self. It is constructive patriotism that compels a soldier to defend his/her national borders as a primary duty. His/her own family comes after the service to the nation and its safety.

Qualities of Patriotism

There are few qualities of patriotism that are evident in the person or in the society. When we talk about the qualities of patriotism, it must be kept in mind that it is constructive patriotism that we are talking about. Following are some of the qualities of patriotism –

Love for the nation

Patriotism includes an undeniable love for the nation. There is a visible zeal in the person or community, for doing something for their motherland. It could be anything from defending territories to helping fellow citizens to take part in national activities.

Concern for Fellow Citizens

This is also an important quality of patriotism identified by a sense of responsibility and accountability towards fellow citizens. For example, a soldier defends the boundaries keeping in mind that he/she is defending the millions of families of fellow citizens. Similarly, a patriot will always long for helping fellow citizens in need. There is a general sense that the nation is not separate from its inhabitants and the interest of both needs to be protected.

Sense of Sacrifice

This is indeed the most important characteristic of patriotism. A true patriot never hesitates in sacrificing his/her own life to the service of the nation. There is even a sense of pride in sacrificing all for

the nation. Patriots don't repent their losses; rather they derive pleasure from the sacrifices.

Taking part in nation-building

You don't necessarily need to be a soldier or a revolutionary to be a patriot. You can be a simple citizen engaged in his/her day to day activities, yet be patriotic. If you take part in nation-building activities, participate in national festivals, keeping always the growth of the nation and concern for fellow citizens, you too are very much a patriot.

Conclusion

Patriotism must be viewed together with unity, love for the nation and citizens, and also an urge to do something for the nation. It is not a separate entity but the inclusion of many nationalistic feelings and activities with the interest of the nation and its people at the core.

ARTICLE ON DIGITAL INDIA

SAPANA HARENDRA MESHRAM B. Com. III

The world today is not in any way similar to the kind of world it was six to eight decades ago. Earlier, nobody knew what to do with a cell phone, a laptop or an internet connection. Today, on the contrary, from every kid to every adult, everyone knows that they can survive any situation if they have a good cell phone and a stable internet connection. The process of digitization has been on the go for many years now, focusing on building a completely digital future world. This article on Digital India will rivet on the emergence and significance of digital transformation around the world, especially in India.

THE ADVENT OF DIGITIZATION

The beginning of digitization can be said to date back to the time when computers first came into existence. It has been evolving since then, and it has now transformed almost everything human beings are associated with, including the way we communicate, shop, work, bank, play, relax and keep ourselves entertained.

The era of digital transformation started moving forward with the introduction of magnetic disks and random access data by IBM. It was used in the United Airlines' reservation system for the first time in 1958.

GOING DIGITAL

Scientists and researchers have been working hard to provide consumers with advanced and improved digital technology every now and then. As discussed earlier, the digital revolution commenced in the latter half of the twentieth century and has been evolving and always becoming better. With major goals like financial inclusion, access to trade and commerce and enhancing connectivity, the digital revolution has always taken a step forward with every new invention as it provided the world with nothing but the best every single time.

The whole world has now become completely dependent on digital technology to the extent that every industry, irrespective of the kind of service they provide, has shifted to using digital systems to work with. It is evident that digital technology is not a choice anymore but an integral and fundamental part of every organisation. There is a growing and inevitable need for digitalization across different fields. Even when you go in for an interview, there is one main prerequisite that is expected of you – are you tech-savvy?

DIGITAL INDIA

Being a developing country amidst the various other developed

countries of the world, India has been striving hard to keep up with the fast pace growth of the world around it. Digital India is an initiative taken by the Government of India with a vision to make India a country that is digitally empowered with improved online infrastructure. It was established by Prime Minister Narendra Modi on the 1st of July, 2015, with the aim of providing high-speed internet network access to rural areas and improving their digital literacy. Its main objectives are to work on digital empowerment, governance and services and accessibility of digital infrastructure for each and every citizen.

Managed by a Monitoring Committee headed by the Prime Minister of India, a Digital India Advisory Group under the leadership of the Minister of Communications and IT, and an Apex Committee led by Cabinet Secretary, the Digital India campaign has completed six years of innovative ideas and practical solutions that have been transforming the nation as a whole. It has been working to provide opportunities for all citizens to be able to avail digital services, governance, knowledge and information.

Digital India
Power To Empower

PROMOTING DIGITAL LITERACY

IDEAL VILLAGE

■ **ABHISHEKH ARUN CHAUDHARI** B.A. II

'The house in the village
is Kaularu where momories
go before blue bird of my heart'

My village is located right in the lap of nature. The village is blessed with a beautiful beach on both sides.The special feature of this sea is that there is the blue sea on one side and a white sea on the other. Fortunately, both the sides are clean even today as the locals and tourists who visit there take care to ensure that there is no litter on the beach. Therefore, the experience of walking in a clean open environment on the beach in the morning and evening is very unique!

Above the sea coast are high mounting Ranges. The view of the mountain ghats is quite pleasing to the eyes, a combination of joy an wonder. On the mountain black ridges are seen spreading for and wide. From the high mountain, Amrai, Coconut leaf gardens can be seen very small. The motifs of Kaularu House is also seen.

We have a lot of rain so Kaularu house are coming of their roofs. By the grace of Varuna Raja, there is aboundant rain so even during the four months after the rains, the village wells have plenty of water. Features of the house are Tulasi Vrindavan in the court yard right in front of the door, gadga with mud and stone fence around the house. In this courtyard we gather for chat concerts during Diwali or during summer vactions.

It is impossible to put into words the experience of sitting till late in the courtyard in a moonlit night and reliving old and new memories.

in the center of the village is the ancient temple of a Navalai; this the village deity of the village. The temple has large and spacious. There is a tall stone lighthouse in the premises.

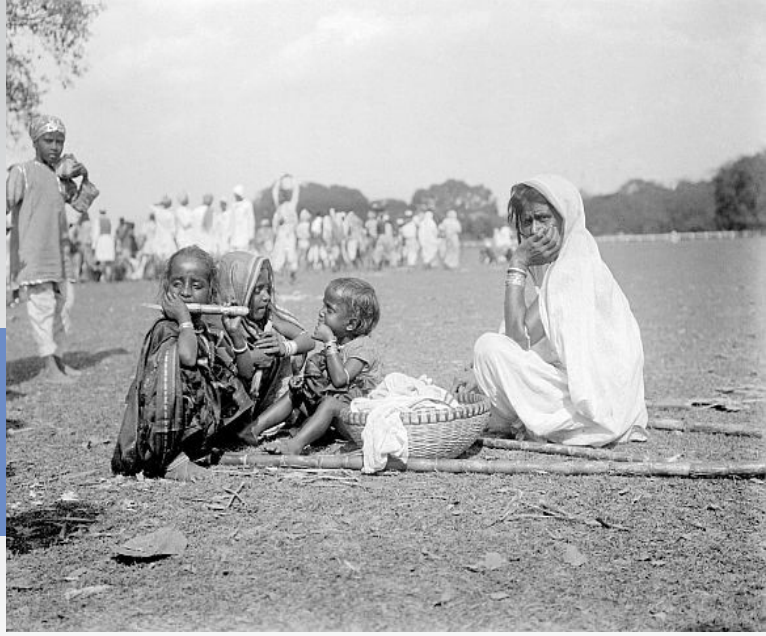

PRE - INDEPENDENCE I NDIA

■ **VISHNAVI DILIP TITIRMARE,** B.A. III

'India also known as Bharat, is a union of states. It is a sovereign socialist secular Democratic Republic with a parliamentary system of government'

Before Independence, the condition of Indians was very pathetic as they were under the rule of Britishers. In 1750 India was in effect administered by the East India Company rather than directly by the British Crown for administrative purpose the country was divided into three main areas known as the Bengal Bombay and Madras Presidencies. Each presidency had a council to oversee it and had its own army. The East India Company originally established in 1600, gave its members exclusive tabling rights in a vast area that included much of India. Gradually became a territorial power administering India on behalf of the British Government.

Stories about the British and Indian confrontation in Delhi in 1857 the Sepoy Mutiny are Bahadur Shah Zafar. Tatia Tope of Gwalior, the Rani of Jhanhi all joined in the rebellion their war was not for a private Kingdom they were fighting for freedom. This was technically India's First National War of Independence.

Uprising the British Crown formally took over the reponsibility of ruling India form the British East India Company. Meanwhile in the Indian Society a cultural revolution had been taking place even before the uprising of 1857. Sati was banned the Arya Samaj was a new religious alternative education for women was encouraged and a whole new breed of intellectuals and freedom fighters were making their presence felt.

Indian National Movement came the Stalwarts of the Indian freedom movement. Bal Gangadhar Tilak the first nationalist leader with a deep understanding of Inda's grassroots and a idea of 'Swadeshi' then came Mahatma Gandhi and non-cooperation movement and the seeds for on independent India were sown. India couldn't have acquired independence without the efforts of numerous extraordinary freedom fighters. Leaders like Mahatma Gandhi, Jawaharlal Nehru, Rani of Jhansi, Bhagat Singh etc.

On the mignight 15th August 1947, India got freedom from the rule of British Empire. It reminds us of the Sacrifice of thousands of people behind the independence of India from British Colonial Rule. It is important it makes us feel proud and gives us a chance to honour all the freedom fighters and all the people who participated in the struggle of freedom.

VARIOUS HISTORICAL EVENT RELATED TO INDEPENDENCE

■ **MITALI SHAILEN MANDAL** B.A.III

While everyday was a struggle for the Indians fighting for their freedom, there were some key events that rattled the British monarchy.

India has had a rich and varied history, one that isn't devoid of any struggles. For 200 years, India struggled to free itself from the shackles of the British Raj, making the fight to freedom a long-drawn one. While every day was a struggle for the Indians fighting for their freedom, some key events rattled the British monarchy, enough for India to awaken to its freedom on August 15, 1947. On India's 75th Independence Day, let us take a look at the key events from Freedom Struggle: India's First War of Independence, also known as the Sepoy Mutiny, was the first time Indians united against the British Raj. This rebellion led to the dissolution of the East India Company's rule in India and shifted the powers of the Company to the British Crown, in 1858.

India's lesser-known freedom fighters who vanished from the pages of history in pics.

ESTABLISHING THE INDIAN NATIONAL CONGRESS IN 1885

In 1885, the Indian National Congress was established. It became the leading party alongside the Muslim League and led the nation in the Freedom Struggle.

1915: RETURN OF MAHATMA GANDHI TO INDIA

In 1915, the Father of the Nation Mahatma Gandhi returned to India from South Africa.

LUCKNOW PACT OF 1916 :

The Lucknow pact was an agreement between Congress and the Muslim League. Muhammed Ali Jinnah had a strong role to play. As a member of both, the League and the Congress, he made both the parties agree that they would put more pressure on the British so that they adopt a more liberal approach to letting Indians run their country.

1917: THE CHAMPARAN SATYAGRAHA :

In 1917, Gandhi led an uprising of the farmers of Champaran, who were being forced to grow Indigo and were not even being compensated enough for it.

JALLIANWALA BAGH MASSACRE :

In 1919, the British government had released an order banning public gatherings to punish civilians for their 'disobedience'. However, unaware of this order, thousands of Indians gathered at the Jallianwala Bagh in Amritsar, on April 13, to celebrate the festival of Baisakhi. Brigadier-General Dyer called in troops and ordered them to open fire for

10 mins at the mass gathering. The troops had also blocked the main entrance so no one could flee. Many jumped in wells to save themselves. As per the official records of the British, 350 people died in the massacre, but Congress claims the number was as high as 1,000 people.

It was this event that prompted the start of the Non-Cooperation Movement.

NON-COOPERATION MOVEMENT :

In 1920, Mahatma Gandhi took charge of Congress and started the Non-Cooperation Movement. The movement was non-violent and saw people not buying British goods, supporting local artisans and handicrafts, and picketing alcohol shops. He went around the country explaining the tenets of the movement to the masses. The movement came to an end in 1922, when a protest at Chauri Chaura police station turned violent.

RETURN OF SUBHASH CHANDRA BOSE TO INDIA :

In 1921, Subhash Chandra Bose quit his high-paying ICS job in England to join India's struggle for Independence. Shortly after his return, he joined the Congress. He started a newspaper titled 'SWARAJ' He was sent to prison in 1925 and was released in 1927. Upon his release, he was made the President of the All India Youth Congress and the Secretary of the Bengal State Congress. In 1930, he became the Mayor of Calcutta.

PURNA SWARAJ ON JANUARY 26, 1930 :

On January 26, 1930, the Indian National Congress declared the independence of India which the British did not recognize.

आन देश की शान देश की,
देश की हम संतान है
तीन रंगो से रंगा तिरंगा,
अपनी ये पहचान है।

हिंदी विभाग

भारत की आजादी में सुभाषबाबू का योगदान

■ **विशाखा लेनगूरे** बी. ए. भाग-३

नेताजी सुभाषचंद्र बोस ने कटक ओडीशा मे २३ जनवरी १८९७ एक कायस्थ परिवार में जनम लिया. पिता का नाम जानकीनाथ बोस और माँ का नाम प्रभावती था उनके पिता कटक शहर के मशहूर वकील थे। वे बंगाल विधानसभा के सदस्य भी रहे. सुभाषचंद्र बोस को और आठ भाई व छह बहने थी. सबसे छोटो होने के कारण वे घर मे लाडले थे। प्रोस्टेट स्कुल से प्राइमरी शिक्षा और रेवेनेशा कालेजिएट ज्यु कॉलेज में पढते समय उनपर प्रिन्सीपल बेनीमाधव दास के व्यक्तित्व का प्रभाव पडा। १९१५ मे ज्यू कॉलेज से उत्तीर्ण हुए और १९१९ मे बीए ऑनर्स कलकत्ता विश्वविद्यालय से प्रथम श्रेणी पास हुए। १९१९ बाद में के आय.सी.एस करने इंग्लंड गए इसी दौरान उनपर स्वामी विवेकानंद और महर्षी अरविंद घोष के विचारो का प्रभाव पडा उन्होने भारत सचिव इ. एस. मोन्टेग्यू को त्यागपत्र दे दिया और स्वंतत्रता सेनानी देशबंधू चित्तरंजन दास के साथ स्वतंत्रता आंदोलन मे कार्य करने हेतू देशबंधू दास को इंग्लंड से चिठ्ठी लिखी। इसके बाद भारत आने पर रवींद्रनाथ ठाकूर की सलाह सें १९२१ मुंबई आए और गांधीजी से मिले। इस तरह सुभाषबाबू का आजादी के आंदोलन में प्रवेश हुआ।

जवाहरलाल नेहरू, मोतीलाल नेहरू के साथ उन्होने आजादी के आंदोलन चलाया। उन्होने संपूर्ण स्वराज्य की मांग कीं। अंग्रज सरकार ने इसका विरोध किया और सुभाषबाबू क्रांतीकारी होकर २६ जनवरी १९३१ को कोलकाता मे राष्ट्रध्वज फहराकर विशाल आजादी का मोर्चा निकाला अंग्रजोने लाठिया चढाई और सुभाषबाबू को जेल मे डाला । इसी दौरान भगतसिंह जैसे क्रांतीकारी भी जेल मे उन्होने माफी मांगने से इनकार किया । भगतसिंग केस के कारण सुभाषबाबू के गांधीजी से मतभेद हुए और अलग से स्वतंत्रता आंदोलन चलाने लगे। बाद में विदेश चले गए। उस दौर व्दितीय विश्वयुद्ध के बादल छा गए थे। अंग्रेज सरकार को भारत सरकार चलाने की कठिनाई आरही थी। इस कठिनाई का लाभ उठाकर आंदोलन तीव्र किया जाए और भारत को आजादी हासील की जाए ऐसीही उनकी योजना थी । गांधीजी इसके लिए सहमत नही थे । इस बीच सुभाष बोस एक बार काँग्रेस का अध्यक्ष बन चुके थे । फिर वे दुबारा अध्यक्ष नही बनना चाहते थे। सुभाषजी बिमार पड गए। अपनी पार्टी की तरफ से अपने आंदोलन को

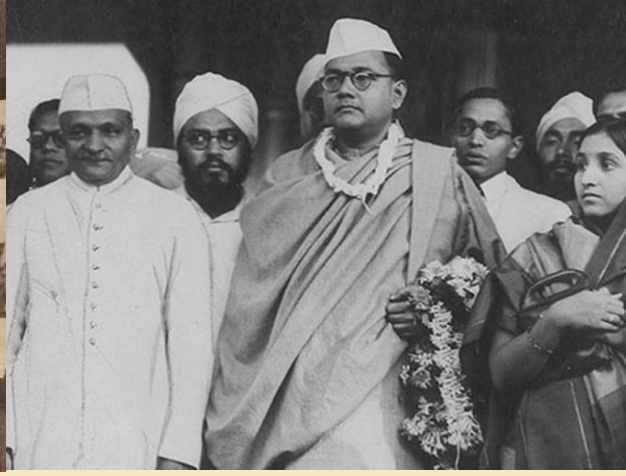

सहयोग ना मिलने पर उन्होने १९३९ को काँग्रेस छोड दिया और १९३९ को फारवर्ड ब्लॉक नाम की पार्टी स्थापन की और उसी झंडे के प्रतिक तले आजादी का आंदोलन शुरू किया।

आजाद हिंद फौज और नेताजी : अंग्रजो के खिलाफ उठने के लिए नेताजी ने खुद का संगठन बनाया। उन्हाने रासबिहारी बोस के साथ आजाद हिंद फौज का गठन मजबूत किया और जपान, जर्मनी के सैनिको के सहयोग से 'जय हिंद' का नारा दिया और 'तुम मुझे खून दो मै तुम्हे आजादी दुंगा यह नारा भी इसी आंदोलन से प्रचलन मे आया। दुसरे विश्व युदध के कारण अंग्रेज सरकार भारत सरकार चलाने पर कमजोर पड रह था। इसी का लाभ उठाकर जर्मनी और जपान की सहायता से फौज हासिल कर अंग्रजो के खिलाफ युध्द छेडने उनकी योजना थी। इसकी भनक लगने पर अंग्रेज अब उनके पिछे पड गए थे। ब्रिटिशोने रास बिहारी बोस की आजाद हिंद फौज पर पाबंदी लगा दी । उस समय सुभाषचंद्र बोस आजाद हिंद फौज के सुप्रीम कमांडर बन गए थे। गांधीजी से सहयोग मांगा लेकीन मिला नही। आजाद हिंद सेना को जर्मनी, जपान, फिलीपाईन्स, कोरीया, चीन, इटली जैसे कई देशो ने मान्यता दी सहयोग दिया। इस देश के हजारो सैनिक उनकी आजाद हिंद सेना मे भरती हुए और इनकी सहायता से सुभाषबाबू ने अंग्रेजो के खिलाफ सशस्त्र युध्द कर आजादी हासील करने की गुप्त योजना बना रहे थे। सिंगापूर, ब्रम्हदेश, मलाया जैसे कुछ देश अंग्रेजो से मुक्त भी किए। उन्होने कोहिमा युध्द लढा और इससे आजाद हिंद फौज मे कमजोरी आयी। उनसे जपानी सेना पिछे हट गयी। सुभाषजी की शक्ती कम पडी मगर उनकी देश को आजादी दिलाने की आकांक्षा इससे कम नही हुई। लेकीन मलाया, सिंगापूर, ब्रम्हदेश जितकर, जपान और जर्मनी के साथ मिलकर उन्होने २१ ऑक्टो १९४३ को भारत मे हंगामी सरकार बनाया। १९४४ को अंदमान निकोबार मुक्त कर शहीद स्वराज्य बनाया दुसरे विश्वयुध्द मे जपान, जर्मनी हार गई इनके सैनिकोने आजाद हिंद सेना छोड दिया। आजाद हिंद सेना कमजोर हुई सुभाषबाबू अकेले पड गये। १८ अगस्त १९४५ मे बँकाक से टोकिया जाते समय उनका प्लेन एक्सीडेंट हो गया और उनका निधन हुआ।

आजादी के अमृत महोत्सव में युवाओ का कर्तव्य

■ **अक्षय घुबडे** बी. ए. भाग ३

भारत को आजादी मिलने बाद अब ७५ साल हो रहे है। हर २५ साल बाद अमृत महोत्सव मनाया जाता है। १५ अगस्त २०२२ ते १५ अगस्त २०२३ तक यह ७५ वी सालगिराह मनाने अवसर अब आ गया है। भारत के मा. प्रधानमंत्री ने यह महोत्सव देशभर मनाने का ऐलान किया। इसके पिछे उनका अपना एक मकसद है। देश के युवाओं को आजादी के इतिहास को याद दिलाना है। किसी भी परतंत्र देश को स्वतंत्रता हासिल करने के लिए जान माल की कुरबानी देनी पडती । इस कुरबानी का इतिहास युवाओ मे जिंदा रहे ताकी देश दुबारा परतंत्र ना हो। प्राचीन भारत न कई बार परतंत्रता का दुःख सहन किया मगर तब राजेशाही थी। अब की बार भारत स्वतंत्र हुआ और नई व्यवस्था गणतंत्र के व्दारा चलायी जा रही है। ऐसे में भारत के युवाओ ने अपने पूर्वजो व्दारा कडी मेहनत से हासिल की यह व्यवस्था फिर से पराधीन ना हो इसके लिए दिनरात, तन, मन, धन, मस्तिश्क और एकता की कसम लेकर अखंड जागृत रहना है। भारत की फिर से सोने की चिडीयाँ बनाना है।

एकता का भाव : भारत बार बार पराधिन होने का कारण ढुंढा तो हजारो सालो से भारत ग्रिक, हुन, डच, फ्रेंच, पोतृगिज, मुगल, ब्रिटीश कई देशो के लोगो से परास्त होने का कारण। भारत मे आपस मे बंधुता नही थी। भाईचारा नही था। यहा के सरदारोने छोटे छोटे स्वार्थो से विदेशी लोगोंका साथ दिया और अपने देश को परास्त करने का काम किया। इसिलिए आज के युवा सदैव देश के प्रती एकता और समर्पण का भाव रखे। जाती, जन्म, वंश, भाषा प्रदेश के भेदभाव का खयाल मन से निकाल कर 'पहले भारतीय और अंतिमता भारतीय' ऐसे एकता भाव मन में रखे।

नई व्यवस्था का सदुपयोग : आजादी मिली इसका मतलब मन माफिक कुछ भी करने की आजादी नही। युवा ऐसे काम कतई ना करे जिसे देश की अखंडता मे बाधा हो। हर समाज, हर संस्था, हर क्षेत्र मे देशहीत सर्वोपरी समझकर अपना कर्तव्य निभानेकी कसम युवाओ ने उठानी चाहिए। गणतंत्र व्यवस्था मे हर युवा युवती को मनामाफीक पढने लिखने की आजादी ली है। अपने युवाओ ने ऐसी शिक्षा जरूर हासिल करना चाहिए। मगर अपने युवा ज्ञान लेते, अधिकारी बनने और विदेश मे जाकर नौकरीया करते। अपने ज्ञान से दुसरे देश को अमिर बनाते। काश यह ज्ञान अपने देशो की तरक्की को लगाया गया तो देश शक्तीशाली बन सकता ऐसेही युवाओ कि सोच रहे।

परंपरा और पुर्वजो का सम्मान : अपने देश की परंपरा में हम पैदा हुऐ पूर्वजो और परंपरा ओ सम्मान दे। भलेही नई सोच, नया विज्ञान के कारण देश और दुनिया करीब आगयी मगर लोग घरसे दुर जा रहे । मोबाईल, टिव्ही और इलेक्ट्रॉनिक चिजो मे दिखाया जानेवाला संदेश सच मानकर, बुजूर्ग, माता, पिता और आदर्श को अपमानित करने लगे यह ठिक नही। नए जमाने की जानकारी समझाकर उनके प्रति मन मे आदर रखे।

बुध्दिवादी और दूरदर्षी बने : आज हर युवा दुसरो से आगे बढने का मौका ढुंडते है। यह स्पर्धा ईर्षाभाव पैदा करती है। मुझे तरक्की करना है ऐसा न समझकर हमे तरक्की करना है ऐसी सोच रखने से स्नेहभाव बढता है

यह स्नेहभाव कायम रखना जीने का मकसद बना ले। ऐसे युवाओ की सोच हो। हर चिज दुसरे के भरोसे छोडने से बेहतर है खुद से शुरूवात करने का संकल्प ले। इसके लिए बुध्दीवादी बने युवा ऐसे होने से देश एक सूत्र मे बंधा रहेगा।

संविधान के प्रती निष्ठा और संकल्प ले : देश को एक सूत्र में बांधकर रखने का संविधान संकल्प करता है। जनता का यह एफिडेव्हीट है, हलफनाफा है अंडर टेकींग है। हम उसे खुद तोडते है तो देश मे एकता, न्याय, स्वतंत्रता, समता, बंधुता बरकरार नही रहेगी । इसिलीए इन मूल्यो को मजबुती दिलानेवाले संविधान के प्रति निष्ठा रखे सहयोग दे।

इसलिए आज के युवा संशोधको ने ज्ञान, विज्ञान और इंटरनेट के नए नए मार्ग ढुंढकर आज के विकास के लिए मशिने इजाद कर नए युवाओं को रोजगार के अवसर पैदा करे।

आजादी का आंदोलन और डॉ. आंबेडकर

■ **हितेश ठाकरे,** बी.ए. भाग ३

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर एक सामाजिक, आर्थिक विचार रखनेवाले महान विचारक के रूप मे जाने जाते है। लेकीन उन्होने देश के लिए दिए गए योगदान के बारे मे बहुत कम जानकारी होने के कारण उन्होने देश के लिए कुछ नहि किया ऐसे कुछ व्देषबुध्दी लोग उनके बारे मे गलत धारणा प्रचारीत कर रहे है। जेल मे जाना, आंदोलन करना, स्वतंत्रता मोर्चा मे सहभाग देना यही देशभक्ती नही होती। अन्यथा करोडो लोग जो जेल नही गए रास्ते पर आंदोलन नही किए वो सब देशद्रोही कह जाऐंगे और गिनेचुने सौ पचास लोग राष्ट्रभक्त और देशभक्त कहने के लायक रहेंगे। स्वतंत्रता सेनानी की जान बचाने वाले भी देशभक्त ही है। बाबासाहब ने चिरनार गोलीबारी केस के आठ, नऊ और दसवे आरोपी का मोफत में केस लढकर स्वतंत्रता संग्राम मे योगदान दिया।

मै पहले भारतीय और अंतिमता भारतीय : कर्नाटक और महाराष्ट्र की सीमावाद की समस्या थी तब डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ने उस समस्या पर अपनी टिपणी करते हुए कहा था 'कुछ लोग कहते है की व्यक्ती पहले और बाद मे देश, कुछ कहते है देश पहले और बाद मे व्यक्ती (सिटीझन) मगर मेरा कहना है की इस देश के आदमी ने पहले भारतीय और अंतिमता भारतीय यह मानने से ही वो सच्चा देशभक्त हो सकता है। यह बाबासाहब आंबेडकर का कहना सच्चा देशभक्ती की मिसाल नही तो और क्या है? देश की आजादी का आंदोलन चल रहा था तब ब्रिटीशोने मिलीटरी भर्ती मे भेदभाव करके अच्छूतो की भरती पर पाबंदी लगायी उसके लिए आंदोलन और कानुनी लढाई लढकर सभी को सेना मे भरती का हक दिलवाया। क्या भेदभाव मिटाना और जनता को एक सूत्र मे पिरोना देशभक्ती नही है तो क्या है? उन्होने दिन दु:खितो को शिक्षा और स्वाभिमान का हक देकर देश की मुख्यधारा मे लाया जाने वाला देशद्रोह कैसे हो सकता है। इस देश के नागरिको को समता का अधिकार दिलाना देशभक्ती ही तो है। भारत के कुछ राजनेता प्रांतीय विधीमंडल मे दलित वंचितो को एम.एल.ए. बनाने के खिलाफ थे उस समय भी इंग्रेजो से कानुनी लढाई लढकर डॉ. आंबेडकर ने उन सभी को राजकीय हक दिलाए। यह भी उनकी देशभक्ती है। अगर ऐसा नही होता तो आजादी के बाद हर नेता दबे कुछलो और दिन दुखितो, वंचितो को सम्मान दिलाने में राजनिती करता हूँ ऐसा क्यू कह रहा है? मतलब आजादी के लिए लडना देशभक्ती है तो देश की जनता को सामाजिक, आर्थिक गुलामी से मुक्ती दिलाना और सेवा करना भी देशभक्ती है। इसिलीए डॉ. आंबेडकर एक सच्चे देशभक्त थे। उन्होने संविधान निर्माण किया और देश के हर नागरिक को चाहे वह गरिब हो या अमिर, पुरूष हो या स्त्री सभी को समान अधिकार प्रदान किया यह उनकी सबसे बडी देशभक्ती है। आज कई प्रदेश के लोग चाहकर भी वो देश से टूटकर अलग नही हो सकते। संविधान के कानुनो धाराओं व्दारा उन्हे ऐसा बांध लेना भी एक देशभक्ती है।

राष्ट्रनिर्माण : डॉ. बाबासाहब आंबेडकर कहते है की, जब तक देश के सभी लोग जन्म, जात, भाषा, प्रांत को भूलकर देश सर्वोपरी मानेंगे तब देश राष्ट्र (नेशन) बनेगा। संविधान ने ऐसाही काम किया इसलिए

राष्ट्रनिर्माण का कार्यही संविधान है। बाबासाहेब ने यह काम करके उन्होने राष्ट्रनिर्माण किया है। देश को गणराज्य बनाने के लिए न्याय, स्वातंत्र, समता और बंधुता के मुल्यों पर खडा करना देशभक्ती है। संविधान में कलम १४ से १७ तक धर्म, वंश, लिंग, जात, जन्म से भेद मानना गुनाह है यह सभी वर्गो की आजादी है।

गोलमेज परिषद मे आजादी कि मांग : १९३१ को डॉ. आंबेडकर गोलमेज परिषद मे कहा था। नया भारत सरकार लोगो से लोगों के लिए चलाए जानेवाला सरकार हो। हम दलितो के साथ देश की आजादी कि मांग कर रहे है ''ब्रिटिश भारत आने के पहले हमे सार्वजनिक कुओपर पाणी नही भरने दिया जाता था, हमे मंदिर प्रवेश बंदी थी। पोलीस प्रवेश भरती बंदी, लष्कर भरती बंदी थी । ब्रिटीश आने के बाद क्या हमे यह हक मिला? फिर ब्रिटिश सरकार आने से हमे क्या फायदा? हमारे पुरखे ब्रिटिशो के आने के पहले दुःखी थे और आज भी वह दुःखीही है। हमारे किसान, कामगारो को जमिनदार, पुंजीपती लुट रहे है। ब्रिटिशो से हमे यह न्याय नही मिला इसलिए हमको आजादी चाहिए यह डॉ. बाबासाहब आंबेडकर की मांग आजादी का आंदोलन ही हैं।

इसिलीए स्वतंत्रता सेनानी की वकिली करने वाले अमिरो, गरीबो को आदिवासी दलितो को आर्थिक और धार्मिक आजादी देने वाले, जमिनदारोसे और सावकारोसे किसानो को आजादी देणे वाले धर्मगुरुओ से महिलाओ को आजादी देने वाले डॉ. बाबासाहब आंबेडकर स्वतंत्रता सेनानी और राष्ट्रभक्त थे।

समाज संस्कारहीन बनकर न रह जाये

■ **प्रितम गेडाम** एम.ए. मराठी भाग २

आज हमारे आसपास का जो माहौल है उसे देखते हुए तो यही महसूस होता है कि लोगों का व्यवहार लगातार संस्कारो की सीमा लांघकर दुर्व्यवहार की ओर बढ़ रहा है। जंगली जानवरों से ज्यादा क्रूर मनुष्य के कृत्य, जिससे मानवता हर पल शर्मसार हो रही है। हर ओर द्वेष, लोभ, अपराध, जुल्म, छल, कपट, नशाखोरी, भ्रष्टाचार, मिलावटखोरी, झूठ, घरेलू कलह, शोर, प्रदूषण अपने चरम पर नजर आता है। बच्चों में बढ़ता अपराध और नशा एक बड़ी समस्या बनता जा रहा है। कहीं संयुक्त परिवार टुटकर छोटे टुकडों मे विभक्त हो रहे है तो कहीं रिश्ते तार-तार हो रहे है। आज के समय में लोगों के लिए आत्मसन्मान, स्वाभिमान, ईमानदारी, कर्तव्यनिष्ठा, समर्पण, समाधान, धैर्य, परोपकारिता, समता व बंधुता जैसे शब्दों का कोई मोल नजर नहीं आता है। अभी पैसा ही सब कुछ है चाहे वह किसी भी तरह से कमाया जाए, हर कोई सिर्फ अपना हित देखता है, चाहे उसके लिए कितनों का ही हक क्यो न छीनना पडे। ऐसा संस्कार विहीन समाज राष्ट्र को बर्बादी की ओर ले जाता है जहां हर तरफ समस्या ही समस्या होती है।

हर क्षेत्र में कार्यरत व्यक्ती को पता होता है कि उनके विभाग में कहाँ और कैसे उचित-अनुचित व्यवहार किया जाता हैं फिर भी सब मौन धारण कर तमाशबीनों की भूमिका निभाते है। गलत बात को कोई भी रोकना नहीं चाहता, जिससे गलत काम को लगातार बढ़ावा मिलता है। अब तो गलत वालों का समूह बढ़ता जा रहा हैं और सच की राह पर चलने वालों का समूह घट रहा हैं, ऐसा प्रतीत होता है। दूसरे की समस्या की गंभीरता का पता तब तक नहीं चलता, जब तक कि समस्या खुद पर न आ जाए। एक ही कार्यस्थल पर कार्यरत होते हुए भी, सहकर्मी एक-दुसरे की टांग खिंचाई मे लगे रहते है, आपस मे मधुर व्यवहार दर्शाकर भी द्वेष भावना बनाये रखते है, अब तो यह ढोंगी व्यवहार आस-पडोस व रिश्ते-नातों मे भी खूब नजर आता है। आखिर हमारा समाज तरक्की कर रहा है या अनैतिक हो रहा है, लोगों की कथनी-करनी में अंतर अर्थात बाहर दिखावे की जिंदगी और निजी जिंदगी अलग, ऐसी दोगली जिंदगी जीना अब सामान्य हो गया है। खुद के फायदे की बात है तो गलत भी सही है और जब दूसरे के फायदे की बात हो तो गलतियां ढूंढनी शुरू होती है। फैशन, स्टेटस सिंबल और दिखावे के नाम पर लोग जिंदगी बर्बाद कर रहे हैं। बच्चों के रोल मॉडल अब देशभक्त, समाजसेवी नहीं बल्कि फैशनेबल फिल्मी सितारे बन गये है। हमें टेलीविजन और मोबाइल, सोशल मीडिया के फायदे-नुकसान के प्रति सजग होना आवश्यक है।

जो व्यक्ति जितने ऊँचे पद पर आसीन होता है, वह उतना ही कार्य के लिए जनता के प्रति जवाबदेह और जिम्मेदार होता है। हम अक्सर समस्या के लिए एक-दूसरे पर दोष मढ़ते है लेकिन जिन्हें हम मतदान द्वारा चुनकर समाज के विकास के लिए सत्ता पर विराजमान करते हैं उनसे ही सवाल पूछने से हम खुद कतराते हैं। जितना रौब या समझाइश हम अपने घर पर दिखाते है उतनी हिम्मत हम अपने अधिकारों के प्रति क्यों नहीं दिखाते? सरेआम सरकारी नियमों की

धज्जियां उड़ाई जाती है। मासूमो के मजबुरी का फायदा उठाने के लिए लालची लोग गिद्ध की भांति नोच खाने के लिए सदैव तत्पर रहते है। ऑक्सीजन की अहमियत जानते हुए भी बड़ी संख्या में पेड़ काट दिए जाते हैं, खुद के छोटे–से फायदे के लिए प्रदूषण, नशा और मिलावटखोरी द्वारा मासूम लोगो को स्लो पॉइजन देकर गंभीर बीमारियों से ग्रसित करके तडपाकर मारा जा रहा है। लोग घर के सामने की सड़क को भी अपनी निजी संपत्ति की तरह उपभोग की वस्तु मानकर धीरे–धीरे अतिक्रमण करके सडक कम कर देते है लेकिन ये कभी नहीं सोचते कि हमारी छोटी सी गलती दूसरों के लिए कितनी दर्दनाक साबित हो सकती है। एक तरफ भुखमरी से जाने जा रही है तो दूसरी तरफ हजारों टन अनाज बर्बाद हो रहा है। हर दिन हम अपने सामने कई समस्याएं देखते हैं, अर्थात एक की लापरवाही, भ्रष्टाचार की सजा दूसरे भुगतते हैं लेकिन कोई कुछ नहीं कहता, तो कोई अपने पद का दुरुपयोग करता है, तो कोई पहचान और सिफारिश से ईमानदारों का हक छीन लेता है। लोग अक्सर सरकारी नियमों का उल्लंघन और असभ्य भाषा व्यवहार का प्रयोग करते है, खुली जगह कचरा जलाते है या फेंकते है, हमेशा लड़ने–झगड़ने के लिए तैयार रहते है, बच्चों के सामने ही सफेद झूठ बोलते है या उनसे झूठ बुलवाते है। लोकलाज, फालतू की झंझट ऐसा सोचकर, सच डरकर और बुराई डराकर जी रही है। हर समय आम मनुष्य को डरकर जीने की आदत हो गई है।

अब मनुष्य का दर्जा, प्रतिष्ठा उसकी दौलत तय करती है न कि उसके सदगुण। एक रुपये कीमत की वस्तु को झूठ दिखावे का लेबल लगाकर सौ रूपये मे बेचा जाता है जबकि अच्छी वस्तु को लागत का भी मोल नहीं मिलता, ये सत्य परिस्थिति है। हमारे देश में जनसंख्या तेजी से बढ़ रही है फिर भी अनाथालयों से अधिक वृद्धाश्रम बढ़ रहे हैं क्योंकि घरों में बुर्जुगों का वर्चस्व और सन्मान कम आंका जा रहा है। आज मानव उपभोग की वस्तु बनकर रह गया है, जब तक फायदा है तब तक महत्व है, जैसे ही फायदा खत्म, वैसे ही रिश्ते–नाते, आदर, अपनापन खत्म।

बच्चे अपने माता–पिता को घर के बुजुर्ग से दुर्व्यवहार करते देखते हैं और यही माता–पिता चाहते हैं कि उनके बच्चे संस्कारशाली बनकर समाज में उनका नाम रोशन कर उनकी सेवा करें। सभी माता–पिता अपने बच्चों की खुशी और उज्वल भविष्य के लिए चिंतित हैं लेकिन बच्चों को सही वातावरण निर्माण करके देने की जिम्मेदारी भी उनकी ही होती हैं, वे अपने बच्चों को समाज या देश पर थोप नहीं सकते। हमारे बच्चे बाहर किस माहौल में रहते हैं? किन दोस्तों के साथ समय व्यतीत करते है?कितना सच और झूठ बोलते है? किनसे मिलते–जुलते है? आज इस विषय से कितने प्रतिशत पालक जागरूक है, बच्चों के साथ माता–पिता रोज कितना समय बिताते है, इस विषय पर गंभीरता से सोचना बहुत जरूरी है। बहुत बार माता–पिता या बड़ों का व्यवहार ही शर्मनाक लगता है, अगर बड़ों में ही समझ न हो तो वे बच्चों को क्या संस्कार देंगे? यह आज के समय की सबसे बड़ी समस्या बनकर सामने आ रही है जो अपराधों को बढ़ावा देने का कार्य कर रही है। अक्सर देखा गया है कि हंसकर बच्चों की गलतियों को नजरअंदाज कर दिया जाता है और कहते है कि बच्चा है, लेकिन अच्छे कार्य को प्रोत्साहन और बुरे काम की निंदा होना बेहद जरूरी है तभी बच्चों को सही–गलत के बिच का अर्थ समझ आयेगा। बच्चे को पहली सिख घर से मिलती है, ये बात हमेशा याद रखें। माता–पिता को बच्चों की मानसिकता के साथ–साथ आवश्यकता और दिखावे के बीच के अंतर को समझना चाहिए।

आज का दिन बहुत विशेष है क्योंकि 'राष्ट्रीय युवा दिवस' पूरे देश में एक युवा शक्ति के रूप में मनाया जाता है। आज स्वामी विवेकानंद और राजमाता जिजाऊ जयंती है। जीजामाता ने पुत्र

करके पुरे विश्व में श्रेष्ठ माता व गुरु के रूप में आदर्श स्थापित किया है। युवाओं के प्रेरणास्थान स्वामी विवेकानंद ने युवाओं को संबोधित करते हुए कहा कि 'उठो, जागो, तब तक संघर्ष करो जब तक सफलता न मिल जाए' ऐसा ऊर्जावान संदेश दिया। सफलता का कोई शॉर्टकट नहीं होता फिर भी आज का युवा मेहनत करने के बजाय जल्दी तरक्की पाने के लिए शॉर्टकट का मार्ग अपनाना पसंद करते है, ऊपर से देश में बढ़ती बेरोजगारी, आर्थिक विषमता, महंगाई और भी अन्य सामाजिक समस्याएं विकास में रुकावट पैदा करती हैं। विश्व स्तर पर भारत में युवाओं की जनसंख्या सबसे ज्यादा है। यह युवा देश के विकास में मजबूत शक्ति बने न कि देश पर बोझ बन समस्या बढ़ाये ये माता–पिता, पालक साथ ही सरकार की भी जिम्मेदारी है। युवा शक्ती में उत्साह, साहस, धैर्य, सुनहरे सपने होते है अर्थात इस अमूल्य धरोहर का सही प्रयोग ही देश के उन्नती का मार्ग है। देश का भविष्य इन्हीं युवाओं के कंधों पर है इसलिये जैसे मजबूत भवन के लिए मजबूत नींव जरूरी है वैसे ही देश को सुदृढ व विकसीत बनाने के लिए युवाओं को योग्य संस्कार, मार्गदर्शन व उचित वातावरण निर्माण कर देना आवश्यक है और तभी संस्कारशील समाज का निर्माण होकर देश प्रगति पथ पर अग्रसर होगा।

भारत की बढती आबादी

■ **प्रितम गेडाम** एम.ए. मराठी भाग २

वैश्विक जनसंख्या मुद्दों के बारे में जागरूकता बढ़ाने के लिए विश्व जनसंख्या दिवस एक वार्षिक कार्यक्रम है, जो १९९० से लेकर हर साल ११ जुलाई को मनाया जाता है। इस विशेष दिवस का उद्देश्य विभिन्न जनसंख्या मुद्दों जैसे परिवार नियोजन, लिंग समानता, गरीबी, मातृस्वास्थ्य, मानवाधिकार, आदि के महत्व के बारे में और बढ़ती जनसँख्या से उत्पन्न समस्याओं के प्रति आम जनता को जागरूक करना है। इस साल विश्व जनसंख्या दिवस २०२२ की थीम '८ बिलियन की दुनिया: सभी के लिए एक लचीले भविष्य की ओर – अवसरों का उपयोग और सभी के लिए अधिकार और विकल्प सुनिश्चित करना' यह है। दुनिया की आबादी को १ अरब तक बढ़ने में सैकड़ों–हजारों साल लगे, फिर बाद में सिर्फ २०० साल में, यह सात गुना बढ़ गई। २० वीं सदी के मध्य से, दुनिया ने अभूतपूर्व जनसंख्या वृद्धि का अनुभव किया है। १९५० और २०२० के बीच विश्व की जनसंख्या आकार में तीन गुना से अधिक हो गई है। २०११ में, वैश्विक जनसंख्या ७ बिलियन तक पहुंच गई तथा २०२१ में लगभग ७.९ बिलियन हो गई, और २०३० में लगभग ८.५ बिलियन, २०५० में ९.७ बिलियन और २१०० में १०.९ बिलियन तक बढ़ने की संभावना है।

आनेवाले कुछ सालो में भारत, दुनिया के सबसे अधिक आबादीवाले देश चीन से आगे निकलने के लिए तैयार है। देश में हर साल जनसंख्या में लगभग १.६० करोड़ की वृद्धि होती है, जिसके लिए लाखो टन खाद्यान्न, १.९ लाख मीटर कपड़ा और २.६ लाख घरों और ५२ लाख अतिरिक्त नौकरियों की आवश्यकता होती है, साथ ही नैसर्गीक व मानव निर्मीत संसाधनो पर आवश्यकता पुर्ती हेतु भारी दबाव पडता हैं। जिस देश की बडी आबादी २ डॉलर प्रतिदिन से कम पर जीवन यापन करती हैं, वहां बढ़ती जनसंख्या, खाद्य सुरक्षा की स्थिति को अधिक खराब ही करेगी। २०५० तक दुनिया की लगभग ६६ प्रतिशत आबादी शहरों में रह रही होगी। जनसँख्या वृद्धि सीधे आर्थिक विकास, रोजगार, आय वितरण, गरीबी और सामाजिक सुरक्षा को प्रभावित करती हैं। वे स्वास्थ्य देखभाल, शिक्षा, आवास, स्वच्छता, पानी, भोजन और ऊर्जा तक सार्वभौमिक पहुंच सुनिश्चित करने के प्रयासों को भी प्रभावित करती हैं। यूथ इन इंडिया, २०१७ की रिपोर्ट के अनुसार, १९७१ से २०११ के बीच युवाओं की वृद्धि १६.८ करोड़ से बढ़कर ४२.२ करोड़ हो गई।

संयुक्त राष्ट्र, आर्थिक और सामाजिक मामलों के विभाग, जनसंख्या प्रभाग द्वारा जारी आंकड़ों के अनुसार, ८ जुलाई, २०२२ तक भारत की वर्तमान जनसंख्या १,४०,७८,७३,९९८ है और विश्व की ७,९५,९१,५०,८४५ संपूर्ण जनसंख्या है, जो संयुक्त राष्ट्र के नवीनतम आंकड़ों के वर्ल्डोमीटर विस्तार पर आधारित है। भारत की जनसंख्या विश्व की कुल जनसंख्या के १७.७ प्रतिशत है, लेकिन विश्व के मीठे पानी के संसाधनों का केवल ४ प्रतिशत है। कुल भूमि क्षेत्र २,९७३,१९० वर्ग किमी. है, अर्थात भारत विश्व के कुल क्षेत्रफल के २.४ प्रतिशत भाग हमारे हिस्से है। खाद्य और कृषि संगठन (एफएओ) के अनुसार,

फीसदी बच्चों की मौत कुपोषण के कारण होती हैं, कुपोषण के अंतर्निहित कारणों में से एक गरीबी है और गरीबी उन्मूलन कोसों दूर है। भारत में डॉक्टर–जनसंख्या अनुपात १:१४५६ है, जबकि डब्ल्यूएचओ की १:१००० की सिफारिश है। संयुक्त राष्ट्र के वैश्विक शहरीकरण संभावनाओं अनुसार, देश में मलिन बस्तियों में रहने वाले लोगों की संख्या १०.४० करोड़ या भारत की कुल जनसंख्या का ९ प्रतिशत होने का अनुमान है। झुग्गी–झोपड़ी के प्रत्येक १० में से छह घरों में जल निकासी की समुचित व्यवस्था नहीं है। भारत में ६३ प्रतिशत झुग्गी–झोपड़ी घर या तो बिना जल निकासी कनेक्शन के हैं या खुले नालों से जुड़े हैं। दुनिया के अविकसित देशों की तरह भारत में भी बड़ी संख्या में ऐसे लोग हैं जिन्हें जीवित रहने के लिए पर्याप्त भोजन नहीं मिलता है। इतना ही नहीं, उन्हें जो भोजन मिलता है उसमें पोषक तत्वों की भी कमी होती है। प्यू रिसर्च सेंटर ने बताया था कि भारत में ऐसे लोगों की संख्या पिछले एक साल में तीव्र गति से बढ़ गई हैं जो १५० रुपये प्रति दिन (क्रय शक्ति के आधार पर आय) नहीं कमा सके। सालभर में ऐसे लोगों की संख्या में छह करोड़ की वृद्धि हुई है, जिससे कुल गरीबों की संख्या १३.४ करोड़ हो गई है।

११६ देशों के ग्लोबल हंगर इंडेक्स २०२१ में भारत २०२० के ९४वें स्थान से फिसलकर अब १०१ वें स्थान पर आ गया है। भारत अपने अधिकांश पड़ोसियों से पीछे है। पाकिस्तान ९२ वें, नेपाल ७७ वें, बांग्लादेश ७६ वें और श्रीलंका ६५ वें स्थान पर है। गरीबी उन्मूलन के लिए काम करने वाली संस्था ऑक्सफैम के मुताबिक, दुनिया भर में हर मिनट भूख से ११ लोगों की मौत हो जाती है। संयुक्त राष्ट्र पर्यावरण कार्यक्रम की खाद्य अपशिष्ट सूचकांक रिपोर्ट २०२१ अनुसार, भारत में, घरेलू खाद्य अपशिष्ट प्रतिवर्ष ५० किलोग्राम या देशभर में प्रतिवर्ष कुल ६८,७६०,१६३ टन होने का अनुमान है। यूएनईपी रिपोर्ट मुताबिक २०१९ में अनुमानित ९३.१ करोड़ टन खाना बर्बाद हुआ। उपभोक्ता मामले, खाद्य और सार्वजनिक वितरण मंत्रालय ने खुलासा किया है कि पिछले पांच वर्षों में ३८,००० मीट्रिक टन से अधिक खाद्यान्न का नुकसान हुआ है। संयुक्त राष्ट्र के खाद्य सुरक्षा और पोषण की स्थिति २०२२ रिपोर्ट में कहा गया कि वर्ष २०२१ में दुनियाभर में भूख से प्रभावित लोगों की संख्या २०२१ में बढ़कर ८२.८ करोड़ हो गई।

प्रदूषण, खाद्यमिलावट, ग्लोबल वार्मिंग, खतरनाक ई–कचरा, प्रदूषित वायु–जल, उपजाऊ खेत की कमी, प्राकृतिक संसाधनों का अधिक उपयोग, प्राकृतिक संसाधनों की कमी, वनों की कटाई, जंगलों का विनाश, वन्य जीवों और मनुष्यों के बीच बढ़ते टकराव, ईंधन की बढ़ती खपत, कभी अकाल, कभी बाढ़, शुद्ध हवा और पानी की कमी, पर्यावरण का क्षरण, बढ़ते कंक्रीट के जंगल, बेरोजगारी, भुखमरी, महंगाई, जिंदगी के लिए संघर्ष और बढ़ती गंभीर बीमारियाँ इन सभी समस्याओं का कारण बढ़ती जनसंख्या है, ज्यादा जनसंख्या अर्थात ज्यादा आवश्यकताये। आज भी हमारे समाज के कई असहाय लोग, भिखारी, बीमार, विक्षिप्त लोग, असहाय बच्चे सड़कों पर कूड़े में, खराब भोजन के ढेर में खाना चुनते नजर आते है, यह हमारे लिए बड़ी शर्म की बात है। जनसंख्या वृद्धि के कारण मलिन बस्तियों, गंदा वातावरण, अशिक्षा, गरीबी, अपर्याप्त पोषण, उचित परवरिश की कमी, आर्थिक असमानता जैसी गंभीर समस्याएं हैं, ऐसी खराब परिस्थितियों में बच्चों के जीवन का संघर्ष बचपन से ही शुरू हो जाता है।

आज हम विश्व में सबसे बड़ी युवा शक्ति वाला देश कहलाते है, अगर युवाओं को उचित संसाधन, रोजगार, व्यवसाय, शिक्षा, स्वास्थसेवा, उज्जवल भविष्य के लिए सही नियोजन और सभी के लिए समान अवसर मिले तो युवाशक्ति देश को विश्वगुरु बना सकती है। वर्ना यही युवाशक्ति बेरोजगारी, महंगाई, गरीबी, संसाधनों के अभाव में गलत दिशा में अग्रसर होगी और समाज के लिए समस्या बढ़ाएगी। आज

हमारे देश में ऐसी समस्या आम हो गयी है, युवाओं में अपराध का ग्राफबहुत बढ़ गया है। क्या हम वास्तव में अपने जीवन में एक नवजात शिशु के जन्म का आनंद उठा सकते हैं जब कि हम जानते हैं कि हम अपने बच्चे को जीवन की मूलभूत आवश्यकताएं भी नहीं देपाएंगे? आज के भागम भाग जैसे माहौल में धनीव्यक्ति केपास समय नहींहै, गरीब व्यक्ति दोवक़्त की रोटी केइंतजाम में लगा रहता है, कोई जिम्मेदारी से बंधा है तो कोई मज़बूरी से बंधा है। आधुनिकता का खुमार सभी पर छाया हुआ है, बच्चे तो बच्चे लेकिन बड़ोंद्वारा भी संस्कारों की खुलेआम धज्जियां उड़ाई जाती है। परन्तु बच्चो को जन्म देने के बाद उस बच्चे के सुजान नागरिक बनने तक की पूरी जिम्मेदारी माता–पिता की होती है, बच्चों का भविष्य पालको के हाथों में होता है। अपनी जिम्मेदारी सेहम पल्लाझाड़ नहीं सकते। बच्चोंके जन्म के पहले उनके भविष्य के बारे में गंभीरता से विचार करने की आज पालको को बहुत आवश्यकता है।

गतसत्रातील सुवर्णक्षण

प्रेरणा दिनानिमित्त आदरणीय
मनोजभाऊ वनमाळी
मार्गदर्शन करताना

उपप्रादेशिक परिवहन अधिकारी
कार्यालय गडचिरोली येथे
शब्दशिल्प वार्षिकांचे
विमोचन करताना उपप्रादेशिक परिवहन
अधिकारी मा. रविंद्र भुयार,
प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा
तसेच इतर मान्यवर

ग्रंथालय उद्‌बोधन वर्ग
कार्यक्रमाअंतर्गत ग्रंथप्रदर्शनीचे
उद्‌घाटन करतांना
प्राचार्य डॉ. एल. एच. खालसा
व इतर मान्यवर

खडक धातुयुक्त खनिजे याबाबत
एकदिवसीय प्रशिक्षण

फिजिक्स असोसिएशनचा
अभ्यासदौरा

लाचलुचपत दक्षता जनजागृती
सप्ताह कार्यक्रमात
विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करताना
मा. सुरेंद्र गरड पोलीस
उपअधीक्षक, लाचलुचपत
प्रतिबंधक विभाग, गडचिरोली.

मराठी भाषा दिनानिमित्त
मार्गदर्शन करताना
डॉ. नोमेश मेश्राम

३२ वे रस्ता सुरक्षा अभियान २०२१
विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करताना
मा. रविंद्र भुयार, उपप्रादेशिक
परिवहन अधिकारी, गडचिरोली

स्वर्गीय किशोरभाऊ वनमाळी यांच्या
प्रथम पुण्यतिथीनिमित्त रक्तदान
शिबिराचे आयोजन

कमवा आणि शिकवा
योजनेत विद्यार्थ्यांचा सहभाग

छत्रपती शिवाजी महाराज जयंती
आणि पालक शिक्षक
मेळाव्याप्रसंगी विद्यार्थ्यांना
मार्गदर्शन करताना
प्राचार्य डॉ.एल. एच. खालसा

महापरिनिर्वाण दिनानिमित्त
विद्यार्थ्यांना संबोधित करताना
प्राध्यापक गजानन बोरकर व
उपस्थित मान्यवर

व्याख्याता विकास कार्यक्रमात
मार्गदर्शन करताना
प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा

डॉ. किशोर वासुर्के
लिखीत पुस्तकाचे
विमोचन करताना
मा. मनोजभाऊ वनमाळी
व प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा,
संस्था पदाधिकारी व प्राध्यापक वृंद

मा. मनोजभाऊ वनमाळी सचिव
म.शि.प्र.म. व संस्थेचे पाहुणे
तथा प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा,
आणि संस्था पदाधिकारी
यांची ग्रंथालयाला सदिच्छा भेट !

ग्रंथभेट स्विकारताना
उपप्राचार्य डॉ. चंद्रकांत डोलीकर
व प्राध्यापक वृंद

डॉ. एस. आर. रंगनाथन यांच्या
पुण्यतिथीनिमीत्य प्रतिमेला
माल्यार्पण करताना
उपप्राचार्य डॉ. चंद्रकांत डोलीकर,
ग्रंथालय विभाग प्रमुख
डॉ. किशोर वासुर्के आणि
शिक्षक तथा शिक्षकेत्तर कर्मचारी

महाविद्यालयाच्या विज्ञान शाखेतून
प्रथम आलेल्या प्राविण्यप्राप्त
विद्यार्थीनीला
पारीतोषिक प्रदान करतांना
उपकुलगुरू डॉ. श्रीराम कावळे,
मा. मनोजभाऊ वनमाळी व
प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा

महाविद्यालयाच्या वाणिज्य शाखेतून
प्रथम आलेल्या प्राविण्यप्राप्त
विद्यार्थाला पारीतोषिक
प्रदान करतांना
उपकुलगुरू डॉ. श्रीराम कावळे,
मा. मनोजभाऊ वनमाळी व
प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा

महाविद्यालयाच्या विज्ञान शाखेतून
प्रथम आलेल्या प्राविण्यप्राप्त
विद्यार्थीनीला
पारीतोषिक प्रदान करतांना
संस्था सचिव मा. मनोजभाऊ वनमाळी,
उपकुलगुरू डॉ. श्रीराम कावळे,
व प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा

मतदान नोंदणी विशेष शिबिर व संविधान दिनानिमित्त मार्गदर्शन करताना तहसीलदार मा. कल्याणकुमार डहाट

नव मतदार नोंदणी व जनजागृती . विशेष शिबीर

भाषा व बोलीचे सर्वेक्षण करताना भाषा विभागातील प्राध्यापक व विद्यार्थी

भाषा विभागातर्फे आयोजित अड्याळ टेकडी येथील अभ्यासदौरा

स्वच्छ भारत
अभियानात सहभागी
विद्यार्थी

स्वच्छ भारत
अभियानांतर्गत
प्लॅस्टिकमुक्ती
कार्यक्रमात
विद्यार्थ्यांचा
सहभाग

फूड फॉर हेल्थ कार्यशाळेमध्ये
मार्गदर्शन करताना उपप्रादेशिक
परिवहन अधिकारी
मा. रवींद्र भुयार व उपस्थित
मान्यवर

दीक्षांत समारंभ
२०२१

पालक शिक्षक मेळावा, छत्रपती शिवाजी महाराज जयंती आणि दीक्षांत समारंभ कार्यक्रमात विद्यार्थ्यांना संबोधित करताना मा. मनोजभाऊ वनमाळी

दीक्षांत समारंभात सहभागी विद्यार्थी व प्राध्यापक

मा.ना. उदयजी सामंत ह्यांच्या हस्ते उत्कृष्ट कार्यक्रम अधिकारी, राष्ट्रीय सेवा योजना पुरस्कार स्वीकारताना प्रा.डॉ. डी. व्ही. ठाकरे

गोंडवाना विद्यापीठ उत्कृष्ट वार्षिकांक पुरस्कार स्वीकारताना प्राचार्य डॉ.एल.एच.खालसा, डॉ. नोमेश मेश्राम, डॉ. विजय रैवतकर व इतर

माजी विद्यार्थी मेळावा २०२२
प्रसंगी मार्गदर्शन करताना
प्राचार्य डॉ. एल.एच.खालसा

कोरोना योद्धा
सारंग जांभुळेचा
सत्कार करताना
मा.ना. उदयजी सामंत
व मान्यवर

गोंडवाना विद्यापीठ आंतर
महाविद्यालयीन
बास्केटबॉल स्पर्धेत सहभागी
विद्यार्थ्यांची चमू

प्राणिशास्त्र विभागातर्फे
बर्डवॉटर फीडर उपक्रमाचे
महाविद्यालयात आयोजन

करिअर कट्टा कार्यक्रमात
विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करताना
मा. यशवंत शितोळे

वाणिज्य विभागातर्फे आयोजित
सहा दिवसीय रोजगार संधी
कार्यशाळेच्या उद्घाटनीय
कार्यक्रमाप्रसंगी
विद्यार्थ्यांना संबोधित करताना
प्राध्यापक डॉ. मनोज ठवरे

राष्ट्रीय क्रीडा दिनानिमित्त आयोजित सायकल रॅलीत सहभागी प्राध्यापक व विद्यार्थी

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
जयंती कार्यक्रमात
मार्गदर्शन करताना प्राचार्य
डॉ. एल.एच. खालसा

दिक्षारंभ कार्यक्रमात नवप्रवेशित विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करताना प्राचार्य डॉ. एल.एच. खालसा

अर्थशास्त्र अभ्यास मंडळातर्फे वघाळा येते विद्यार्थ्यांचा अभ्यासदौरा

गृहअर्थशास्त्र विभागातर्फे स्वयंरोजगार कार्यशाळेचे उद्घाटन करताना प्राचार्य डॉ. एल.एच. खालसा

युवारंग २०२१–२२ फॅशनशो मध्ये विद्यार्थिनींचा सहभाग

महात्मा गांधी अध्ययन संशोधन केंद्रातर्फे आयोजित महात्मा गांधी संस्कार परीक्षेत सहभागी विद्यार्थी

भुगोल विभागाचा अभ्यासदौरा

ग्रामजयंती निमित्त राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या प्रतिमेला माल्यार्पण करताना म.शि.प्र. मंडळ आरमोरीचे सदस्य मा. मयूरभाऊ वनमाळी

व्याख्यानसत्रात मार्गदर्शन करताना श्री. संजय झाडे

विद्यार्थ्यांनी क्षमता व कौशल्यांना ओळखल्यास विकास शक्य

प्रा. कुलगुरू श्रीराम कावळे यांचे प्रतिपादन

पाच दिवस विविध विषयांवर मार्गदर्शन

सायबर गुन्ह्यांपासून सावध असावे!

महात्मा गांधी महाविद्यालयाच्या रासेयो शिबिराचा समारोप

छत्रपतींचे कर्तृत्व प्रेरणादायी : डॉ. खालसा

महात्मा गांधी महाविद्यालयात विद्यार्थ्यांनी केला सूर्यनमस्कार

आरमोरी ● स्थानिक महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व.न.पं. वाणिज्य महाविद्यालयात प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा यांच्या मार्गदर्शनाखाली शारीरिक शिक्षण, खेळ व क्रीडा विभाग आणि राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग यांच्या संयुक्त विद्यमाने महाविद्यालयाच्या परिसरात स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव वर्षानिमित्त '७५ कोटी सूर्यनमस्कार'

शिक्षण, खेळ व क्रीडा विभागाचे संचालक प्रा. डॉ. ज्ञानेश्वर ठाकरे यांनी विद्यार्थ्यांना सूर्यनमस्काराचे प्रदर्शन करून दाखविले. तसेच विद्यार्थी, प्राध्यापक व शिक्षकेतर कर्मचारी यांच्याकडून सूर्यनमस्कार करून घेतले. यात महाविद्यालयातील बहुसंख्य विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला. यावेळी प्रा. डॉ. ज्ञानेश्वर ठाकरे, प्रा. सतेंद्र सोनटक्के, प्रा. डॉ. रमेश ठेंबरे, प्रा. मोहनलाल रामटेके, प्रा. नोमेश मेश्राम, प्रा. शशिकांत गेडाम, प्रा. दिलीप घोनमोडे, प्रा. पराग मेश्राम, प्रा. डॉ. दत्ता कहालकर, प्रा. डॉ. विजय रैवतकर, प्रा. डॉ. विजय गोरडे, प्रा. डॉ. गजेंद्र कढव, प्रा. अनिल राऊत, प्रा. निखिल बोरोडे, प्रा. पुंडलिक ब्याहाडकर, प्रा. स्नेहा मोहुर्ले, प्रा. सुनंदा कुमरे, प्रा. हेमके, जीतेंद्र बोदेले, खुशाल रामटेके, किशोर कुथे, तथिन डोर्लीकर यांच्या उपस्थितीत शारीरिक ... आदी प्राध्यापक, शिक्षकेतर कर्मचारी उपस्थित होते.

प्राचार्य डॉ. खालसा यांचे आवाहन

कमी वेळात उदाहरणे सोडविण्याचे तंत्र आत्मसात करा

कॉलेजमध्ये पदार्थ तयार करून केली विक्री

आरमोरी : येथील महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व.न.पं. वाणिज्य महाविद्यालयात गृहअर्थशास्त्र विभागाच्या वतीने बी.ए. अंतिम वर्षाच्या विद्यार्थिनींनी विविध पदार्थ बनवून प्रदर्शन भरवून विक्री केली. यामध्ये विविध फास्ट फूड, चटण्या, लोणचे, मसाले, नाश्ता, वेफर्स आदींचा समावेश होता. उपक्रमादरम्यान प्राचार्य डॉ.लालसिंग खालसा यांनी प्रदर्शनाला भेट देऊन विद्यार्थिनींचे कौतुक केले. उपक्रमासाठी गृहअर्थशास्त्र विभागाच्या प्रा.विभावरी नखाते यांचे मार्गदर्शन लाभले. यशस्वितेसाठी निशा राऊत, अश्विनी राऊत, निशा कोमलवार, आचल नरोटे, युक्ता

मराठी भाषा गौरव दिन मनाया

MG कालेज में राष्ट्रीय विज्ञान दिन मनाया

शाश्वत विकास के लिए बताया विज्ञान का म...

महात्मा गांधी महाविद्यालयात 'स्वयंरो... माध्यमातून खाद्यपदार्थ निर्मिती प्रात्यक्षि...

महात्मा गांधी महाविद्यालय में 'सर्पज्ञान जागर'

महाविद्यालयात रसायनशास्त्र विभागातर्फे व्याख्यान

ता. ८ : स्थानिक ... कला, विज्ञान व स्व.न. ... महाविद्यालयात प्राचार्य डॉ. ... लसा यांच्या मार्गदर्शनात ... विभागाच्या वतीने विशेष ... नायोजन बी. एससी. अंतिम ... सी. च्या रसायनशास्त्राच्या ... आयोजित करण्यात आले

या व्याख्यानाकरिता विशेष पाहुणे म्हणून इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ सायन्स एज्युकेशन ॲण्ड रिसर्च, कोलकता येथील प्रा. संजीव झाडे उपस्थित होते. त्यांनी 'रसायनशास्त्राच्या विद्यार्थ्यांसाठी करिअर व संशोधनाच्या संधी' या विषयावर व्हिडिओ चित्रफितीसह विस्तृत मार्गदर्शन केले. प्रास्ताविक प्रा. सतेंद्र सोनटक्के यांनी केले.

आरमोरी : कार्यक्रमात विद्...

कॉलेजमध्ये पदार्थ तयार करून केली विक्री

: येथील महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व.न.पं. वाणिज्य महाविद्यालयात गृहअर्थशास्त्र विभागाच्या वतीने बी.ए. अंतिम वर्षा... विद्यार्थिनींनी विविध पदार्थ बनवून प्रदर्शन भरवून विक्री केली. ... फास्ट फूड, चटण्या, लोणचे, मसाले, नाश्ता, वेफर्स आदीं... होता. उपक्रमादरम्यान प्राचार्य डॉ.लालसिंग खालसा या... भेट देऊन विद्यार्थिनींचे कौतुक केले. उपक्रमासाठी गृ... प्रा.विभावरी नखाते यांचे मार्गदर्शन लाभले. यशस्विते... अश्विनी राऊत, निशा कोमलवार, आचल नरोटे, यु...

मार्गदर्शन | प्राचार्य डॉ. खालसा यांचे प्रतिपादन, महात्मा गांधी महाविद्यालयात वाचनालय उजळणी

विद्यार्थ्यांनी वाचनाची गोडी लावून घ्यावी

ग्रंथ वाचनासाठी विद्यार्थ्यांना अधिकचा वेळ उपलब्ध

अध्ययन | स्पर्धा के युग में हजारों सूचना तथा जानकारी का संकलन जरूरी

पठन को बनाएं आदत : खालसा

जो पढ़ेगा, वही बढ़ेगा

ग्रंथ प्रदर्शनी उद्घाटित

महात्मा गांधी महाविद्यालय, आरमोरी

महात्मा गांधी महाविद्यालय, आरमोरी

... त्मा गांधी कला, विज्ञान ... वाणिज्य महाविद्यालय, ... प्राचार्य डा. लालसिंग ... के मार्गदर्शन में ... तथा बाबासाहब ... अध्ययन व संशोधन केंद्र ... संयुक्त तत्वावधान में ... ण दिवस के उपलक्ष्य में

उपप्राचार्य डा चंद्रकांत डोर्लीकर तथा. डा. बाबासाहब आंबेडकर ... प्रस्तावना प्रा. दिलीप घो... किया, आभार प्रा. प्रियदर्श... ने माना. इस समय महावि...

मेळावा | प्राचार्य डॉ. खालसा यांचे प्रतिपादन

शिक्षक-विद्यार्थी-पालक हे परस्परांवर अवल...

महात्मा गांधी महाविद्यालयात शिक्षक-पालक सभा

शब्दशिल्प २०२२
(स्वातंत्र्य अमृत महोत्सव विशेषांक)

कोरोनायोद्धा सारंग जांभुळेचा सत्कार

आरमोरी (वा.) महात्मा गांधी महाविद्यालयाच्या अंतर्गत सुरू असलेल्या रासेयो ... कोरोना योद्धा म्हणून ... सारंग जांभुळे यांचा सत्कार करण्यात आला.

महात्मा गांधी महाविद्यालयात व्याख्यान

आरमोरीत विद्यार्थिनींनी चालविले महाविद्यालयाचे प्रशासन

आरमोरी : येथील महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न.पं. वाणिज्य महाविद्यालयातील महिला विकास व सुरक्षा समितीच्या वतीने आंतरराष्ट्रीय महिला दिन वेगळ्यारीतीने साजरा करण्यात आला. यानिमित्ताने स्वयंशासन उपक्रम राबवून विद्यार्थिनींनी महाविद्यालयाचा कारभार सांभाळला. कार्यक्रमाला प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा यांनी ...

खालसा यांचे मार्गदर्शन : महात्मा गांधी महाविद्यालयात पदवीदान समारंभ

विद्यार्थिनीला पदवीदान करताना प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा.

संस्था सचिव मनोज वनमाळी : महात्मा गांधी महाविद्यालयात सत्कार

विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास हीच प्रेरणा दिनाची फलश्रुती

गुणवंतांसह उपस्थित मान्यवरांचा सत्कार

महाविद्यालयात 'सर्पज्ञान जाग...

महात्मा गांधी महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांची आंतर विद्यापीठ मिनी गोल्फ स्पर्धेत निवड

आरमोरी : स्थानिक महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न. पं. वाणिज्य महाविद्यालय आरमोरी येथील ... लक्ष्मी कोडापे व अंकित भुरसे ... विद्यार्थ्यांची अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ मिनी गोल्फ स्पर्धेकरिता गोंडवाना विद्यापीठ गडचिरोलीच्या संघात निवड झाली आहे. १६ एप्रिल या कालावधीत सुरेश ज्ञान विहार विद्यापीठ जगतपुर, जयपुर (राजस्थान) येथे सुरू असलेल्या स्पर्धेत सहभागी झाले आहेत. ... विद्यार्थ्यांच्या यशाबद्दल मनोहर शिक्षण प्रसारक मंडळाचे अध्यक्ष ... वनमाळी, सचिव मनोज वनमाळी, उपाध्यक्ष नूरअली पंजवानी, प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा, शारीरिक शिक्षण व क्रीडा विभागाचे संचालक डॉ. ज्ञानेश्वर ठाकरे ... महाविद्यालयातील प्राध्यापक ...

Geography students conduct survey in Saigaon

Mahatma Gandhi College students participating in the survey.

हॉकी स्पर्धा में म.गांधी महाविद्यालय की महिला टीम ...

माजी विद्यार्थी नव्या विद्यार्थ्यांचे प्रेरणास्रोत व्हावे

लोकसंख्या दिन — उपप्राचार्य डॉ. चंद्रकांत डोर्लीकर यांचे प्रतिपादन

वाढ थांबविण्यासाठी सहकार्य करा!

रासेयो से युवकों में निर्माण होती है देशप्रेम की भावना : कालबांडे

स्पर्धा परीक्षेविषयी विद्यार्थ्यांनी गंभीर व्हावे : प्राचार्य डॉ. खालसा

महात्मा गांधी महाविद्यालयात कार्यशाळा

विद्यार्थ्यांनी करिअरसाठी प्लान'बी' तयार ठेवावा!

गोंडवाना विद्यापीठ प्राचार्य फोरमवर नव्या प्राचार्यांची वर्णी

रस्ता सुरक्षा अभियानांतर्गत शिकाऊ परवाना शिबिर

स्पर्धा परीक्षेविषयी विद्यार्थ्यांनी गंभीर व्हावे : प्राचार्य डॉ. खाल...

महात्मा गांधी महाविद्यालयात कार्यशाळा

शालेय सुविधा — संस्था सचिव मनोज वनमाळी यांचे प्रतिपादन

सर्वंकष शिक्षणातून घडतील गुणवत्तापूर्ण

मान्यवरांचा सत्कार

७५ कोटी सूर्यनमस्कार संकल्प कार्यक्रमाचे आयोजन

प्राचार्य फोरमच्या अध्यक्षपदी डॉ. काटकर

सचिवपदी डॉ. खालसा

प्रमोद काटकर — लालसिंग खालसा

'लता मंगेशकर यांची संगीतमय ...'

विद्यार्थ्यांनी स्वतःच्या क्षमता, कौशल्य ओळखल्यास व्यक्तिमत्व विकास श...

गोंडवाना विद्यापीठाचे प्र - कुलगुरू डॉ. श्रीराम कावळे यांचे प्रतिपादन

महात्मा गांधी महाविद्यालयात गीतगायन स्पर्धेचे आयोजन

आरमोरी, ता. १ : स्थानिक महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न. पं. वाणिज्य महाविद्यालयात प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा यांच्या मार्गदर्शनात राष्ट्रीय सेवा योजना, विद्यार्थी विकास विभाग, सांस्कृतिक विभाग व संगीत विभाग यांच्या संयुक्त विद्यमाने आझादी का अमृत महोत्सव या पर्वावर तसेच गानकोकिळा लता मंगेशकर यांच्याप्रती आदरांजली व्यक्त करण्यासाठी म्हणून देशभक्तिपर गीतगायन स्पर्धा आयोजित ...

महाविद्यालयाचे उपप्राचार्य डॉ. चंद्रकांत डोर्लीकर ... प्रा. प्रेरणा तोणरे, प्रा. विभिषण ... उपस्थित होते. भारताला स्वातंत्र्य मिळून ७५ वर्षे झाले असून या अमृत महोत्सवानिमित्ताने ...

चंद्रकांत डोर्लीकर यांनी यावेळी ... तसेच विद्यार्थ्यांनी मिळालेल्या ... अशी आवाहन केले. ... बारसागडे ... पहिला क्रमांक ... मिळवला. ... अनेक प्रकारातील गीतांचे ... करण्यात आले. ... रुचीत बारस्कर यांने ... करणकर हिने द्वितीय ...

आरमोरीत विद्यार्थिनींनी चालविले महाविद्यालयाचे प्रशासन

...तगायनातून जागवली देशभक्ती

लोकमत न्यूज नेटवर्क

आरमोरी : येथील महात्मा गांधी कला, व स्व. न. पं. वाणिज्य महाविद्यालयात 'आझादी का अमृत महोत्सव' या पर्वावर तसेच गानकोकिळा लता मंगेशकर यांच्याप्रती आदरांजली व्यक्त करण्यासाठी देशभक्तीपर गीतगायन स्पर्धा घेण्यात आली. ...

शब्दशिल्प २०२२ (स्वातंत्र्य अमृत महोत्सव विशेषांक)

आँख के बदले आँख पूरे विश्व को अंधा बना देगी।

स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवानिमित्ताने आयोजित उपक्रम

महाविद्यालयाकडून कर्मचाऱ्यांना भेट दिलेले तिरंगाध्वज

महाविद्यालयाची स्वतंत्रता सेनानींना मानवंदना म्हणून काढलेली कृतज्ञता रॅली

सामुहिक राष्ट्रगीत गायन

दिनांक १५ ऑगस्ट २०२२ ला आयोजित ध्वजारोहण समारंभ

दि. १५ ऑगस्ट २०२२ ला आयोजित देशभक्तीपर नृत्य समारंभ